

ENIGMA

Kós Károly | Papp Aurél | 1922–1960
Sümegei György | Ady Endre szülőháza
Erdélyi Helikon | Aurel Popp | Levelezés
Képzőművészet Erdélyben | Varjúvár

ENIGMA

MŰVÉSZETELMÉLETI FOLYÓIRAT

A kiadvány megjelenetését támogatta a Nemzeti Kulturális Alap.

Lektorálta: Pataki Gábor

Készült a MTA BTK Művészettörténeti Kutatóintézetének Tudománytörténeti Kutatócsoportja közreműködésével.

Az Enigma az MTA Magyar Tudományos Művek Tára által regisztrált tudományos folyóirat, illetve Open Access rendszerű oktatási segédanyag.

ENIGMA művészetelméleti folyóirat

Alapította: Szabó Ágnes

Kiadja a Meridián-2000 Kiadói, Oktatási és Művészeti Bt.

Felelős kiadó: Vajdovich Györgyi

1037 Budapest, Erdőalja út 165/b, Tel.: 250-6247, e-mail: enigmafolyoirat@t-online.hu

Főszerkesztő: Markója Csilla

Szerkesztő: Bardoly István

Arculatterv: Kelényi Gabi

Tördelőszerkesztő: Zrinyifalvi Gábor

Terjesztő: Holczer Miklós, Tel.: 06-30-932-8899, e-mail: emholczer@gmail.com

Az ENIGMA kapható a nagyobb könyvesboltokban.

A lap előfizethető és régebbi számai megrendelhetők a kiadóban az enigmafolyoirat@t-online.hu címen.

Még kapható számaink listája megtekinthető a kiadó honlapján: <http://meridiankiado.hu>

ISSN: 1218-8069

KÓS KÁROLY ÉS PAPP AURÉL

Szerkesztette: Markója Csilla és Bardoly István

Vendégszerkesztő: Sümegi György

HÍVÓSZÓ – KÓS KÁROLY ÉS PAPP AURÉL LEVELEZÉSE

Sümegi György	5
Kós Károly és Papp Aurél levelezéséről	
„Két árva, erdélyi, szellemi proletár” – Kós Károly és Papp Aurél levelezése 1922–1939	19
„Nagyot fordult a világ körülöttünk” – Kós Károly és Papp Aurél levelezése 1943–1960	92

MERIDIÁN – NEMZETI STÍLUS

Bardoly István	156
Amikor Kós Károly templomot vett – Bővített lábjegyzet néhány MOB-irathoz	
Papp Gábor György	165
Létezhetik-e kimondott nemzeti stílus?	

Sümei György

KÓS KÁROLY ÉS PAPP AURÉL
LEVELEZÉSÉRŐL

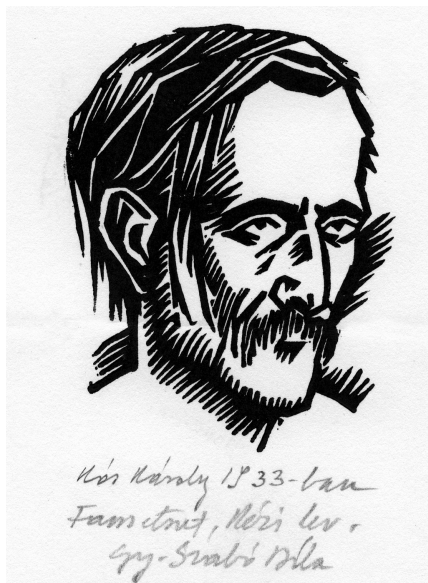
A levelezés kezdeményezője Kós Károly (1883–1977), akinek erre művészeti és politikai ösztönzése, motivációja egyaránt volt. Először Papp Aurél (1879–1960)¹ festményei ragadták meg azon az 1921-es kolozsvári kiállításon,² amely az első világháború befejezése, Erdély Romániához csatolása után elsőként kísérte meg a nyugati országrész legjelentősebb román, magyar és szász képzőművészeit közös tárlatban, együttesen bemutatni. Papp Aurél képeit látva „megdobbant a szíve”, írja Kós, majd így folytatja: „Miért, hogy egyszerre ökölbe szorul a kezed, miért, hogy azt mondod te: erdélyi román, magyar, szász, hogy ez a kép azt mondja el, amit én is tudok, ami bennem is van: 6 esztendő minden átka és kétségbeesése, igazságtalansága és keserűsége”. A Kósban mély rezonanciát kiváltó művek s alkotójuk első számú példává, az átélt nehéz évek adekvát vizuális megfogalmazójává vált: „Papp Aurél művészete megdöbbentett és megrázott. Ő talán az egyetlen, aki [...] célját tisztán látja, és nyílegyenesen halad az ő útján a monumentalitás felé”.³ Kós elismerő szavairól Papp Aurél is tudomást szerzett, s így reagált rájuk a *Közös sors* című írásában: „Sürgősen haza kellett mennem Szatmárra. Itt olvastam Kós Károly kritikáját a kiállításról, amelyben súlyos ítéletével rámutat arra, hogy Szatmártól kell várja Erdély a művészetet! Óh! Ez egy kicsit sok... De megdöbbentett ez a hang, ez a kritika. Kós Károlyt addig nem ismertem”. Az elismerés következményeit saját személyére is kihatóan így fordította le Papp Aurél: „Én már akkor éreztem, hogy ezeknek a kritikáknak meg is kell felelnem. Ezekért nagyon sokat kell adnom... Ezért nem mertem sokáig kiállításokon szerepelni”.⁴ (1–2. kép) Ám mégis a politizáló Kós Károly szólítja meg első, Papp Aurélhoz írott levelében így a címzettet: „Hála Istennek, megbuktunk”. Ki bukott meg, s hol, miért hozta ezt Papp Aurél tudomására Kós Károly? A Romániában 1922 márciusában kiírt választásokon a Magyar Néppárt titkára, Kós Károly a szatmári kerületben indult a képviselőjelöltségért, ám nem kapta meg a kívánt szavazatokat. Néppárti programjának összefoglalóját az akkori elvei, politikusi irányultsága, eszmeköre miatt szükséges idézni: „A meztelen igazságok barátja vagyok, és így szépítés nélkül akarom elmondani mindazt, ami a jelen körülmények között elmondható, és nem törekszem arra, hogy

¹ A festő maga is kétféleképpen írta a nevét (Papp Aurél és Popp Aurel).

² Collegium Artificum Transsylvanicorum. Kolozsvár, 1921.

³ Kós Károly: Collegium Artificum Transsylvanicorum. *Napkelet*, 2, 1921, 16. 943–945. – újra kiadva: *Kós Károly publicisztikája*. Szerk. Sas Péter. 2014. 101–102.; románul: Dumitru Păcuraru: *Aurel Popp*. Bukarest, 2017. 182–183.

⁴ Popp Aurél: *Ez is élet volt...* Szerk. Banner Zoltán. Kolozsvár–Napoca, 1977. 95.

1. Gy. Szabó Béla: Kós Károly 1933-ban, 1933. Fametszet, 163 x 120 mm.
© Magántulajdon, Budapest

2. Márton Ferenc: Papp Aurél főhadnagy portréja, 1916. Magyar Hősök 1914–1916. Repr. *Pesti Napló*, 1916. 32.

beválthatatlan ígéreteket tegyek. Három esztendeje annak, hogy a világháború és békekötés folyományaképpen mai sorsunkra jutottunk. Mit tett a megrázó sorsfordulat óta, az elmúlt három évben a magyarság? Semmit. A háború, a forradalmak és a megszállás csapásai a földre sújtott magyarság életerejét igen erősen tönkretették. Hitét, bizalmát megingatták, önbizalmát, szívósságát meglágyították. Az élet rohanva, tombolva szaladt fejük felett, és mi, magyarok nem akartunk felébredni a kétségbeesés, a reménytelen reménységek álmából. Nem tudtunk elszakadni a gondolatoktól, amelyek pedig már ekkor a múltéi voltak, amelyek ekkor csak már kedves halottak voltak, mélyen beföldelve a múltak hantjai alá. Görcsösen ragaszkodtunk mindjobban homályosodó, mindjobban zsugorodó légvárainkhoz. Ezt csináltuk uraim, és a magyarság nagy-nagy tömege, mikor már sorsát ismerte, és amikor már új helyzetén változtatni nem lehetett ereje, akkor is tovább aludt, álmodott, avagy sírt és átkozódott. Érthető, hogy azokat a keveseket, akik habozás nélkül hozzáfogtak rázni, költögetni az alvókat, életre hívni az ájultakat, reámutatni az igazi, a rideg realitásra, ezeket a keveseket bizalmatlansággal fogadta a magyarság, sőt, meggyanúsította és elítélte. Ezek a költögetők, ezek a kellemetlen emberek, ezek a gyanús alakok voltunk mi, éppen mi hárman,⁵ akik itt állunk ma az önök színe előtt. Nehéz, nagy kálváriát jártunk másfél év alatt, de nem hiába jártunk, az idő nekünk adott igazat. A mi igazságunkat az élni akarás igazolta,

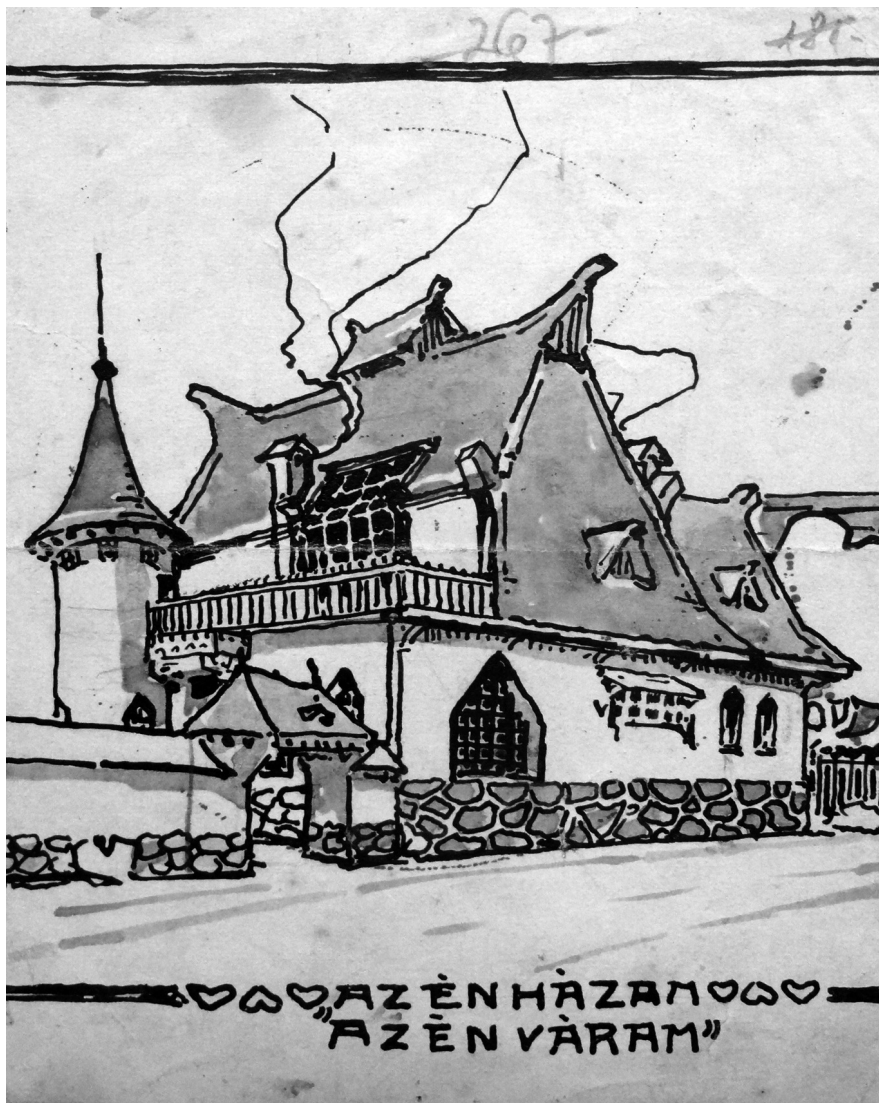
⁵ A Paál Árpád, Zágoni István, Kós Károly által jegyzett, 1921. január 23-án megjelent *Kiáltó Szó. A magyarság útja. A politikai aktivitás rendszere* című röpiratról van szó.

s most a magyarság egy akarattal indult meg a választási küzdelem nyílt mezején. A valóság vetett véget a másfél esztendő várakozásnak, és a valóság az, hogy ma az életlehetőségekért küzdenünk kell, hogy fel kell vennünk az egész vonalon a munkát, hogy nem szabad várunk, magunknak kell felépítenünk azt a hajlékot, mely az ezeresztendő magyar munka eredményét megoltalmazza minden veszedelemtől. Nem akarjuk feladni sem magyarságunkat, sem azon civilizatórikus eredményeket, melyek által a városok, községek és a vármegyék önkormányzata révén a dolgozó nép a kormányzatba belevonatott a múltban. A magántulajdon elvén alapuló állam azonban éppen e produkáló, gyűjtő és megőrző nép munkaeredményét respektálja legkevésbé, és veszélyeztetik azt a kivételes rendelkezések, az egyéni kísérletezések. Mert miért volnának máskülönböznék rekvirálások, maximalások. Miért nincs megóvva az otthon szentsége. Miért nem szólhatunk, miért nem írhatunk, miért nem gyülekezhethetünk szabadon. Nem tudjuk belátni, miért kellett elvenni kiverekedett közigazgatási önkormányzatunkat, nem tudjuk belátni, miért kell minket, magyarokat, magyar kultúránk és magyar nyelvünk továbbfejlesztésétől visszatartani. Határozott és megmásíthatatlan akarattal, hogy nyíltan küzdeni fogunk egyéni és közszabadságunknak minden alkotmány- és törvényellenes megcsonkítása ellen. Küzdeni fogunk minden olyan intézkedés ellen, mely Erdély és a kapcsolt részek régi és fejlett intézményeinek bevált és demokratikus önkormányzatának visszafejlesztését célozza”.⁶ A választási kudarc önmagában mégsem lett volna elegendő a levelezés elindításához, mert valójában a képzőművész szólítja meg, közlésre alkalmas, a lelkiismeretet fölrazzó rajzot kér tőle a *Vasárnap*⁷ felelős szerkesztőjeként. (3. kép)

Majd ötven évvel később, 1970-ben Kós Károly így idézte föl Papp Aurél alakját: „Popp Aurél régi barátom volt. [...] 1922-ben, télen, a képviselőválasztásokon Szatmáron találkoztam vele, ahol mind a ketten jelöltek voltunk. Engem [...] csak szükségből léptetett fel a Magyar Néppárt. [...] Popp Aurél – az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság szatmári népbiztosa – akkor a szocialista erőket jelöltje volt. A választás [...] alatt egy szobába, szomszédos asztalhoz ültettek kettőnket, ott vettük számba ki-ki a maga szavazóit. [...] Ha valamelyikünk valamilyen okból kiment, a másikra bízta a közben jelentkező választója számbavételét. Ő az övét reám, én az enyémet őrá. A vége az lett, hogy [...] mindkettőnket töröltek a jelöltek listájáról. Így tehát a parlamentbe nem kerültünk be, de legalább összebarátkoztunk. S ez a barátságunk akkor szűnt meg, amikor [...] Popp Aurél meghalt.” Kós ugyanakkor az alakjáról, jelleméről és habitusáról is megemlékezett: „Szép férfi volt, amolyan atlétatípus. Jóságú, anyagiakban aránylag könnyelmű, bátor, becsületes ember, családját szerető hűséges férj, és jó apa. Emellett nyughatatlanul tevékeny, sőt szertelen művészember. És mulatós volt, szerette a bort és a cigányt, s ha ivott, rabiátus lett, veszekedett, verekedett. (A szatmári választás kormánybiztosát a választás után a vendéglőben véresre verte, és kidobta az utcára, a hóba.) S ez az ember

⁶ *Megmozdult a magyarság*. Megalakították a Magyar Szövetség helyi csoportját – Dr. Harcsár Gézát szenátornak, Kós Károly képviselőnek jelölték – A képviselőjelölt programbeszéde. *Szatmári Hírlap* [Satu-Mare (Szatmár-Németi)], 1922. február 21. (39. sz.) 1.

⁷ *Vasárnap*. Képes hetilap. Főszerkesztő: Benedek Elek, felelős szerkesztő: Kós Károly.

3. Kós Károly: Az én házam az én váram. Románia,
Arhivele Nationale – Satu Mare, Popp Aurél fond

emellett elképesztően, gyámoltalanul gyáva is tudott lenni. Egy szép nyári reggelen beállít hozzánk Sztánára” – s arra kérte Kóst, hogy menjen vele Csucsára, Octavian Goga miniszterhez, akivel valamilyen hivatalos ügyben tárgyalna.⁸

⁸ Beke György: *Tolmács nélkül. Interjú 56 íróval a magyar-román irodalmi kapcsolatokról*. Bukarest, 1972. 5-18.

A két nagy levelező egymáshoz írt levelei az eddig tudotthoz képest is új színekkel és összefüggésekkel világítanak be párbeszédük majd' négy évtizednyi idejének köz- és magántörténeteibe. Két erős egyéniség markáns körvonalai rajzolódnak ki, miközben mindkettejük szokásairól is elő-előkerülnek adatok. Alapállásuk, jellemük másságából, habitusuk sajátosságaiból adódóan természetesen különbözően. Kós mindig szűkszavúbb, leveleiben is ökonomikusan építkező, fogalmazásában pontos, tárgyyszerű. Papp Aurél leveleinek művészpályája, családi helyzete, anyagi, egzisztenciális állapota is tárgyát képezi olykor. Ráadásul az építész hűvösebb, távolságtartóbb attitűdjéhez⁹ képest Papp Aurél csupa áradó érzelem,¹⁰ fantázia és elképzelés; álmodozó, örök tervező, gyakran megvalósíthatatlan vágyait is leíró impulzív művész. Papp Aurél leveleinek sűrűsége és terjedelme is meghaladja Kóséit. Ha végre kölcsönbe kap írógépet, s ideje is adódik: elemében van, hosszú, részletes beszámolókat ír, a napjai hordalékát, a legkisebb gondját-baját is rögzíti. Kettejük 38 év alatt (1922–1960) zajló levelezése azonban nem zökkenőmentes, kisebb-nagyobb megszakításokkal, pauzákkal szabdalt. Minden egyes Kós levél nem maradhatott meg a címzettje figyelmes és gondos őrzése mellett sem, ahogyan a Kósnak írt levelekről készített másolatok sem lehetnek teljeskörűek. Ugyanis ezen levelek kivétel nélkül Papp Aurél írásos hagyatékában maradtak fenn. Kós Károlynak a Magyar Építészeti Múzeumba került írásos hagyatéka csak egy Papp Aurélnak írt levelet tartalmaz. Természetesnek vehetjük, hogy kettejük levelezésében esetenként fölmerülnek olyan kérdések, amelyek visszaigazolatlanok maradnak, és egyfajta hiátust képeznek levelezésük jelentéstartományában. Különös, hogy sok fontos, a levelezők személyét mélyen érintő kérdés sem került elő közöttük (vagy a vonatkozó levelek nem maradtak ránk). Ilyennek tekinthetjük a legfőképpen Papp Aurél szervezésében megvalósult 1936-os művészkongresszus ügyét,¹¹ vagy a Kós Károly aktív részvételével zajló marosvécsi írótalálkozókat, amelyekről egyetlen szó sem esik levelezésükben.¹² Ám mindezek híján is teljes értékű e levél-párbeszéd, mivel résztvevőiről és korukról, az őket foglalkoztató egzisztenciális és művészeti, művészet-közéleti kérdésekről adekvát képet közvetít. Fölmerülő főbb témaköreik: a politika s abban való részvételük, álláspontjuk, az erdélyi képzőművészet – és Papp Aurél megjelenései a Kós Károly szerkesztette lapokban, a sajtóban (*Vasárnap*, *Vasárnapi Ujság*, *Erdélyi Helikon*), az 1930-as közös (erdélyi román, magyar, szász képzőművészek) kiállításának megszervezési gondoljai, a részvétel körülményei. Az egész levelezésen végigvonul, s alaphang-

⁹ Kós 1925. augusztus 27-én Papp Aurélnak írt levelében rögzített önmeghatározása: „Én vagyok és maradok mindig, aki voltam: egyszerű, átlátszóan gondolkozó és cselekvő bolond erdélyi magyar, aki egy cseppet művész, egy cseppet politikus, de egész lelkével szépet, jót akaró [...] szerető ember.”

¹⁰ „Én olyan csupa érzés vagyok. [...] Én, aki mindenkivel csak jót akarok” írta Kós Károlynak 1931. március 16-án.

¹¹ Papp Aurél – Thorma János: *Felhívás Ardeal és Bánát összes képzőművészeihez*. Papp Aurél: *Utóhangok*. Erdély és Bánát képzőművészeinek nagybányai kongresszusáról. Ld.: Papp 1977. i. m. 138–142.

¹² *A Helikon és az Erdélyi Szépművészeti Céh levelesládája (1924–1944)*. I–II. Szerk. Marosi Ildikó. Bukarest, 1979.

ját meghatározza az erdélyi képzőművészet és a képzőművészek (román, magyar és száz egyaránt) közös szervezeti kereteinek a kialakítására való törekvés, együttes föllépésük lehetőségeinek – ha nem is mindig sikeres – kutatása, akarása, készség a megszervezésére. Itt, ezen a ponton erősen kiváglik, hogy Kós Károly milyen fontos, központi, ha úgy tetszik kulcsfigurája, s önzetlen munkása az irodalom mellett (az *Erdélyi Szépművés Céh* elnöke, az *Erdélyi Helikon* szerkesztője) az erdélyi képzőművészeteknek, az intézményrendszer létrehozásának (Barabás Miklós Céh, kolozsvári Műcsarnok). Ez utóbbinál minden más kérdéshez képest erősebben jelenik meg az ő egyéni érdekeltisége is, mivel az 1930-as kiállításon bemutatott Műcsarnok-tervének a megépítését, méltó erdélyi kiállítóhely létesítését szorgalmazta, ám ez csak az 1940–1944 között, Erdély megváltozott státusa időszakában, Észak-Erdély újra Magyarországhoz tartozásakor valósulhatott meg (megnyílt 1943 márciusában).

A Kós Károly-Papp Aurél levelezés időrendi sorrendben kibomló fő témakörök és tervek/koncepciók köré csoportosítható. Papp Aurél programjai, föl-fölmerülő tervei (az egyesülés emlékműve, kiállítási elképzelései, nagy kompozícióinak a befejezése, Horea-Closca-Crisan és Dózsa Györgyről tervezett kompozíciója, valamint Ady Endre szobra stb.) az első vázlatokig, az elképzelései primer megfogalmazásáig eljutnak ugyan, de a kivitelezés, a megvalósítás szintjéig nem. Leveleiből is a koncipálás elemei tűnnek föl erősen, s nem az elkészített munkáinak a bemutatása. Kós Károly leveleiből ugyancsak kiderül – társához hasonló módon –, hogy mennyi terv foglalkoztatta, de nála inkább a konkrét tennivalók kontextusában merülnek föl a megvalósításra váró koncepciók. Egyedül az 1922–1928 közötti levelekből kihangzó, lezáruló politikai kísérlete fölötti keserűséget regisztrálhatjuk kudarcként. Egyébként a lapok (*Vasárnap*, *Vasárnapi Ujság*) szerkesztéséhez kért segítség, vagy az *Erdélyi Helikon* teljes képzőművészeti programjának¹³ a fölvázolását eredményes munka követi (ha nem is minden, a levelekben megfogalmazott részletben, de a megvalósulást közölt írások és megjelentetett képek jelzik). Még ha sok szervezést, törődést is igényel egy-egy akció (pl. az 1930-as kolozsvári kiállítás, a szindikátus megszervezése), Kós akkor is töretlen akaratval dolgozik benne, az egész munkásságával képviselt ideáját mindig szem előtt tartva: Erdély képzőművészeinek békés és hatékony, az egész közösséget szolgáló összefogásáért.

Kettejük szeretett és gondosan kezelt közös ügye lett Ady Endre emlékezetének gondozása. Ugyanis a levelezésük második részének a súlypontja a költő 1953. október 30-án leégett érminszenti szülőháza Papp Aurél által fölvetett rendbetételének, múzeummal alakításának, az Adyhoz kapcsolódó emléktárgyak összegyűjtésének és megőrzésének a kérdése. Az érkávási görögkatolikus családba született Papp Aurél gyermekkorától sokat tartózkodott Érminszenten, görögkatolikus pap nagybátyjánál, Papp Viktornál. Adyval gyermekkorától, majd nagykarolyi tanulóéveiben, s néhány felnőttkori találkozásuk alkalmával került kapcsolatba, ahogyan ő maga is megfogalmazta: „Ismeretség volt a mi viszonyunk csak, s nem barátság. [...] Endrét már akkor csodáltam. Poétának tudtuk, s nékem valósággal ‘diákszerellem’ is lett,

¹³ Az *Erdélyi Helikon* képzőművészeti anyaga nincs földolgozva.

mintaképem, akit így-amúgy utánoztam is. S amikor bizonyos volt, hogy Endre kiadja verseit, izgalmam tetőfokára szökött, s úgy ontottam a verseket, mint Hazafy Veray János. S bekövetkezett a nagy nap, megjelentek Ady Endre versei Ábrányi Kornél előszavával. Károlyban voltam, már VIII-os”.¹⁴ Ez az ‘Ady-szerelm’ egész életén át végigkísérte. Ez az egyik legerősebb összetevője patriotizmusának és egyúttal a román művész magyar kultúrájának is, amit fölerősített, hogy Székely Bertalan és Hegedűs László tanítványa a Mintarajziskolában,¹⁵ majd magyar iskolákban tanított.¹⁶ A szatmári gimnázium tanáraként írta és jelentette meg *Városunk jelen művészeti és műipari állapotáról* című program-füzetét.¹⁷ Ebből művészeti törekvései megértéséhez fontos adalékokat nyerhetünk. „A kézmű-iparnak a város jelenleg a legmostohább pártolója. [...] Csak a modern szellem hajlandó most már a szépet fejleszteni. [...] A rajz nem tudása, az érzékhány s a teljes tájékozatlanság a mű- vagy művészeti dolgokban általános nálunk. [...] Az elrendezése, a komponálása egy bizonyos térnek, mely kitöltésre vár: a legfontosabb. Úgy a hímzésben, mint a rajzolásban, mint a festésben feltétlen szükséges bizonyos alapismeret, mondjuk tudás, mert enélkül még csak megérteni sem tudjuk, hát még utánozni. [...] Helyi művészeti és műipari állapotaink tarthatatlanságát javítani erkölcsi kötelességemnek gondolom. Tervem a szellemi életet fellendítő cselekedet; a szellemi élet mindennapját szolgálja, mire egyelőre városunk közönségének még szüksége van. Hiszen a mindennapija a szellemi életnek, hogy a körülöttünk levő tárgyak vagy tárgyakat fedő kendők vagy edények, képek szépségét megérteni tudjuk és élvezzük. És azokat ne csak élvezzük, de hogy elkészíteni is tudjuk”.¹⁸ Tanulmányaiból és tanítási tapasztalataiból leszűr

¹⁴ Papp Aurél: Emlékezés Ady Endrére. *Ady Endre születésének 80. évfordulójára*. Nagybánya, Nagybánya Tartományi Néptanács Tanügyi és Művelődési Osztály, 1957. 33–38. Írásában Ady alakját így idézi elénk: „Endre tömzsi termetű, fekete gyerek volt. Nem volt pajkos, inkább szelíd és magának élő. Elnézte a mások játékát, de ő nemigen vett részt benne. Mulatott a csintalanságokon, ő maga inkább komoly volt. [...] Fekete-barna arca, sötét haja volt. Nagy szemei úgy fénylettek, mint a föld mélyéből frissen felhozott széndarabok, amelyekből a sokezer kalóriás tüzek lesznek, a ‘nagy tüzek’.”

¹⁵ 1899-től 1903-ig.

¹⁶ Rajztanárként dolgozott Bánffyhunyadon, ahol Malonyay Dezső: *Kalotaszeg népművészete* című könyvének a gyűjtőivel, képzőművészekkel (pl. Edvi Illés Aladár) ismerkedett meg (1904). Rákospalotán (1905–1906), majd a szatmári katolikus főgimnáziumban (1906–1911), majd Párizsban ösztöndíjas. Az első világháborút az osztrák–magyar közös hadsereg olasz- és oroszországi frontjain szolgálta végig. A Tanácsköztársaság idején oktatási és kulturális népbiztos Szatmárnémetiben és tagja a Tanácsok Országos Gyűlésének, elnöke a Magyarországi Rajztanárok Országos Szakszervezetének.

¹⁷ *Városunk jelen művészeti és műipari állapotáról. Módozat a jelen állapot megváltoztatására*. Szatmár, Pázmány Sajtó, 1908. június.

¹⁸ Ennek érdekében tanfolyamot tervezett „3 tanfélév, félévenként 4 havi”. Tantárgyak: 1. Figurális rajzolás (fej-, alak-, állatrajz és festés); 2. Csendélet (tárgycsoport, gyümölcs, tájkép stb.); 3. Hímzés és kivarrás tervezése; 4. Ipari tárgyak tervezése. Részletes tanterv I–IV. tanfélévre. Alakrajz szaktanár: Papp Aurél, csendélet szaktanár: Ócsvár Rezső, hímzés és kivarrás-tervezés: Hatvani Béla, ipari tárgyak tervezése: Kiszely Árpád.

tervezetének célközönsége a városa közössége, ám az 1921-ben megfogalmazott programja – a politikai mellett – már az erdélyi képzőművészek összefogását sürgeti. Magának teszi föl a kérdést: „Mit tegyünk mi erdélyiek a politikában?” Így válaszol: „Hát buktassuk meg végre a kormányt, legalább 1922-ben”. Szerinte addig kell kormányt buktatni, „míg mindenki meglegedésére általános jólét lesz. [...] Rostáljuk ki a közélet minden nem arravaló egyéniségét is. És rostáljuk önmagunkat is”. Képzőművészeti programja: „Először is művész iskolákat kellene felállítani itt Erdélyben. Akár kettőt. [...] Pártolni a tehetségeket. Meg kell menteni a meglévő művészeinket a nyomortól, ki kell emelni a nincstelenségből. Művésztelepeket kell létesíteni, s városonként olcsón bérelhető műtermeket kell építeni. [...] Nekünk, művészeknek egyesületet kellene alakítanunk, akár többet is, s ezeknek patronátusa alatt kiállításokat rendezni, [...] felolvasásokat tartani, és nevelni a nagyon-nagyon elmaradt közönségünket, [...] hogy még a miniszterek és államtitkárok is értsenek a művészethez. [...] A művészet politikája jelenleg abszolúte nincs meg, de meg kellene teremteni. Ma nálunk, Erdélyben csak nemzetiségi politika van, ami immár megfertőzte még a művészetet is. Hiszen már a művész egyesület kérdése egyízben ezen dőlt meg! Mint-ha a Pantheon tövében nem egyformán ábrándoztunk volna valaha arról, mi románok, magyarok, szászok, svábok, hogy művészet csak egy van: az igaz ember művészete. És mi mégsem akarunk igaz emberek lenni. És nem állunk egy táborban és nem művész-embert nézünk egymásban, hanem politikus embert. [...] Valaha mégis lehessen művészkongresszus Romániában”.¹⁹ Ez a program sok elemében, tételeken megfogalmazott pontjában közeli rokonságban van Kós Károly elképzeléseivel.

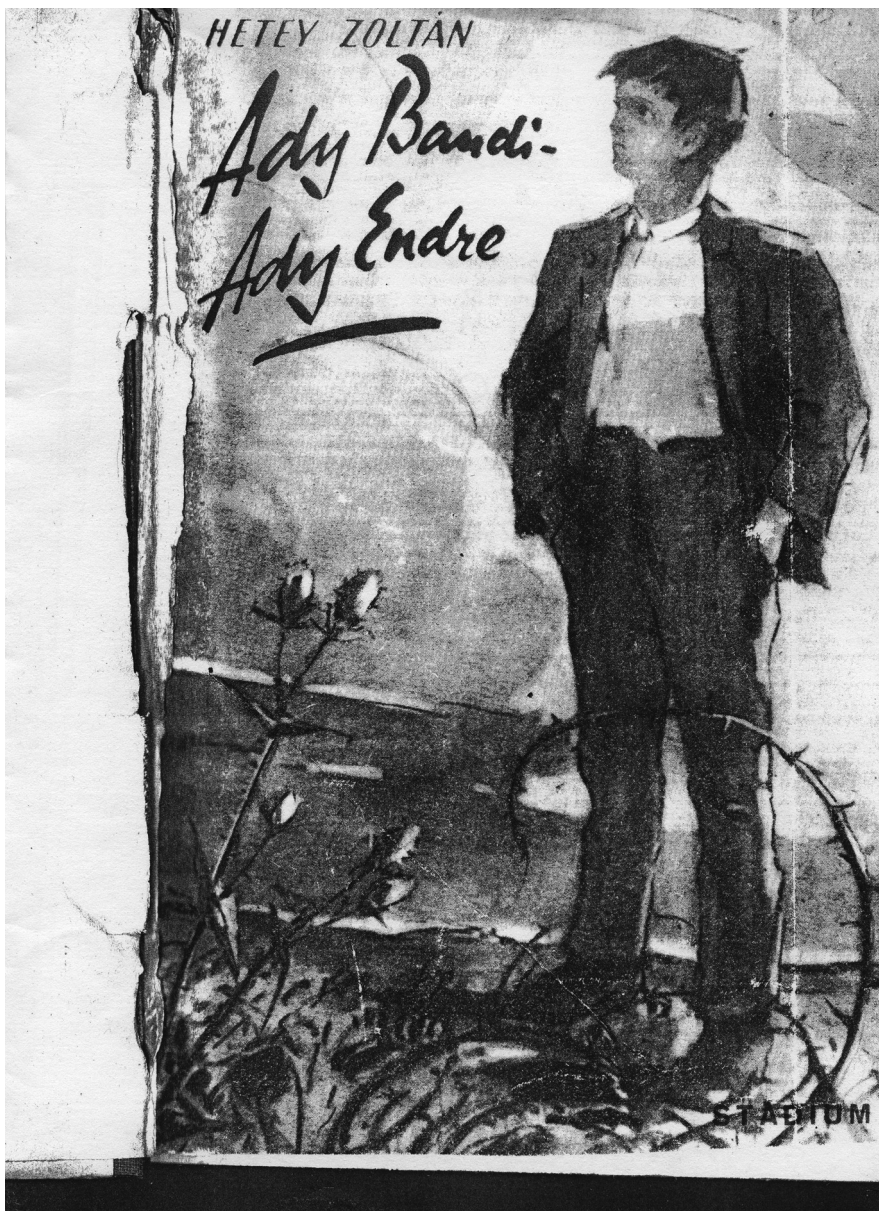
Az *Otthon Érmindszenten* című visszaemlékezését az Ady diákéveiről könyvet író Hetey Zoltánnal²⁰ mintegy vitázva vetette papírra 1941-ben. Őszintén, a valósághoz ragaszkodva írja le a család vagyoni helyzetét és gyermekkoruk idejéből, iskolás éveikből hívja elő Adyval közös emlékeit.²¹ Ady Endre születésének 80. évfordulója körül – az Emlékfüzetben megjelent *Emlékezések Ady Endrére* című írásán kívül – megírja az *Ady Endre szülei* című, ugyancsak forrásértékű memoárját. Ennek a közlését követően állapítja meg róla és visszaemlékezései értékéről Kovalovszky Miklós azt, hogy: „Őt tekinthetjük az egyik legfontosabb kortárs-tanúnak Ady Endre gyermekkorára, az érmindszenti viszonyokra s az Ady-szülők egyéniségére és életkörülményeire vonatkozólag”.²² (4. kép)

¹⁹ Mit kell tennünk Erdélyieknek, 1922-ben? *Napkelet*, 2, 1921, 24. 1462–1488. – Papp Aurél válasza: 1480–1481.

²⁰ Hetey Zoltán: *Ady Bandi – Ady Endre*. Budapest, 1942. A könyv borítóján Papp Aurél kompozíciója a fiatal Ady Endréről. Hetey idézi az előszóban a festőt, aki „hevenyészett rajzról” beszél és kijelenti, hogy „Én természetesen csakis azt az Adyt rajzolhattam, amelyik a lelkemben megmaradt”. A könyv piros betűs borítóján virágok és térdmagasságig hajló-tekeredő tüskés drót mögött zsebre tett kézzel áll a kissé oldalt forduló, fehér inges, szürke ruhás Ady Endre.

²¹ Papp Aurél: *Otthon, Érmindszenten. Igaz Szó*, 5, 1957, 11. 752–764. – kritikai megjegyzésekkel újra közli: Kovalovszky Miklós: *Emlékezések Ady Endréről*. I. Budapest, 1961. 148–171.

²² Kovalovszky 1961. i. m. 102–113.

4. Papp Aurél: Könyvborító Hetey Zoltán
Ady Bandi - Ady Endre című könyvéhez, 1942.

Amikor az Érmindszenten lakó hűgától értesül Ady Endre szülőházának a leégéséről (1953. október 30.) azonnal tervekét kovácsol, hozzákezd az Ady-porta ingóságainak a számbavételéhez és kiterjedt levelezést folytat az ügyben elkötelezett – vagy annak vélt – személyiségekkel (özv. Ady Lajosné, Bölöni György, Földessy Gyula, Bustya Endre, Tabéry Géza stb.). Elképzeléseinek, terv-csomagjának központi eleme, hogy a korabeli romániai és magyarországi hivatalos szervek összefogásában valósuljon meg a szülőház rendbetétele, Ady Múzeum létesítése és sok más egyéb, ezt a kialakuló centrumot segítő-szolgáló beruházás. Leveleiben (lásd bőven a Kós Károlynak írottakban), írásaiban sokszor és többféleképpen megfogalmazta az elképzeléseit. Többször járt Érmindszenten, s a Gellért Sándorral²³ közös útjukat írásban is rögzítette: *Érmindszenten 1954. IV. 3-7.* Ebből idézzük programjának a főbb elemeit: „Ady Endre emlékeit meg kell menteni. [...] Érmindszenti időmet már csak arra fordítottam, hogy felvegyem a műemlékeknek számítható tárgyak leltárát, hogy anyag-kimutatást szerkesszek a leégett szülőház újjáépítéséhez szükséges anyagokról, hogy leltárba vegyem a hiányzó emléktárgyakat, hogy majd összeszedhetők legyenek. Az Ady-porták új rendeltetéshez fognak jutni. [...] Az épületekből megteremtjük ‘magyarok és nem magyarok’ azt a kultúrarándokhelyet, amely beláthatatlan időnkig méltón fogja megőrizni az Ady-család és Ady Endrének az Ő ‘hepe-hupás vén Szilágyságában’ feltalálható emlékeit. [...] És múzeumába össze lehetne gyűjteni a faluban, s az országban s megyéjében feltalálható írásokat, tárgyakat, leveleket. Azokra a levelekre gondolok, amiket Isac Emillel és Goga Octaviannal váltott a magyar és román népek érdekében, aztán a zilahi volt Wesselényi kollégium őrizetére bízott magánlevelezésre és némi tárgyra is, amiknek ma mindnek ott, az Ady Endre születési helyén megszervezendő múzeumban lenne a helye”.²⁴ Ugyanitt tesz egy mondatos utalást arra, hogy „idővel szobrot lehetne állítani a szülőház udvarán”. 1960. március 22-től április 12-ig vezetett *Naplótöredékében* megírja azt is, hogy hivatalosan fölkérték Horea-Closca-Crișan parasztforradalmárok emlékének a megőrkítése mellett szobrászati munkára is: „aztán szóba jött az Ady szülőházak udvarán elkészítendő, illetve felállítandó szobor ügye, [...] amely az együtt lakó népek békés együttélésének volna jelképes ábrázolása”.²⁵ Am már csak a vázlatok elkészítésére maradt ideje, kivitelezésükhöz nem tudott hozzáfogni.

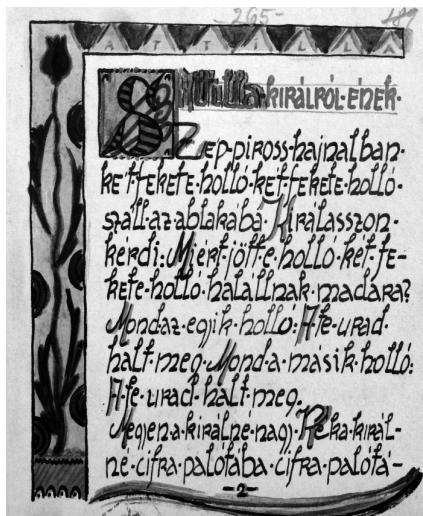
²³ Bustya Endrével és Gagy Lászlóval is járt Érmindszenten, az utóbbival egy fénykép is megőrkíti. Közli: Benák Katalin: *Érmindszent Ady Endre szülőfaluja*. Érmindszent-Szeged, 2007. 177. Gagy László azt jegyezte föl, hogy Papp Aurél az „Ady-kultúra egyik legharcosabb vitéze. Már hetvennyolc éves, de csupa eleven élet, kedvesség, frissesség. Nagy gyönyörűség vele utazni”. Gagy László: Barangolás Ady nyomában. *Igaz Szó*, 5, 1957, 11. 657–578.

²⁴ Popp 1977. i. m. 167–182. Egyes részletei megjelentek belőle: Popp Aurél: Érmindszent, 1954. április. Részletek egy Útirajzból. *Művelődés*, 1957, 11. 18–20. Popp Aurél *Ez is élet*, 1977. könyvének az összeállítója, Banner Zoltán megjegyzi, hogy az „Ady Endre szülőházának helyreállításáért megindított küzdelmének dokumentumait lemásoltatta és elküldte Bustya Endrének, akivel 4 éven át kitartó levelezést folytatott Ady-ügyekben. A közel 200 oldalas irattartó anyaga” eredetije: Popp Aurél-hagyaték: Arhivele Nationale Satu Mare, Fond: Popp S Aurel.

²⁵ Egy élet végéről (Naplótöredék). Popp 1977. i. m. 189–198.

5. Kós Károly: Attila királról ének, változat, Románia, Arhivele Nationale – Satu Mare, Popp Aurél fond

6. Kós Károly: Attila királról ének, változat, Románia, Arhivele Nationale – Satu Mare, Popp Aurél fond

Kós Károly először friss diplomás építészként, 1908-ban a *Holnap* antológiában találkozott Ady verseivel „és azóta nem váltam el tőle, azóta kísért”²⁶ vallotta. Azt is följegyezte később, hogy „az én legkedvesebb költőm”,²⁷ aki életének alakulására, sorsválasztására is meghatározó hatással volt: „Ady és Móricz hatása bizonyára sokban hozzájárult ahhoz az elhatározásomhoz, hogy Trianon után – az erdélyi sorsot vállaltam”.²⁸ A szeretet és a közös szülőföldre ragaszkodás hangjai erősödtek föl az első, Adyról írott tanulmányában: *A Szilágyság poétájáról*.²⁹ Az 1920-as évek legnagyobb, a költő szüleinek aranylakodalma alkalmára szervezett Ady-ünnepségén (1924. július 20–21.) a jelenlétében helyezték el a kúriának nevezett nagyobb érmindszenti házban az általa tervezett szöveges Ady-emléktáblát. A költő születésének 50. évfordulóján, 1927-ben ismét szénézett Érmindszenten és környékén s ezután született az *Ady Endre szülőföldjén*³⁰ című írása, amelyben a szülői házról följegyezte: „Az udvar alsó végén a régi ház. Abban született az a csúnya, nagy szemű fiú. A ház [...] nádfedeles, alacsony, vályogfalú épület, kicsi ablakokkal, fekete gerendás mennyezettel. Kis pitvar, abból egy szoba balra, egy konyha jobbra, a kettő közt kamra. A ház fedelén gólyafészek. Az első házban, a pitvartól balra született Bandi. [...] Ma a szoba elhagyott, sivár. Benne egy

²⁶ Kós Károly: Ady Endre szülőföldjén. In: Kós Károly: *Hármaskönyv*. Bukarest, 1969. 68–78.

²⁷ Kós Károly – Féja Géának, 1972. tavasz. *Kós Károly levelezése*. Szerk. Sas Péter. Budapest, 2003. 721.

²⁸ Kós Károly – Czine Mihálynak, 1961. január 5. Uo., 567–568.

²⁹ *Kalotaszeg*, 1912. február 4. (6. sz.) 16–17.

³⁰ Kós 1969. i. m. 68–78.

ágy, egy öreg kanapé, egy öntöttvas kályha, egy tengerimorzsoló meg néhány cigányteknő a földön. És sok-sok súlyos emlék”.³¹ Kós 1924-ben találkozhatott először Ady Lőrincel: „Hallgatom és el-elnézem az öregembert. Arca, mintha tölgyfából faragták volna”.³² Ezt a keménységet és tartást adta vissza az *Ady Lőrinc* című fametszetén.³³ A szülőházat nemcsak az idézett írásában, hanem képben is megfogalmazta: *Ady szülőháza, Ebben a szobában született Ady*.³⁴ *Ady Endre és Kalotaszeg* című (e levelezésben is emlegetett) tanulmányában³⁵ a költő kalotaszegi kapcsolatait igyekezett föltárni. Az *Ady Endre román nyelven* című cikkében jogosan jegyzi meg azt is, hogy „Ady még nem kapta meg a maga ekvivalensét illusztrátorban”.³⁶ Az írószövetségnek megfogalmazott (e levelezésben legelőször közölt) beadványában az ideális építészeti megoldásokat is számba veszi, és a költő életművét, jelentőségét is részletesen taglalja. (5-6. kép)

Ady Endre személyéhez és életművéhez kapcsolódó korábbi művei mindkét levelezőt szinte predesztinálták arra, hogy a leégett szülőház (és hozzá kapcsolódóan az Ady-kultusz) érdekében hallassák a hangjukat, az elképzeléseken, koncepciókon túl a tettek mezejére is lépjenek. „Küzdünk 2 esztendő óta, hogy Ady Endre érmindszenti szülőházát restaurálják” írta Vincze Gézának Kós 1955. október 19-én.³⁷ Papp Aurélról özv. Adyné Pásztor Mária segítőtje, öregkori társa, Szabó Béláné Kovács Katalin jegyezte meg, hogy „mindig csak tőle lehetett várni valamit. Ha ő nem jár közbe, tán még a múzeum sem készült volna el idejében”.³⁸ Azért is küzdött, hogy az érmindszentieket az Ady-emlékek ápolása, közkinccsé tétele érdekében kövezett utat, gazdag anyagú múzeumot, nyolc osztályos általános iskolát és népkönyvtárat kapjanak. Terveiben még ennél is tovább ment, ahogy Tabéry Gézának írta 1954. szeptember 18-án: „Ady-relikviákat múzeumszerűen elrendezni, aztán egy hatalmas nyitott helyiséget az írók alkalmi gyűlései számára, ahol Ady szellemében terjesztenék a demokráciát, s a nyitott helyiség előtt Ady Endre szobrát, s véle a magyar és a román népet szimbolizáló egy-egy kaszás-dózsás alakját, amint kezét fognak, s Ady Endre pedig mindkettőnek vállaira tett kezeivel, mintegy soha el nem múló együttes, békés munkára ösztönzi őket.”³⁹ Az Ady-ügybeni összefogást és közös munkálkodást

³¹ Ua., 68-78.

³² Uo.

³³ Kós Károly képeskönyv. Szerk. Sas Péter. Budapest, 1986.

³⁴ *Utunk*, 1957. november 21. (47. sz.) 6-7.

³⁵ *Erdélyi Helikon*, 1, 1928. 2. 81-88. – ld.: Kós Károly Papp Aurélnak, 1928. június 27. *A Kalota partján* címen egy részlete megjelent: *Utunk*, 1957. november 21. (47. sz.) 6-7. Teljes terjedelmében – téves állításait helyreigazítva – újra közli Kovalovszky Miklós: *Emlékezések Ady Endréről*. V. Budapest, 1993. 224-239.

³⁶ *Erdélyi Helikon*, 4, 1931, 5. 407-408.

³⁷ Kós Károly levelezése 2003. i. m. 459-460.

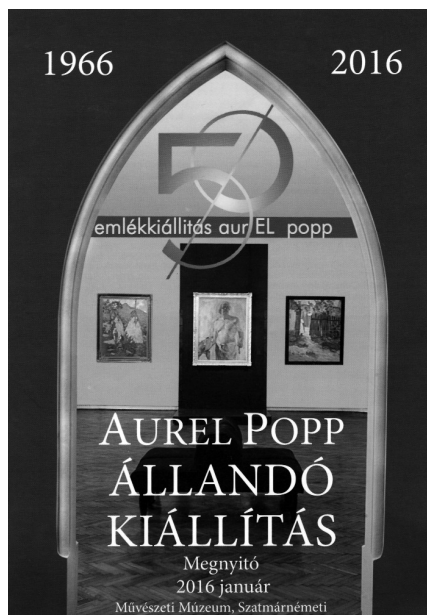
³⁸ Idézi: Cseke Péter: Adyfalváért hadakozó Papp Aurél. In: Cseke Péter: *Látóhegyi töprengések*. Bukarest, 1979. 57-66. Cseke Péter említi azt is, hogy az 1970-es évek közepén az Érmindszenten feltört 72 fős, huszonkét félé betegség kezelésére alkalmas gyógyvízre és az Ady-emlékekre alapozva újra fölmerült a falu centrummá emelésének a terve.

³⁹ Tabéry Géza: *Két kor küszöbén*. Bukarest, 1970. 387.

jelző és sürgető leveleik adalékokkal szolgálhatnak a romániai, erdélyi Ady-kultusz történetéhez, tovább árnyalhatják azt.

Kós Károly levelezésének az elképzelt egészéhez az egybegyűjtött levelei⁴⁰ és a feleségéhez írottak publikálása⁴¹ óta talán ez a levél-téka a legszámosabb és tartalmában a legsúlyosabb új, eddig nem publikált levél-együttes.⁴² Papp Aurél (7. kép) gazdag levelezéséből eddig kevés jelent meg,⁴³ ám az egésznek fontos darabjai még a szatmári levéltár fondjában földolgozásra, közzétételre várnak.

A képzőművész Papp Aurél⁴⁴ hangsúlyosan jelenik meg az anyagban (8. kép), ahogy Kós Károly portréjában a tevékeny képzőművész⁴⁵ jellegzetes vonásait erősítik a levelek. Két olyan képzőművész portréját ismerjük meg, akik az 1920-as évek elejétől oly sok harcot vállaltak, s oly sok munkát elvégeztek a romániai/erdélyi képzőművészekért. Levelezésük: a magyar kultúrájú román festőművész Papp/Popp Aurél és a képzőművész-építész-politikus Kós Károly kézfogása közös ügeikben.

**Aurel Popp állandó kiállítása, 2016.
Szatmárnémeti, Művészeti Múzeum**

⁴⁰ Kós Károly levelezése 2003. i. m.

⁴¹ *Édes Idám! Kós Károly levelei feleségéhez 1911–1918, 1946–1948.* Szerk. Benkő Samu. Kolozsvár, 2011.

⁴² Jelentős számú levél és irat található a Magyar Építészeti Múzeumban őrzött jelentős számú Kós Károly hagyatékban is, így pl. egy 1960-ban íródott Papp Aurél levél is.

⁴³ E. Szabó Ilona – Murádin Jenő: Popp Aurél és kortársai. *Korunk*, 25, 1966, 8. 1165–1170.; Murádin Jenő: Szolnay Sándor és Popp Aurél 1936-os levelezéséből. *Utunk*, 1969, 2. 6–7.; Tabéry 1970. i. m. 383–391.; Levélváltás Isac Emillel. Papp 1977. 107–118.

⁴⁴ Banner Zoltán: Papp Aurél festészete. *Korunk*, 17, 1958, 4. 545–549.; Muhi Sándor: Adalékok egy szatmári személyiség arcképéhez. Papp Aurél (Érkává, 1879. – Szatmárnémeti, 1960.). *Szamos*, 2010. január, 4–5.; Muhi Sándor: *Amiről ritkán esik szó* (Popp, Papp Aurél nemzetisége, iskolái, emberi, alkotói magánya Szatmár képzőművészeti életében). *Sugárút Szatmári Műhely*, 3, 2017, 1. 77–80.; *Aurel Popp Állandó Kiállítás*. Művészeti Múzeum, Szatmárnémeti, 2016. január; monográfia: Păcuraru 2017. i. m.

⁴⁵ Sümegi György: Építészet és képzőművészet Kós Károly publicisztikájában. *Életünk*, 54, 2016, 5. 72–84.

8. Papp Aurél: Napernyős nő, 1910 körül.

Olaj, vászon, 115 x 95 cm., j.n. © Magántulajdon

(Ld. még repr. Dumitru Păcuraru: *Aurél Popp*. Bukarest, 2017. 129.)

„KÉT ÁRVA, ERDÉLYI, SZELLEMI PROLETÁR”

KÓS KÁROLY ÉS PAPP AURÉL LEVELEZÉSE 1922–1939

Kós Károly – Papp Aurélnak,¹ 1922. március 5.²

Kedves Mester!

Hála Istennek, megbuktunk!³ Ezt őszintén mondom, mert hiszem, hogy ez a bukás és körülményei közelebb hoztak minket is, Önöket is ahhoz a célhoz, melyet más-más eszközökkel, de egyformán el akarunk elérni. És el is fogunk érni.

Most egyelőre nem politizálok, csak készítem az utat tovább a – politikához. Már amennyire tőlem telik, és a körülmények engedik. Ebben a munkámban kérem az Ön segítségét. Nem sokat, de annyit, hogy adjon a „*Vasárnap*”-nak⁴ egy-két rajzot. De egy pár jó kemény vonallal, folttal adja közlésre azt a munkást, ki a keresztet hordja, és Krisztus támogatja. Vagy valamelyik olyan munkás képét. Vagy akármit, de mindenesetre „program”-képet kérek. Nem limonádét, de orvosságot. Ha keserű, nem baj, csak használjon.

Önnek ez kötelessége. Nem irántam való, de maga iránt és a demokrácia iránt való kötelessége.

No, nem parancsolok, de kérve-kérek. Nagyon-nagyon szeretem önt, mint piktert, és mint embert, most nem régen megszerettem.⁵ Akarom, hogy én legyek

¹ Kéziratból kiolvasta és a jegyzeteket készítette Sümegi György. Munkatárs: Sümeginé Tóth Piroska. Szerkesztette Markója Csilla (MTA BTK MI) és Bardoly István. A levelezést (a hozzá tartozó képekkel, újságokkal együtt) a romániai, szatmári levéltár őrzi: Arhivele Nationale Satu Mare, Fond: Popp S Aurel nr. 26. inv. nr. 31 dosar nr. 151. file 277. Mivel egyik levelében Papp Aurél ezt a névírást kéri, legtöbbször így használjuk, de más névváltozatok is szerepelnek a forrásokban (Popp Aurel, Aurel Popp). A nem kiolvasható, vagy hiányos részeket szögletes zárójellel jelöltük.

² Kézírás a *Vasárnap* képes hetilap fejléces levélpapírján. Keltezés: a levélen: Cluj-Kolozsvár, 1922. március 5.

³ Az 1922 tavaszára kiírt romániai választásokon Magyar Néppárti programmal Szatmáron indult Kós Károly, ám nem tudta megszerezni a képviselőjelöltséget. Papp Aurél még hamarabb kibukott, ezért az első mondat többes számban írt fogalmazása.

⁴ Kós a *Vasárnap* felelős szerkesztője volt ekkor (főszerkesztő: Benedek Elek). Szentimrei Jenő 1922. június 15-től lett a képes hetilap tényleges szerkesztője. Az Országos Széchényi Könyvtár hiányos *Vasárnap*-példányaiban nem találtam nyomát közölt Papp Aurél rajznak.

⁵ A Kolozsváron, 1921 februárjában rendezett tárlaton (Collegium Artificium Transsylvanicorum)

lekötelezettje Önnek. Ezt az örömet szerezze hát meg nekem. Küldjön valamit, ha lehet, többes számban. Kovács Jenő⁶ eljuttatja, ill. elhozza hozzám. Igaz barátsággal és őszinte becsüléssel maradok igaz tisztelője

Kós Károly

Kós Károly – Papp Aurélnak, 1922. április 20.⁷

Kedves jó Testvérem!

Ha megengeded, hát így szólítalak, és mindenekelőtt köszönöm azt a meleg, szívből jövő hangot, mely minden sorából levednek felém árad. És csak a rettenetesen szürke és sáros élet akadályozott meg abban, hogy immáron egy hónap óta írott leveledre nem válaszoltam. Tudod, nagy, szokatlan és nehéz munkába vágtam a fejszémet: megpróbálok valahogy felülkerekedni ezen a komisz életen; rendezni akarom anyagi viszonyaimat, mert már-már összezsap a fejem felett az árvíz. Nem sokat törődnek vele, mert egyáltalában nem izgat, hogy nyolc lejért, vagy harmincért ebédelek meg, sem az, hogy egy pár cipőm van, vagy hat pár. De a gyerekek enni kérnek, és ruhát meg cipőt szaggatnak. Tehát a szénámat rendbe kell hoznom. Ez pedig a mai időkben nehéz egy kicsit, de muszáj, hogy sikerüljön. Így hát igazán nem írtam, nem olvastam, csak kerestem a pénzt. Csak kerestem, de talán valamit találni is fogok.

A politikusok azonban egészen kedvem szerint fordulnak. A magyarság bukása a választásokon⁸ igazában fényes erkölcsi győzelem volt, és ami az én szememben a legfontosabb: közelebb hozott minket, a szervezést, mintha egyszerre kiköszöntjük ezt a legkonzervatívabb elemet régi ideológiájából, és nem tudunk a helyére rögtön tudatos más ideológiát adni neki, mely kielégíti őt. De hát ez is nagy út, ami előttünk áll egyelőre. Az az anyag, mellyel mi dolgozunk, nehezebben hajlítható, rosszabb és műveletlenebb, egyenlőtlenebb anyag, mint a tiétek: az igazi munkás. A mi munkásunk háládatlanabb, mint a tiétek, mert mi két tűz között kell járjunk az utat; nekünk két frontunk van: kifelé és befelé, számtalan front ezen kívül. Hanem a munka halad, és a gyümölcse érik. Érzem, hogy érik. És hát az én hitem erős.

Megbocsáss, hogy ezekkel a már-már unalmas dolgokkal traktállak, de hidd el, szeretnék okosabb dolgokról írni, ha volnának ma ilyenek. Szeretnék művészi tervekről, művészi kultúr-álmokról beszámolni, de ilyen álmaim alig vannak. Valutákkal álmodom én mostanában és keserű munkával, mely a szó szoros értelmében hajnal-tól éjfél-ig tart, nap-nap után. Küzdelem a tőkével ez, a falat kenyérért. És egyenlőtlen küzdelem, mert a szervezetlen egyén harcol egyes egyedül, akinek támasza pusztán

kiállító Papp Aurél 31 műve volt rá ilyen erős hatással.

⁶ Kovács Jenő (1888–1966) szerkesztő, könyvkereskedő.

⁷ Kézírás a *Vasárnap* képes hetilap fejléces levélpapírján. Keltezés: a levélen: Cluj-Kolozsvár, 1922. április hó 20-án.

⁸ Az 1922-es tavaszi választások kudarcáról ír.

a tudás és az idealizmusa. Vagy még inkább a vak fanatizmusa, melyből nem is akarok kijózanodni. Mert akkor az szerencsétlenségem lenne.

Pedig az élet szép is lehetne, és a világon kiapadhatatlan a szépség sokasága. Most bimbóznak: fák, és a barackfa itt a kertben kivirágzott. A szántókon pedig erjedő, termékeny földszag, és olyan jól esik a szél, aki lefúj a havasokról ide, Kolozsvárra.

A familiámat kimentettem már Sztánára, az erdők közé; legalább ők legyenek ott, ahová én örökké vágyódom, és amiben olyan kevés a részem mégis. Mert ott nincs tőke, aki nekem a napi száraz kenyeret a rabszolgamunkáért kiszolgáltatná. Nekem robotolnom kell a vásárt, a műhelyt, a nyomdát, és görnyedve éjszakánként a rajzasztal felett, hogy ostoba és műveletlen emberek szeszélyét kielégítsem alamiznsáért. De jól van ez így hát. Mert ettől keményedünk meg, és leszünk könyörtelenek, fanatikuskok, és tanulunk gyűlölni. Be szamarak is a nagyurak! Gyűjtik az ellenségeiket, és nem gondolnak arra, hogy egyszer mégis csak igazságot veszzen magának a dolgozó nép.

Hanem egy kemény tusrajzot kell már kapnom; olyan igazi programképet. Ahol nem csak vonal és forma van, de amellett és ahelyett hatalmas igazságok is. Eljövendő idők előrevetett sötét árnyékai: hogy világíts nekünk, és álmodjanak vele azok, akik látják és gondolkoznak.

Igaz szeretettel ölel, és reméli, hogy még összekerül veled

Kós Károly

(Valami állandóbb kapcsolat teremtésén gondolkozom a művészet nevében!)

Papp Aurél – Kós Károlynak, 1925. január 13.⁹

Kedves Károly barátom!

Múlt hó elején, még brassói gyűlések¹⁰ előtt írtam legutóbbi leveledre hosszú választ, azóta semmit nem hallottam Tőled. Kérlek, légy szíves, értesíts, hogy vagy, s mint mennek a dolgaid, mi van a tervekkel? Mindannyitokat szeretettel üdvözlünk, s Téged ölel s testvériesen csókol

PA

⁹ Gépelt másodpéldány. Keltezés: a levélén: 1925. január 13.

¹⁰ Kósék pártja, az Erdélyi Néppárt 1922. január 15-én fölvette a Magyar Néppárt nevet. A konzervatív oldal pártjával (Magyar Nemzeti Párt, alakult: 1922. február 12-én) Országos Magyar Párt néven egyesültek 1922. december 28-án. 1924. december 14-én Brassóban tartott nagygyűlésükön a konzervatív irányzat kibuktatta a néppártiakat a vezetőségéből. A néppártiak kalotaszegi tagozata – Kós és társai – 1926. június 11-én véglegesen szakítottak az Országos Magyar Párttal. Kós több cikkében foglalkozik a húszas évek első felének erdélyi magyar párt-alakulataival és a választásokkal is. Vö.: *Kós Károly publicisztikája*. Szerk. Sas Péter. Csíkszereda, 2014. 107–109., 120., 123–129., 135–136., 141–144., 146–147., 152–155., 159–160. [továbbiakban: Kós 2014.]

Kós Károly – Papp Aurélnak, 1925. február 17.¹¹

Kedves, jó Aurél!

Tudom, hogy haragszol. Paál Árpád¹² is, Kovács Jenő is elmondották az izenetedet, és én csak hallgattam, nem írtam, nem üzentem, nem is – haragszok. Igazad volt, és nem volt igazad. Egyik elég régi, de utolsó leveledben írtad volt, hogy hiába is próbálkozom a politikával, a polgári demokráciát megcsinálni, a polgárságot, a burzoáziát megszervezni háládatlan, sőt lehetetlen. Én arra tudtommal nem adtam választ. Nem adtam választ akarattal. De nekifeküdtem, és ellenére a magyar jobboldalnak, de ellenére Paál Árpádnak itthon a parasztságot és a kevés kalotaszegi intelligenciát megpróbáltam felzargatni. Hat hétig dolgoztam, mint egy kuvasz kutya.¹³ Sajtó nélkül, segítség nélkül, gyanúsítások, szidalmazások, rágalmak ellenére, semmire se nézve dolgoztam. Minden más munkát félredobtam, egy vasat sem kerestem, de adósságot csinálva összeszorított fogakkal csináltam. Senki rajtam kívül az utolsó percig nem tudta, mit akarok igazán. Magam gondoltam ki stratégiát, taktikát, magam jártam ki a falukra, a szociálista párttal megbeszéltem mindent, még a Központot is én hívtam meg, a szónokainkat (erős tartalékokkal) beszerveztem, az ellenséges sajtó egy részét leszereltem a gyűlés előtt. Senki sem tudta, hogyan csináltam, de a feleségem sokat sírt hat hét alatt, és csak hétszám éjszaka kerültem haza, és éjszaka mentem is már tovább, ha tiszta fehéreneműt váltottam. Még a bukaresti román sajtó is szánakozással nézett egy rongyos falusi gyűlés elé. Az ostromállapot területén magyar gyűlés tartását meg sem merték próbálni, mert nem sikerült engedélyt kapni még magyarnak, azt is kijártam.

És mindezt nem másért, mint hogy bebizonyítsam jobb felé, hogy igenis van bátorsága egyetlen embernek vétót kiáltani, ha gazemberséget tapasztal, és van ereje egyetlen embernek is úgy beleugrani a festett magyar egységbe, hogy az összeomlik, hogy bebizonyítsam, hogy a brassói nagygyűlés csalás volt, a magyar dolgozó nép becsapása, de hogy bal felé bebizonyítsam, hogy mindent képes megtenni egyetlen ember is. És azután szemébe vágtam Paál Árpádnak is: látod, ezt meg lehet csinálni, nem nagy dolog, csak hit kell, akarat kell, és bátorság kell, fogjatok hát hozzá, állj az élre, és – áldani fog a magyarság érette. Semmi másért.

Ezt pedig nem dicsekedésből írtam ide, de azért, hogy hallgatásomnak okát adjam. Egyik okát.

Másik oka az volt, hogy nem akartam, hogy azt gondold, hogy széttörlek a nekem szánt munkáért. Hallomásból tudom, hogy pénzügyi bajok léptek fel, én tehát nem akartam, hogy tolakodásnak látszódjék előtted, hogy én sürgtetlek. Csinál-

¹¹ Kézírás Kós Károlynak a sztánai Varjúvár szignetjével díszített levélpapírján. Keltezés: a levélen: 1925. februárius hó 17-én.

¹² Paál Árpád (1880–1944) szerkesztő, közíró, kisebbségi politikus. Kós Károllyal és Zágoni Istvánnal együtt fogalmazták a *Kiáltó Szó* (1921) című röpiratot.

¹³ Kós egyedül hozzáfogott a *Kiáltó Szó*-ban megfogalmazottak gyakorlati megvalósításához: végig gyalogolta egész Kalotaszeget, és több hónapos, áldozatos munkájával, kalotaszegiek részvételével

ni pedig addig nem tudtam a dolgot, akárhogy sürgeted is, amíg nem kapom meg a kemence pontos és végleges magassági, teremtszeti nézeteit, a tüzelőszájak helyét, nézeteit és a kemence alapozási pontos rajzát.¹⁴ Ez olyan természetes, hogy magyaráznom tovább nem is kell. De ezeket nem kaptam meg mái napig! Hallottam, hogy sérelmezted, hogy Károly-napijára nem hívtalak meg. Te, Aurél, hát kinek nézel engem. Ne veszekedj velem! Hát csak nem vagyok bolond, hogy elhívjalak, mert te még volnál olyan bolond, hogy – eljönnél. Márpedig bolondság lett volna. Se társaságot nem kaptál volna, se semmit, de egy csomó pénzt kidobtál volna, az bizonyos. Ez egy politikai Károly-nap volt, gyűlésünk hetében. Borzasztó vegyes, de derék emberek. Nem nekünk valók, csináltam így, mert ez is beletartozott a stratégiába. Én akarok és fogok is Veled jó napokat tölteni. Itt Sztánán is, hiszem. De megvágatom akkor a társaságot. Bizonyosan hiszem, hogy már erre a nyárra le tudlak kapni ide – legalább 1–2 hétre. Tudom, nem fogod unni magad. Sőt dolgozni is fogsz itt. De az szabadság legyen aztán. A havasba fel akarok veled menni, az én itteni jó embereimmel meg kellene ösmerkedj. Románokkal, magyarokkal. Tudom, kapsz ezek között igazán értékes, érdekes embereket. Mert Kalotaszeg nem szegény igazi emberekben. Benedek Elekhez¹⁵ is el kell mennünk néhány napot pihenni, erősödni, bölcsességet tanulni. Ezeket számon tartom és várom, remélem. Mert akarok én is élni még. De erre a Károly napra nem híttalak. És ezért nem szabad, hogy csak a leghaloványabb kár is ereszkedjék közénk. Nem szabad. Neked jobban kell szeretned engem, hogy sem bármit is gondolj rólam, ami nem tisztességes, ami bizalmatlanság, ami csúnya. Aurél, ne veszekedjünk mi ketten, de szeressük egymást, és bízzunk egymásban. És legyünk mindig-mindig őszinték egymáshoz.

Egyébképpen nagy örömmel hallottam, hogy Papp Aurél, a piktor is dologhoz látott. Ez muszáj! Papp Aurél, a piktor nagy kultúrhatalom, nagy erő, nagy szükségesség. Ez kell! És most és nekünk még sokkal inkább, mint eddig. Te, Aurél! Nem lehetne az, hogy egy kollekcióval rukkolj ki sorozatos kiállításokon,¹⁶ felolvasásokkal fűszerezve? Te, Kolozsvár egy hét, 2 drb. román és magyar felolvasással, Várad, Arad, Temesvár szintén, és aztán Bukarest. De külön, te egyedül, senki mással. Szép keretben, 1 terem és 2 kis szoba. Kép, szobor, kerámia, grafika enteriőrben lehelyezve. Nagy hatása volna, az bizonyos. A mai kritika – v. kritikátlanság – megköszönné, és a közönség is meg. De nem te rendezné a kirándulást, hanem mondjuk Kovács

megszervezte a világháború utáni első erdélyi magyar politikai szervezetet: 1921. június 5-én Bánffy-hunyadon megalakult az Erdélyi Néppárt.

¹⁴ Papp Aurél 1923–1927 között porcelán- és kerámiaműhelyt vezetett Szatmárnémetiben, valószínűleg egy odaszánt tervről van szó.

¹⁵ Benedek Elek (1859–1929) író, lapszerkesztő, a magyar gyermekirodalom egyik megteremtője. Erdélybe visszaköltözve (1921) az ottani magyarság elismert vezetője. A *Vasárnap* (és folytatása: a *Vasárnapi Ujság*) főszerkesztője. 1922-től adta ki a Romániában egyetlen magyar nyelvű gyermekújságot, a *Cimborát*.

¹⁶ Ez a terv nem valósult meg. Papp Aurélnak életében egyetlen önálló kiállítása volt 1913-ban Szatmáron.

Jenő. Te csak a kiállítás belső rendezésébe szólj bele, de abba Te nagyon. Te csak reprezentálj, mint egy Buddha. És ezt én komolyan mondom. Bizonyos vagyok a sikerben. Persze, egyedül csak az erkölcsiben. Azt a bizonyos albumot is erre az alkalomra kellene készen kapni. Ráfizetés azért nem volna.

Gondolkozz közben ezen is és írd meg a véleményed. A nyélbeütéssel ne törődj aztán túlságosan.

Mi itthon megvagyunk nagyon-nagyon csendes. Most erősen dolgozom, hogy pénzt kaparásszak össze. Sajnos, apróságok, amiket csinálók, és roppant széjjel forgácsolódik az erőm. Igaz! Tavasszal Bukarestben állítsak ki? Engem kapacitálnak, hogy állítsak ki. Volna egy pár jó architektúrám, amit nem láttak még sehol, újabb dolgok, azokkal esetleg mennék. Vagy 2 hét alatt kiállításképpé tenném őket, mert most csak műszakilag vannak készen természetesen. Írj erről is. Mi a véleményed?

Annny mindent szeretnék és tudnék is csinálni, érzem. De csak két kezem van, és napi 24 órám. Pedig abból legalább 14-et dologban töltök. Hogy az nem produktív munka, az az én szerencsétlenségem, és a viszonyok.

Közben akarok alapítani egy újabb lapot.¹⁷ Kicsit csak, 4 oldalt, többre pénzt nem tudok kapni. Hetilapot, amit a népnek 1 lejért adnék. Most lapengedély után is járkálok. A Pál Árpádék lapjából, nem hiszem, hogy lesz valami mostanában, és a radikális baloldalnak még egy hasábnyi újságterület sem áll ma rendelkezésére. A K. U.¹⁸ a pénzes zsidókat szolgálja és nemcsak a demokráciával. A többivel tisztában vagy. Hát nem vagyok én egy akasztani való bolond? A feleségem legalább azt mondja, és – igaza van. Nincs papír több, de azt jelzi, hogy ha aktuális lesz, akkor a mi lapunk alapítói közé be kell lépj 500.- lejjel. Ezzel számolok. Kézcsókomat és feleségem csókjait feleségednek, igaz, becsületes testvéred

Kós Károly

Papp Aurél – Kós Károlynak, 1925. március 9.¹⁹

Kedves Károly Testvérem!

Leveled, amely 17-ről van keltezve, csak ma jutott a kezembe, miután ma érkeztem meg 6 heti távollét óta Bucurestiből. Nem tudom Neked elmondani azt, hogy mennyire jól esett elolvasni soraidat, és mennyire felajzották érdeklődésemet minden iránt, amit írtál, ami Veled történt, amiről olvastam, s amiről írtál, hogy Veled kellene, hogy megtörténjen.

Hogy én is mind a két dologról közöljem Veled belső elgondolásaimat, engedd meg, hogy ott kezdjem meg, ahol Te kezdetted meg a leveledet.

Hát, először is, kedves jó Károlyom, én nem haragudhatok Reád, mert arra sem

¹⁷ Csupán elképzelés maradt ekkor.

¹⁸ *Keleti Újság*.

¹⁹ Gépelt másodpéldány. Keltezés: a levél: 1925. március 9.

okom, sem jogom nincsen, de meg jól írtad leveled vége felé, hogy nekünk, ha volna is okunk a veszekedésre, vagy talán éppen neheztelésre is, nem szabad azt megcselekednünk, mert azonkívül, amit Te mondottál, közlöm Veled, mint legtitkosabb érzéseimet, hogy oly kevesen vagyunk azok, akik dolgoznak, önzetlenül és vakon, hitben a jóért és a szépért, hogy még akkor sem volna szabad veszekednünk, mondom, ha okunk volna reá. De hát nincs semmi okunk, és a zsörtölődés, ami mégis megtörténik, illetve megtörtént részemről az, hidd el Testvér, hogy csak azért történt, mert vágytam beszélni Veled.

Most azonban már túl vagyunk rajta. Zsörtölődésem közepette is gondoltam az okokra, amelyek mostani levedből nyilvánvalóan igazolják hitemet, amiért gondoltam, hogy nem írhattál, sajnállak, hogy erős hitedet, minden jó és szépre használható energiádat magasabb eredményért, mint azt, hogy drága jó feleséged („sokat sírt 6 hét alatt”), nem tudtad felhasználni, mert mit is látok én innen a távolból? És főleg mit láttam bucuresti távollétemben a Ti dolgaitokról? Azt, hogy a mai körülmények között azt, amit Te csinálsz, és amit, igazad van, hogy Paál Árpádnak kellene csinálni végeredményben, úgy fogják letörni, mint gyöngé szalmaszálat, mert máma ez a politikában az egyedül lehetséges. Az a legitimitás, amelyet Ti máma kihasználtak, s amely mögé helyezkedhettek az egész akciótokban, az csak azért lett Nektek megadva, mert más politikai árnyalatoknak és politikai céloknak pillanatnyilag kedvező volt. Nem veszed észre, hogy ugyanakkor történt Bulgáriában a választás és a Radics-féle hecc,²⁰ amikor megengedték Nektek, hogy gyűlést tartsatok, holott, mint Te írod, más senki ilyenre nem is mert gondolni. Én föltétlenül összefüggést látok a dolgokban, és bár Te nemesen odagondolod a dolgokat, hogy mindezt minden lehetetlenség mellett is Te csináltad meg, azért hogy Paál Árpádnak és a brassóiaknak választ adjál, de végeredményben csak azért csináltad, mert szereted a szegényeket (mint én), szereted a véleményedet megmondani (mint én), szereted magadat feláldozni (mint én) másokért, és az eredmény végeredményben mégis csak az, amivel kezdettem, és amit az én feleségemről is mondhatok a régi időkből, hogy „hat hétig sírt”.

Fáj nekem mindezeket megírni, mert az a látszatja a dolognak, mintha le akarnálak szerelni egy olyan aktivitásban, melyet csak idő kérdése talán, hogy Veled hasonlóképpen megcselekedjem, de úgy gondolom, bizonyosságát adom ezzel, hogy megírtam a fentieket, annak, hogy milyen végtelenül ragaszkodom Hozzád és Övéidhez, akiket minden körülmények között szeretnék inkább boldogoknak és jólétben lévőeknek tudni, mint zaklatottaknak és letörteknek.

Mert úgy van az, kedves Károlyom, hogy mi ideális fejfel borzasztó sokra képesek vagyunk, és úgy átugorjuk életünk leglényegesebb feladatait hiábavalóságokért, mint a vad, aki képzelt ellenségeitől félve iramában átugorja a legkellemesebb pihenőhelyeket, a védelmére adott legárnyékosabb bokrokat, ahelyett, hogy körülnézne

²⁰ Jugoszláviában Radics Istvánt (1871–1928) és több horvát parasztpárti ellenzéki párttársát szabadon bocsátották, majd újra lefogták. Többük képviselői mandátumát megsemmisítették, mert a volt szkupstinának is tagjai voltak. *Ellenzék* [Cluj-Kolozsvár], 1925. január 24., 1925. január 25., 1925. március 30.

és megpihenne. Félek, hogy vad temperamentumodba politikai akciódban az enyémhez hasonló eredményre fogsz jutni, elveszted legszebb idődet és családod legtermészetesebb boldogsága idejét, megvénülsz, s akkor meglesz a híred, és vele együtt az önvád is, ami a Tieddel szembeni kötelességmulasztásról fog sötét árnyként lelkedre feküdni, mert tudom, olyan a lelkiismereted, mint amilyen az egész életed, s amiből más nem következik.

Az eddigieket azért mondtam el, mert magamnak is elmondtam már egy párszor. Jogom csak azért volt elmondani, mert tudom, hogy köszönet és hála semmi olyanért nem illet meg bennünket azokért, amiket csinálunk önzetlenül, de igen, ért aztán annál több vád, meghurcolás, piszok és aljas gyanúsítás, amiről már Te is megemlékezel mostani leveledben.

Beszéltem Bucurestben létemkor a Te dolgaidról, aktivitásodról, a többek között Gogával²¹ és másokkal is, akik hasonlóképpen, mint én, elismeréssel vannak szándékodról, és akik valószínű, hogy a saját céljaik elérésében kezet is fognak Nektek nyújtani, de el ne felejtsd, Károly testvérem azt, amit levelem elején írtam, mert az lesz az igazi eredmény, és ezért indokolt az, hogy én ilyen pesszimisztikusan látom az állapotokat. És ezért indokolt az, hogy én óvjalak Téged minden olyan végtől, ami egyszer reám már valósággal bekövetkezett.

Végeredményben csak azt akarom, hogy ezt tudomásul vegyed, és dolgaidba belezővesssem az óvatosságot, a magad inkább megkímélését, az övédhez való visszatérést, a kevesebb reményt és hitet azokban és azokkal szemben, akik máma csatlakoznak Hozzád, holnap csatlakoznak másokhoz, és viszont holnapután azokhoz, akikről máma el sem tudnád képzelni.

Mondom, hogy én teljes elismeréssel vagyok azok iránt, amiket írtál. Boldoggá tett, mikor elolvastam soraitokat a *Keleti Ujságban*,²² és amikor akciód eredményét, illetve visszhangját hallottam. S mindezek mellett, látod, mégsem tudtam a fentieket elhallgatni. Örömmel olvastam a reám itt várakozó levelezőlapról a nevedet, amelyekből joggal gondolhatod, hogy a magam elgondolásaira nézve is következethetnék valami kellemeset. De hát, Te jó Istenem, bár úgy volna, hogy Te soha ne csalódj, és soha ne legyen igazam nekem, a bizalmatlankodónak.

Mindent ez a papír nem bír el, azt legalábbis nem bírja el, amit én szeretnék elmondani arról, ahogyan én szeretnék cselekedni.

És tudod Te azt Károly, hogy a dolgok úgy haladnak, hogy a Ti akciótok fölöslegesnek fog látszani, és itt az a másik ok, amiért bizonyos óvatosságra kellett, hogy intselek. Most már aztán ítéld meg jómagad, hogy mit kell cselekedned, és milyen vonatkozásban kell erősnek vagy gyengének lenned.

²¹ Octavian Goga (1881-1938) költő, drámaíró, politikus. Miniszter (1919-1920, 1926), a Román Királyság miniszterelnöke (1937-1938). Ady barátja volt, a költő halála után megvásárolta a csucsai kastélyt, amelyben ma múzeum őrzi Ady emlékét. Románra fordított számos Petőfi verset és Madách Imre *Az ember tragédiáját*.

²² Kós Károly: Mit akar Kalotaszeg? *Keleti Ujság*, 1925. január 26. 20. sz. 2-3. – újra kiadva: Kós 2014. i. m. 185-187.

Remélem, hogy új utamból, amelyre holnap indulok (Bucurestibe), visszatérve benézhetek Hozzád, és személyesen megbeszélhetem Veled ezeket a dolgokat és a gyári dolgokat is. Én föltétlenül táviratban foglak értesíteni, illetve fogom értesíteni Jenőt,²³ hogy Téged tudasson telefonon, hogy mikor érkezem meg Kolozsvárra, ahová már most nagyon kérlek, hogy légy szíves pontosan eljönni, mert sokáig nem tarthatok ott.

Természetesnek fogod találni, ha arra kérlek, hogy avizáld²⁴ oda meneteletem Árpádnak is, mert minden esetre szeretnék együtt velők is eltölteni egypár jó órát. Én kb. annak a hétnek a végén vagy a következő hét elején jövök vissza.

Ami a gyárra²⁵ vonatkozó dolgokat illeti, teljesen osztom véleményedet, s csak annak tudd be, hogy én oly gyorsan kívántam volna a tervek elkészítését, hogy szeretném, ha már hamar túl lehetnék ezeken a dolgokon. Persze, nem gondoltam meg jól, hogy tényleg milyen alapon kezdheted meg a munkát, ezért beismerem, hogy sietve szorgalmaztalak.

Ezzel a témával tehát várjunk még, személyesen majd erről is fogunk beszélgetni, mert magammal viszem az összes ajánlatokat, amelyeknek alapján talán valamit mégis megkezdhetsz.

Nagyon kellemesen lepett meg mindaz, amit érzéseinkkel kapcsolatosan írtál nekem, s engedd meg kedves Testvérem, hogy újra visszatérjek erre a kérdésre. Boldoggá tennél engem és feleségemet is, ha feleségeddel együtt egyszer eljőnnének hozzánk, s akkor együtt danolhatnánk el ezt a nótát, amit már a kis Karcsi is énekel.

Add át kedves feleségednek egész családomnak legmelegebb üdvözléseit és az én kézsókjaimat, s Téged pedig igaz szeretettel ölel

becsületes testvéred

PA

²³ Szentimrei Jenő (1891–1959) költő, prózaíró, publicista. A *Napkelet* segédszerkesztője (1920–1922), a *Vasárnap* szerkesztője (1921–1923), ennek jogutódjánál, a *Vasárnapi Újságnál* felelős szerkesztő (1923–1925), majd 1925-től az *Újság* belföldmunkatársa, a *Brassói Lapok*nak szerkesztője (1929–1935). A marosvásárhelyi *Szabad Szó* főmunkatársa (1946–1948), majd a *Korunk* szerkesztőbizottságának tagja (1957–1959).

²⁴ avizál – értesít, tudósít

²⁵ „Megmutatom a gyárunkat. Ez itt az anyagunk, több vízben átmossuk, itt vannak a formák, a negatívot itt esztérgálozzuk, aztán jön a máz, utána a dísz tárgyaknál a festés.” Néhány terméket is megmutat: kék váza színes virágokkal, levélnyomók: zöld lapon kis levelibéka ül, proletárraszony a kezén kis gyermeket tart, hamutartó halálfejfel; patikai standedények: egyik fedelén a fogó halálfej, a másikon bagoly, az edényen kereszt, rajta töviskoszorú”. Papp Aurél akkor jelezte az újságíróknak: „Egy éven belül rendbe hozom a gyárat, üzembe helyezem, berendezem. Majd azontúl csak az irányítást fogom végezni és akkor újra hozzáfogok a munkához és megfestek mindent, ami csak bennem van”. Erdélyi Anna: Látogatás Papp Aurél műtermében. *Napkelet*, 3, 1922, 12/13. (július 20.) 10–11.

1. Kós Károly: Az Erdélyi Szépműves Céh szignetje, 1924.
Románia, Arhivele Nationale – Satu Mare, Popp Aurél fond

2. Papp Aurél festőművész részére kiállított tagsági irat, Erdélyi Szépműves Céh, 1925. Románia, Arhivele Nationale – Satu Mare, Popp Aurél fond

Papp Aurél – Kós Károlynak, 1925. március 11.²⁶

Február 25-én kelt nb. levelükre válaszulólag köszönettel tudomásul vettem, hogy a „Szépműves Céh” tagjai közé soroztak.²⁷ (1-2. kép) Az esetenként megjelenő kötetek díját esetről esetre fogom beküldeni.

Megjegyezni óhajtom, hogy nevemet a következőképpen szoktam leírni: PAPP AURÉL, amit kérek figyelembe venni.

Teljes tisztelettel:

PA

²⁶ Gépelt másodpéldány. Keltezés: a levélen: 1925. március 11. Címzés: „Erdélyi Szépműves Céh” Kós Károly úrnak. Cluj str. Jorga no. 3. félelelet 14.

²⁷ Papp Aurél az Erdélyi Szépműves Céh nevében levelező Kádár Imrével is levelet váltott. Kádár Imre (1919–1996) költő, író, műfordító, szerkesztő. Részt vett az Erdélyi Szépműves Céh megalapításában. Ehhez kapcsolódó dokumentumok: Papp Aurél levele Kádár Imrének, 1924. március 31.; Kádár Imre levele Papp Aurélnak, 1924. május 2.; Papp Aurél levele Kádár Imrének, 1924. május 19.: „hiszek benne, hogy a Ti munkátok révén közelebb jutnak egymáshoz Erdély lelkei. Hiszek benne, hogy munkátok után lepadnak a sarlatánizmus dagályai; hiszek benne, s ez a legfontosabb, hogy munkátok révén jobban megbecsülnek egymást itt Erdélyben a Népek!”; Az Erdélyi Szépműves Céh körlevelében (a címzése: „Papp Aurél festőművész úrnak Szatmár”) arról értesítik, hogy az „Erdélyi Szépműves Céh 12 könyvből álló sorozata február hóban megindul”.

Kós Károly – Papp Aurélnak, [1925. április]²⁸

Kedves Barátom!

A múlt hóban Kolozsváron létedkor kaptam sógorom által küldött táviratodat – délelőtt 10 órakor (pontosan), mely szerint a legközelebbi vonattal menjek be Kolozsvárra. A legközelebbi vonatomból délután 5-kor volt, azzal be is mentem, és egyenesen Kovácsékhoz.²⁹ Ott mondták, hogy Te délben elutaztál.

Ez volt az oka, hogy nem tudtunk találkozni.

Nem akartam írni, nehogy ezt Te arra magyarázd, hogy én erőszakolom a munkát, ill. a pénzt magamnak. Különben Jenő³⁰ azt mondta volt, hogy a pénzügyi helyzetet a politikaival együtt nagyon szomorúnak látod, ebből azt magyaráztam, hogy nem lesz az építésből semmi.

Most aztán olvasom Szatmárról kapott és a szerkesztőségbe érkezett leveledből az üzenetet, hogy okvetlen vársz Szatmárra. Nem kell mondanom: szívesen mennék, de – Tőled akarom, ill. szeretném tudni, hogy komoly-e a dolog tényleg? Mert ösmered a helyzetemet: rettenetes sokat kell dolgoznom minden falat kenyérért, és luxusból nem szabad egy napot sem elvakációznom, kivált, hogy az elvakációzás pénzembe is kerüljön. Ne érts félre, édes jó Aurél. Nem panaszkodok, csak a pusztaságot vallozom Neked.

Az újságnál³¹ minden héten két napot kell töltenem, meghatározott mennyiségű cikket is kell írnom, ezen felül két vacak kis építés is van a környéken,³² melyeknek időnként utána kell néznom. Nem igen hoznak, de vállaltam, és már fizettek, tehát meg kell lelkiismeretesen csinálnom őket.

Néhány címlap és illusztrációs munkám³³ is van cserébe, aztán titokban egy regényt is írtam,³⁴ amit át kell rágnom sürgősen, és illusztrálnom, mert nyomdába kerül talán még ebben a hónapban (pénzt kapok érte).

Nem túl fontos munkák, és kevés pénzt kapok értük, de ha komoly ok nélkül egy hetet el volnék tőlük, akkor – ez a keresetem elveszett.

Tehát légy olyan jó, édes Aurél, és írd meg, miről van szó. Ha komoly a dolog,

²⁸ Kézírás. Keltezés meghatározása tartalma alapján.

²⁹ Kovács Jenőékhez.

³⁰ Közös ismerősük, Szentimrei Jenő.

³¹ Az *Ujság* (1925. április 12.–1927. augusztus), a „mindenkitől független napilap” felelős szerkesztője: Zágoni István, szerkesztő: Szentimrei Jenő, művészeti szerkesztő: Kós Károly, irodalmi szerkesztő: Nyíró József.

³² Kós Károly említett munkái feltehetően ezek közül kettő: ref. parókia, Bánffyhunyard, 1925; görögkatolikus templom, Felek (Kolozs m.), 1925; Szentimrei Jenő író lakóháza Sztána (Kolozs m.), 1925. Ld.: Pál Balázs: *Kós Károly*. Budapest, 1983. 30.

³³ 1925-ben Kós Károly címlapjaival és illusztrációival jelentek meg az Erdélyi Szépművészeti Céh kiadásában: Gulácsy Irén: *Hamueső*; Kádár Imre: *Bujdosó ének*; Kós Károly: *Varju-nemzettség*; Ligeti Ernő: *Föl a bakra!*; Makkay Sándor: *Ördögszekér I-II*.

³⁴ Kós Károly: *Varju-nemzettség*. Cluj-Kolozsvár, 1925.

és legalább az útiköltségem fedeződik, örömmel megyek, ha másért nem, hogy pihenjek, és Veled néhány kellemes és őszinte órát tölthessek. Egy kis propagandát is szeretnék csinálni (politikait), és riportot is,³⁵ ha lehet.

Azt aztán nem is kell mondanom, hogy ha komoly építés is akadna, hát a hálám mellett milyen külön öröm volna az nekem. De pesszimista vagyok ilyen dolgokban: a pénz nem húzódik hozzám. És ezt is derülten és igazán minden keserűség nélkül mondom és vallom be Neked, Aurél! Engem nem tesz szerencsétlenné a pénzhány, legfeljebb kissé kifáraszt a kis krajcár után való idegölő munka.

Egyelőre megtaláltatom az egyik cipőmet, hogyha menni kell, legyen készen egy pár, és várom őszinte örömmel és kíváncsisággal válaszat. Levélbe írk, mert hamarabb kapom, mint a táviratot.

Igaz testvéri szeretettel ölel, feleséged kezét csókolja

Kós Károly

Papp Aurél – Kós Károlynak, 1925. július 7.³⁶

Kedves Károlyom!

Jenőtől értesülök, hogy miért nem írsz nekem, mert mellbe ütött a levelem. Na hát engem meg mellbe ütött az az értesítés. Mit írhattam néked, nem tudom, de érzem, hogy talán túl sokat mutattam meg magamból, s az elidegenít tőlem.

Ne csodálkozz rajta, hogy visszatérek, s mindig vitatkozom; vagy talán igen oktanul szólok Hozzád – néha, néha! Tudod, Károlyom, én is ember vagyok, tehát nem vagyok arra berendezve, hogy mindig okos legyek. Ez az egész...

S mind e mellett mégis jól vagyok tudatni Veled – még egyszer –, hogy dolgozom! Egy kis kétségbeesés néha-néha, s aztán megint nekihozakodom! S aztán megint egy kis okosság. S mert így van Nálad is, nem is merlek kikérdezni, hogy mit csinálsz? Miért hagytad ott a grófokat éppen cseresznyeérés idején? Mi ez? Vagy talán éppen ezekről nem akarsz beszélni? Mintha az egész „Újság” némi leszerelésben volna.³⁷ Nem? Hát igen. Jó éjszakát, kurucok.

Feleséggel együtt mindannyitokat szeretettel üdvözlök!

Papp Aurél

Kós Károly – Papp Aurélnak, 1925. augusztus 27.³⁸

³⁵ Nem valósult meg.

³⁶ Kézírás. Keltezés: a levélen: Satu Mare, 925. VII. 7.

³⁷ A *Vasárnapi Újság* 97 számot élt meg 1923. május 6. és 1924. március 29. között. Az *Újság* 1925. április 12-től 1927. augusztusig jelent meg. Papp Aurélnak megvált Kós Károly: *A családi ház művészet* című cikke, amely az *Újság*, 1925. karácsonyi számában jelent meg a 7-8. oldalon.

³⁸ Kézírás. Keltezés: a levélen: Sztána, 1925. VIII. 27.

Édes Testvérem Aurél!

Jenőnek igaza volt, előbbi leveled tényleg mellbevágott. Nem másért, minthogy azt éreztem belőle, hogy a világ egyáltalában nem akar változni. Még most sem, sőt most éppen nem. Vannak okos emberek, akik semmi áldozattal érik el azt, hogy vagyonhoz és tömjénhez jussanak, vannak aztán bolondok, akik látják, tudják, érzik és csinálják a szebb világot, az igazit, aminek jőni kellene, és ebbe elvéreznek. Van aztán egy sötéten buta tömeg, amely semmit sem lát, csak enni és hízni akar, és – röhögni. És ezen nem tudnak segíteni. Sem mi, de Te sem. Mondd, Aurél, hányszor vágott a földhöz kegyetlenül a sors? Őszintén szólva, azt hittem, és úgy láttam: no, Papp Aurél legalább meg tudta magát ragasztani ebben az új világban. Legalább ő ki tudta verekedni magának a – biztos falat kenyeret...

Amikor múltkori leveledet megkaptam, azért ütött úgy mellbe, mert megdöb-bentett a keserű hangodon konstatált valóság: Aurélnak sem sikerült!

Megdöbbentem, mert magamat láttam; családomat, gyerekeimet, a szerencsétlen és vak fajtámat, melynek sorsa, hogy – nem fog sikerülni velünk semmi. A tömeg buta marad és önző, és csak az okosok tudják ezentúl is felhasználni őket a maguk emelésére. Nekünk pedig soha nem fog sikerülni őket megnyerni, a fejükbe világos-ságot gyújtani a maguk kultúrájával, a maguk jövődjének meglátására, az igazi nagy célok elérésére való munkára reábírni. És mi el fogunk bukni nyomorultul, szegényen, és gyerekeink átkozni fognak, mert apáik valódiságának átkát kezdik legalább számba venni, tovább kell cipelniök, bolondságaik következményeinek egy részét legalább vállalniuk kell.

Nem esem kétségbe könnyen, meglepetések ritkán érnek, mert természetből pesszimista vagyok. Nem hiszek könnyen senkinek, legkevésbé a sorsnak. Amióta emlékszem, keményen tusakodom az életben mindaz ellen, ami hitem szerint nem igaz és nem becsületes. És megalkudni még eddig nem kellett soha. De az élet egyre súlyosabb, a megütközések egyre jobban fájnak, és néha nagyon megfáradok. És néha, titokban legalább – félek.

Ezért döb-bentett meg leveled, mert minden pesszimizmusom és hitetlenségem mellett is hittem abban, hogy legalább egy bolondnak (engedj meg, hogy Téged is annak tartsalak) mégis csak sikerült. Vigasztaljon [...] Nagy megnyugtató [...] Értem leveledből a Te keserűségedet. És [...] megéreztem a lázadást, a haragot, a fájdalomat.

Talán megírtam, mit akarok mondani. Hiszen tudtam, talpra fogsz állani újra. Ahogy én is elestem sokszor, és talpra állottam. És tudom, hogy fogok még bukni, és talán – talpra állok újból. De mindig nehezebben, mindig több sebbel, mindig fáradtabban. Amíg egyszer aztán nem állok talpra.

No, de erről nem beszélek többet, elég, ha mind többször és többször kell reá gondolnom.

Hogy én mit csináljak? Tusakodom. Egyedül!

Olyan merő egyedül, hogy azt soha sem hittem volna.

Üres óráimban aztán – kenyeret keresek.

A grófokkal még nem állok egészen szemben, mert nem akarom, hogy leverjenek teljesen, és röhögjenek, amihez teljes joguk volna. Most valahogy úgy áll, hogy mi

ráncigáljuk őket, és muszáj, hogy úgy forogjanak, ahogy diktáljuk. Tempóban eddig még mi diktálunk, de nem tudom, meddig bírjuk még.

A nyáron mindig-mindig készültem Baconba Benedek Elekhez. Sőt egyszer együtt is volt 1500.- lejem, amivel megjártam volna. Akkor hirtelen valami sürgős politikai munkám támadt (a kormány akkor fordult hozzám a kamarai választások dolgában), nem mehettem. Közben a választások stb. A pénz, persze, elfogyott. És az erőm még jobban.

Egy pihenő napom még nem volt ebben az esztendőben. Akkor nem dolgozom csak, amikor úgy kimerülök, hogy már nem bírom a munkát. És csak az fáj, hogy amikor azt hiszem, hogy no, valami sikerült, akkor utólag konstatálnom kell, hogy legjobb esetben is félsiker.

Egyrészt, ne gondoldj egy perccig sem rosszat. Egy gyanúsát rólam. Én vagyok és maradok mindig, aki voltam: egyszerű, átlátszóan gondolkozó és cselekvő, bolond erdélyi magyar, aki egy cseppet művész, egy cseppet politikus, de egész lelkével szépet, jót akaró és barátjait, testvéreit mindig, minden körülmények között egész lelkével szerető ember, aki Téged és familiádat familiámmal együtt mind így szeretni akarunk és fogunk. Kézcsókomat is, feleségem és a gyerekek sok-sok üdvözlétet vegyétek szeretettel:

ölel Kós Károly

Papp Aurél – Kós Károlynak 1925. szeptember 1.³⁹

Kedves Károly Testvérem!

Jól jött leveled, annyira jól, hogy rögtön elhatároztam magam – haza csak egy napja jöttem vissza – hogy személyesen menjek el Hozzád Sarkadival⁴⁰ együtt, s aztán onnan rohanásban az öreg Benedekhez!⁴¹

Idő 17–18 szeptembertől 20–22-ig.

Ezt a programot ne vedd fixnek még, mert az úrasszonyom nem kérdeztem meg, s ő maga mondta (az én megmentőm), hogy az kell nekem, csak az utunk legyen meg Véled. Anyagiak ne aggasszanak, mert lesz anyyim, hogy III. osztályon ketten elmegyünk. Csak arra kérek, hogy intézd úgy a dolgaidat, hogy Tőled pontosan elindulhassunk, akkor a munkánk közben majd megtudjuk, de pontosan, mert nélkem a hó végére haza kell jönnöm a gyerekeim miatt.

Légy szíves megnézni az útiköltséget is, hogy tájékozódhassak. Mert az utat meg kell tennünk, mert ez kell mindkettőnknek annyira, hogy nem is tudom, hogy melyikünknek kell jobban.

³⁹ Kézírás. Keltezés: a levél: Satu-Mare 925 IX. 1.

⁴⁰ Sarkadi Sándor (1887–1956) Budapesten szerzett 1910-ben kémia-fizika szakos tanári diplomát, és ezzel párhuzamosan képzőművészeti tanulmányokat is folytatott. Tervezőként dolgozott a DAC porcelángyárban. Tanárként, képzőművészként, kiállítóként és köztéri művek alkotójaként egyaránt dolgozott.

⁴¹ Benedek Elekhez készültek Kisbaconba, de nincs adat arra vonatkozóan, hogy megvalósult-e az útjuk.

Hát akkor csak annyit akarnánk, hogy épp felviziteljünk Téged, s lássam családodat. A többiekkel nem igen kell nékem találkozni, mivel ők nem vágnak énrám. Ezt az eddigiekből eléggé láttam.

Ez az út fölöslegessé teszi egyelőre, hogy írjak azokról, amik leveledben vannak. Szóval akarok mindenre válaszolni, vagy jobban mondva szóval akarom Veled megbeszélni őket. Azt a szobromat is el kell vinnem hozzád, Testvérem, tehát beláthatod, hogy el kell mennem Hozzád. Az öreg Benedekhez pedig annál is inkább, mert tartozom véle.

Mindennap egyre jobban bele találsz a programba, s segíts, hogy időközben feltétlenül és akadály nélkül teljesüljön az én nagyon erős vágyam.

Nekem, sajnos, csak abban a fentebb írt időben van erre az útra alkalmam, tehát ezért szervezd te is úgy dolgaiddat, hogy akkor mehessünk.

Még valamit! Útravalót is viszünk! Nekünk csak a fogatod kell, tehát úgy rendezkedj be.

Várom válaszodat. Egész családommal a legmélyebb szeretettel ölelünk mindannyitokat, téged testvéreileg csókol

Papp Aurél

P.S.: Írj az öreg úrnak, utalva tudakozódj, hogy abban az időben otthon lesz-e?

A levélhez kapcsolódik egy távirat: Papp Aurél festőművész Sindicatul Eced

Péntek estig várunk Reád Károly

Cluj 1, No. 01724, data: 11. 26. ora: 11,40

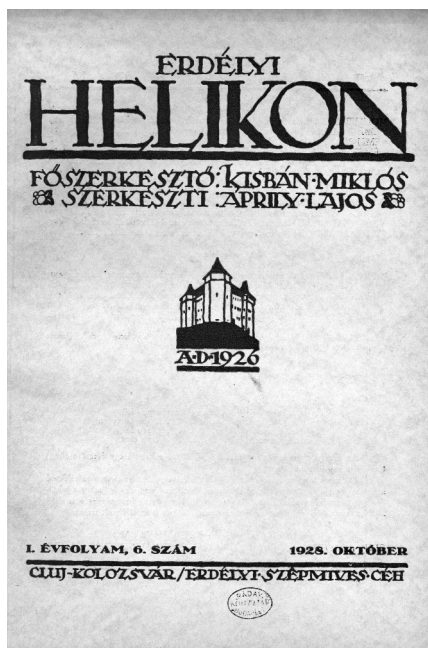
Kós Károly – Papp Aurélnak, 1928. június 10.⁴²

Édes Testvéreink!

Benedek Elek és íróbarátainak szatmári időzése alkalmából leveleteket szívemből köszönöm Neked is. Jól esett, hogy eszedbe jutottam Nektek akkor is, amikor nekem valami fájt... Hallom, közben írtál nekem; semmit sem kaptam. Ettől eltekintve írok Neked, mint művésznek most. Lapunk, az „Erdélyi Helikon” elindult,⁴³ (3. kép) és ennek programja a többi közt az is, hogy az erdélyi szászok és románok

⁴² Kézírás az Erdélyi Szépmíves Céh szignetjével díszített levélpapíron. Keltezés: a levélen. Vál. 928. VI. 10. / Cluj-Kolozsvár, 1928. június hó 1.

⁴³ A havonta megjelenő szépirodalmi és kritikai folyóirat első száma 1928 májusában jelent meg (az utolsó: 1944. szeptember). Főszerkesztő Bánffy Miklós, írói nevén Kisbán Miklós, a folyóirat teljes kiadási idejében. Felelős szerkesztője eredetileg Kós Károly, ám indulásakor Áprily Lajos, 1929 januárjától Kuncz Aladár, 1931 októberétől Lakatos Imre, 1932 januárjától pedig végig Kós Károly szerkeszti. Kiadója az Erdélyi Szépmíves Céh. Színvonalas művészkritikák és az erdélyi képzőművészetek legfontosabb fórumává Kós Károly szerkesztői munkája révén vált a lap.

**3. Kós Károly: Az Erdélyi Helikon
címlapja, 1928**

mit kérnél egy grafikád lehozásáért? Túlságos magas árral nem bíztatlak, és magát a rajzot mi nem vásárolhatjuk meg, de esetleg eladhatjuk a Te javadra.

Ezenkívül, ha valami Erdélyt, illetőleg az erdélyi románságot illető, vagy pedig az erdélyi magyarságot is érdeklő képzőművészeti gondolatod van, amit cikkben, észrevételben, művészeti szemle rovatba leadhatnál, úgy küldj nekünk effélet, mert igenis akarjuk, hogy az erdélyi románság ihlető szellemi vezető-egyénségei, a komolyan látók és meglátók szóljanak hozzá a dolgokhoz, és tájékoztassák erdélyi magyar és szász testvéreinket a magyar folyóiratban is arról, ami van, mutassanak esetleg irányt, mi volna helyes stb. Irodalmi vonatkozásban román munkatársunk I. Chinesu,⁴⁴ szász részről O. Folbert.⁴⁵ Ezt szeretném képzőművészeti szemlerovatunkban is meghonosítani. Lapot küldetek...

kultúrmunkáját, amennyire lehet, ismeresse az erdélyi és nem erdélyi – magyarsággal. Egyáltalában azt szeretnők, ha ez a folyóirat is segítene egy cseppet abban, hogy Erdély kultúrmunkásai – egymás szemébe nézzenek, és talán egymással kezet is fogjanak. Reád ebből annyi tartozik főképpen, hogy miután minden számunkban hozni akarunk egy képet, és pedig erdélyi művészről, szeretném, ha Te is adnál valamit nekünk. Miután pedig háromszínyomást kolozsvári nyomda nem tud csinálni, grafikára pályázom. A grafika lehet színes is, ill. színezett is. De tiszta fehér-fekete rajz, ill. rézkarc, metszet volna a legjobb. Lapformátumunk nyomástűkre 13/19 cm., tehát, ha esetleg dűcot küldenél, akkor az ennél nagyobb nem lehet, ha eredeti formát akarnánk adni (ami persze kedvesebb volna nekünk, mint a kli-sírozott rajz). A reprodukálásért, persze, tiszteletdíjat kapsz; illetőleg írd meg,

⁴⁴ Ion Chinezu (1894–1966) műkritikus, író, „nagynevű román historikus” (*Erdélyi Helikon*, 4, 1931, 5. 416.). A kolozsvári Dumaposta-asztal állandó tagja, a két világháború közötti kolozsvári szellemi élet jelentős alakja. Írásai jelentek meg az *Erdélyi Helikon*ban is.

⁴⁵ Otto Folbert (1896–1991) erdélyi szász történész, publicista. A *három áttörés* című írása Reményik Sándor fordításában jelent meg az *Erdélyi Helikon*ban (4, 1931, 5. 343–347.). Otto Folbert: *Kalotaszegi utam* című írásában (*Erdélyi Helikon*, 6, 1933, 10. 681–684.) „barátom”-nak nevezi a kalotaszegi, szász kiránduláson őt vendégül látó Kós Károlyt. Újra kiadva: *Kiáltó Szó. Kós Károly emlékezete*. Vál., szerk. Dávid Gyula. Budapest, 2005. 126–130.

Szóval, választ kérek mihamarabb, és testvéri szeretettel öllelek Kós Károly (Nem muszáj új dolgot rajzolgatni),⁴⁶ csak jó legyen. De lehet új is, persze.)

Kós Károly – Papp Aurélnak, 1928. június 27.⁴⁷

Kedves testvérem, Aurél!

Először is, Feleségeddel együtt fogadd őszinte, szívből jövő részvéteimet anyósod halála alkalmával. A feleségem még nem tud róla, mert a gyászjelentést ide Kolozsvárra kaptam, és így otthon nem voltam.

Ami leveledet illeti, hát elsősorban is összejártam és járattam Kolozsvárnak éppen hat gyógyszerárát, de mindenütt csak 10 és 40 grammos Meril-féle zselatin injekcióról akarnak tudni, 20 grammosról nem. Sajnálom, hogy nem tudtam a Te, ill. a Bátyád kívánságának eleget tenni, de hát – nincsen.

Most pedig az „*Erdélyi Helikonnal*” kapcsolatos ügy. Megkaptad, azt hiszem, az 1. számot. Tehát visszanézve az én eszmémre, oda, ahol elől a Bánffy-féle emlékrájz⁴⁸ van, kellene nekem Tőled valami.⁴⁹ Nem vagyunk nagyon igényesek a téma dolgában, és én emlékeztem régebbi rézkarcaidra is. De egyáltalában, ha volna, vagy pedig, ha lenne valami odavaló dolgod, emlékezz meg rólam. Szeretném az erdélyi piktorokat, ill. grafikusokat egy-egy jellemző dologgal bemutatni.

Áttérve a Te eszmédre: bíz az jó volna, ha Szatmár megye főleg irodalmi és kulturális emlékeit néhány rajzban és néhány sorban bemutathatnók. Szatmár tele van Petőfivel: Koltó, Nagykároly, aztán Endrőd, és tudja a Jézus, mi minden. Egyszóval, ha erről valami 3 rajzot adnál és 2–3 oldal írást, ami érdekes, nagyon jó volna. Fizetni pontosan akarunk most így, de korlátolt summákat csupán. Egy ilyen képes írásért tudnánk adni cca 2000–3000 lejt is. De egyik rajznak a címkép helyére kellene kerülnie (ami azt jelenti, hogy egy cseppet a formátumra is kellene ügyelned, és másodszor annak bevezettebbnek kellene lennie a szokásos szöveggéknél és reprodukcióra alkalmasabbnak, vagyis lehetőleg jó fehér-feketének,

⁴⁶ Valószínűleg: új dolgot rajzolni.

⁴⁷ Kézírás az *Erdélyi Helikon* szignetjével díszített levélpapíron. Keltezés: a levél: 1928. június hó 27-én.

⁴⁸ Gr. Bánffy Miklós (1873–1950) író (írói nevén: Kisbán Miklós), képzőművész, irodalomszervező, politikus. 1912–1918 között az Operaház intendánsa; 1921–1922-ben a Bethlen-kormány külügyminisztere. A marosvécsi Helikon íróközösség egyik vezetője, az *Erdélyi Helikon* felelős szerkesztője. A Kós által hivatkozott emlékrájz mindig az *Erdélyi Helikon* borítója utáni műnyomó papíron, egész oldalas reprodukciója egy-egy műnek, amely az adott lapszám képzőművészeti összefoglalója, vizuális summázata akart lenni a szerkesztő szándéka szerint. Bánffy Miklós emlékrájza az *Erdélyi Helikon* legelső számában az 1. lap előtt. Címe: *Sípos Domokos emlékének* „Csak egy van még! Ha lelked tiszta, / Ácsolgat keresztek és vedd vállaidra! / Vidd fel a hegyre, állítsd égnek / egyedül...” A rajz: félig háttal, a szembeni dombos tájra néző keresztek.

⁴⁹ A Kós elvárta emlékrájza nem jelent meg Papp Aurélnak az *Erdélyi Helikon*ban.

vagy még egy tónussal szaporítva. Tudod, olyan melléklet-rajzra aspirálunk itt elől. A rajz maga a Te tulajdonod maradna, és mi csak a reprodukálási jogot vesszük meg. Elküldtettem a második számot is Neked; abban én Adyról írtam valamit, és illusztráltam is⁵⁰ (nem mintának akarom Neked szabni, de a cikk természetét akarnám eléld világítani, t. i. új dolgok vannak benne, amiket a nagyközönség nem tud).

Szatmár Kölcseynek is a hazája, arról így érdekesebb dolog volna hallani valamit, ami Szatmárral van összefüggésben.

Egyszóval, most már mindent tudsz, ami érdekelhet a mi dolgunkban. És most már a Te válaszodat várom, és csókollak szeretettel

Kós Károly

Kós Károly – Papp Aurélnak, 1928. július 28.⁵¹

Édes jó Testvérem!

Leveledre csak most válaszolok, mert folyton csavarogtam. Tehát röviden: küldd a képed fényképét lehetőleg egy héten belül, hogy az augusztusi számban már hozzasuk. Egyben kérek mellékelni néhány aláírást, meg életrajzi adatot, hogy kommentálhassunk egy kicsit Téged.

Másodszor, ha csinálsz illusztrált cikket, hát a téma a Te dolgod; tudod, mit kell csinálni, a fő, hogy Erdélyt érezzük rajta, és érezze más is Erdélyt. Látom, a hangját is kezdik észrevenni, hogy itt más a levegő, mint – akár jobbra, akár balra tőlünk. Ez az, amit muszáj észrevenned, és amivel számolnunk kell. Különben éppen olyan rosszul járunk, mint járt Magyarország.

Zárlatunk minden hó 7-én⁵² van; de ha előbb jön valami, az jobb nekünk.

Nagyon kérek, édes Aurélom, küldd a mellékletnek való képet és adataidat. Én akarok Rólad néhány sort írni. Utána szászt akarok hozni, ha kapok valami jót tőlük: ígértek. Így sorban akarom bemutatni és ismertetni Erdély képzőművészeit a Regátnak (ahol erősen figyelnek minket) és Magyarországnak (ahol 600 példányunk fogy havonként).

Ha 1-2000 lej előlegre volna szükséged, azt is küldhetek, csak csinálj valamit nekünk. Akarom (ezt Te megérted), hogy ne csak magyarokat hozzunk, de román-országi románokat és szászokat is. Ez politikum és erdélyi politikum. Édes Aurél, csókollak, és feleséged kezét csókolom. Most egy hétre megyek a havasba a mócok

⁵⁰ Kós Károly: Ady Endre és Kalotaszeg. *Erdélyi Helikon*, 1, 1928. 2. 81-88. Kós illusztrációi: *Vadászház Csucsán, A Visky-porta Kalotaszentkirályon, Kalotaszentkirályi kálvinista templom*. Kós korábban is írt Adyról: A Szilágyság poétájáról. *Kalotaszeg*, 1912, 6. 9-13.

⁵¹ Kézírás az Erdélyi Szépmíves Céh szignetjével díszített levélpapíron. Keltezés: a levélen: Vál. 928. VIII/4. / Cluj-Kolozsvár, 1928. július hó 28.

⁵² Az *Erdélyi Helikon* lapzártaja.

közé. Akarom látni a Hóra⁵³ és Janko⁵⁴ hazáját. Ha Te is jöhetnél, be jó volna. Aug. közepe táján újra megyek a Szamos forrás környékére; nem jössz Velem? Alig kerül valamibe, és ősi indián-életet élünk: lóháton, sátor alatt.

Ölel szeretettel Kós Károly

Papp Aurél – Kós Károlynak, 1928. szeptember 14.⁵⁵

Kedves Károly Testvérem!

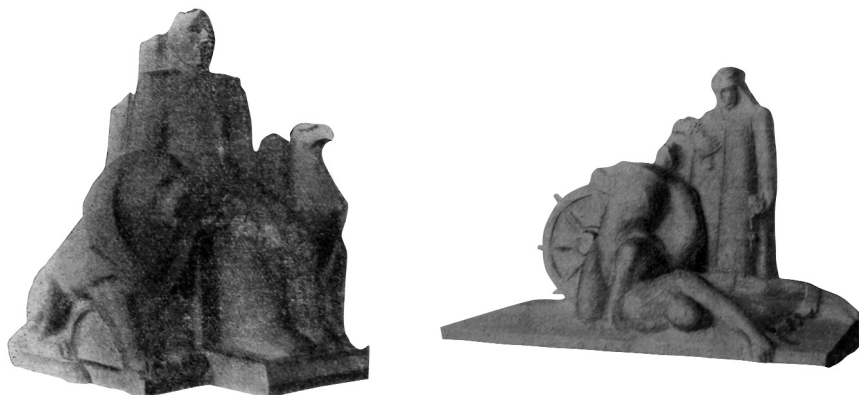
Egy kicsit megtörve, egy kicsit elcsigázva úttól és gondoktól, egy egész napot töltöttem el azzal, hogy megemészem a történeteket. Már-már ott tartottam, hogy lemondok az egész szoborról, amíg végre el tudtam magamat határozni. Nehéz dolog volt, Kedves Károly, mert az, amire én ott Gogánál gondoltam, hogy t. i. erre az ígéretre, amit Gogától kaptam, biztosan kapok majd pénzt, hogy a tervekkel járó költségeket fizethessem, ez az elgondolásom bizon nem vált be. Ridegen éppen nem, de udvariasan mégis elutasítottak. Ilyen körülmények között el tudod képzelni, hogy főtt a fejem, hogy most már mitévő legyek? Amikor ily közel látom magamhoz a szerencsét, bizon fájdalmasan érint a tehetetlenségem. Ebben a hangulatban kerekedett felül bennem a dacosság, s most már úgy vagyok, hogy teljesen elhatároztam magam arra, hogy a terveket megcsinálom, ha a hozzá való pénzt mindjárt az ördögtől szeretném is. Már el is indítottam az emberemet, hogy adjon el rajzot s képet, ahogy tud, s ne haragudj, Kedves Károlyom, de a Te segítségedre is gondoltam. Majd később, ha már itt kihasználtam a piacot, akkor Hozzád is elküldöm az emberemet, hogy kisegítsd valamelyes üzletet illetőleg. Címeiket, ajánlatot s jó tanácsokat kell majd adnod, akikkel, remélem, hogy emberem el fog tudni helyezni annyit, amiből szobor költségeimet rendezni tudom majd. Persze, hogy mindez mikor lesz aktuális, mondom, nem tudom most megmondani. Erre tehát még vissza fogok térni. Megengedj, hogy ezzel az én dolgommal hozakodtam elő először. Amióta Tőled elváltam, mindig ez foglalkoztatott, s hogy most már dűlőre jutottam, el kellett mondanom valakinek, s kinek mondjam el, ha nem Néked?...

Ígéreteket az itt mellékelt fényképekkel és rajzokkal, amiket, mivel épp most száradnak, csak később fogok elsorolni. Röviden: mindezeket küldöm kívánságodra, hogy addig is, amíg én is elküldhetem az én írásomat és a hozzá való rajzokat, legyen, amin Te elrévedj. Az én munkaprogramom most az, hogy még holnapután ki-

⁵³ Hóra vagy Horea (1730–1785) jobbágy, szülőfaluja Albac (Fehér megye). Az 1784 őszi erdélyi parasztfelkelés, vagy Hóra-lázadás egyik vezetője. Miután a harcokat abbahagyta, elfogták, börtönbe zárták és 1785-ben Temesváron kerékbe törték.

⁵⁴ Janko – Hunyadi János (1407 körül–1456) hadvezért csúfolták „oláh Jankónak” (1446 és 1453 között Magyarország kormányzója), ám itt Kós Avram Iancura (1824–1872) gondolhatott, aki az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc ellen Erdélyben szervezett császárhű román felkelés vezetője volt.

⁵⁵ Gépelt másodpéldány, aláírás nélkül. Keltezés: a levélen: 1928. IX. 14.

**4. Papp Aurél – Gallas Nándor: Az *Egyesülés emlékműve* terveiből, 1928–29.
Repr. Analele Banatului, Temesvár, 1930. 5. sz. alapján**

megyek Erdődre, ahol rajzaimat akarom megcsinálni, s hangulatot szerezni az írásra, ami után úgy hiszem, hogy rövidesen fogsz is kapni tőlem valamit. A jövő héten aztán kimegyek 3-4 hétre az Avasba festeni, s kipihenni ezt a szobor rohamomat –, s ebből megint kaphatsz új rajzokat –, s azután neki fogok Gallással⁵⁶ együtt a végleges munkának,⁵⁷ hogy november 20–25-ére már Gogánál lehessen. (4. kép)

Fejtörést okoz nékem már most is, hogy mit fogok csinálni az építészeti rajzokkal. Nem érzem magam annyira erősnek benne, hogy egyedül magam csináljam meg őket. Elvégre, ha a Régenstanácsnak⁵⁸ akar az ember valamit bemutatni, akkor mégis jót és kiválóat kell adnia mindenben. Teljesen kikerülte figyelmemet éppen ez a dolog, pedig én azzal mentem el hozzád, hogy e felől is megbeszéljek mindent. Én Téged akartalak és kérlek is fel, hogy azt megcsináljad, vagy legalább is együtt csináld velem. Láthatod most, hogy mennyire igaz, hogy nem engedtélt engem kibeszélni! Most utólag kell mindent kiadnom. De legalább aztán válaszolj azonnal erre a kérdésemre, hogy be tudjam osztani magamnak ezt a munkát is. Mert valószínűnek tartom, hogy

⁵⁶ Gallas Nándor (1893–1949) szobrász, grafikus, a budapesti Iparművészeti Iskolában tanult. Frontszolgálat után, 1921-től szülővárosában, Temesváron könyvborítókat tervezett és szobrászati tevékenységet folytatott. Domborművek (pl. *Ady Endre*), mellszobrok (*Ady Endre*, *Varga Albert* stb.) és egyéni ízű plasztikái képezik életműve java részét.

⁵⁷ Papp Aurél az egyesítés (1918. december 1. Gyulafehérvár) 10. évfordulójára tervezett monumentális szoborcsoportot. A köztérre szánt szobor-terven 1928. október 3-tól november 16-ig együtt dolgozott a szatmári műtermében Gallas Nándorral, ám végül is nem valósult meg. Ld.: Negoită Lăptoiu: Aurel Popp – Sculptor. *Satu Mare – Studii și Comunicări*, 7/8. 1987. 461–467.

⁵⁸ Ferdinánd román király halála után (1927. július 20.) az ország vezetését háromtagú régenstanács vette át. (A trónöröklési jogáról 1930-ban lemondó II. Károly főlzármolta a régenstanácsot, és visszaszerezte hatalmát.)

4. Papp Aurél – Gallas Nándor: *Az Egyesülés emlékműve* terveiből, 1928–29.
Repr. Analele Banatului, Temesvár, 1930. 5. sz. alapján

az építészeti részt a költségvetéssel együtt, mégis véled kell megcsinálnom.⁵⁹ Gondold át a dolgot, és add meg kérdéseimre és kételyeimre mielőbb a választ.

S hogy mindenről tájékoztassalak, ami ebben az ügyben történik, hát még közlöm Véled, hogy Gallasnak is írtam már, hogy jöjjön segíteni, s ha ebben a másik részben viszont megkapom a Te segítségedet, akkor remélem, hogy mégis ki fog jönni valami. Ne csodálkozz azon, hogy nem megyek egyedül néki a dolognak. Az idő annyira szorít, hogy oly rengeteg munkát ily rövid idő alatt, hiába, mégsem bízom magamban, hogy el tudom végezni. Ez a magyarázata annak, hogy mindenáron szeretnék segítségeket igénybe venni, de leginkább az, hogy terveimet így gondolom teljesen kifogástalanul végrehajtani.

Megint a magam dolgait tárgyalom. Nagyon benne vagyok a szószban.

Az ide mellékelt dolgokat azért küldöm ilyen nagy számban, mert lehetővé akarom tenni, hogy minél többet mutathass be Bánffy grófnak, hogy legalább, ha személyes ismeretséget nem köthettem, így ismerjen meg. Sajnos, a legtöbb dologról nem tudok reprodukciót küldeni, mert elküldöttem Bécsbe és Berlinbe, ahol valami üzletet remélek csinálhatni. Az én helyzetemet jellemzi különben, hogy Pekingtől Berlinig mindenütt próbálkozom, de hiába.

Meggondoltam a dolgot, s elláttam úgy a rajzokat, valamint a fénykép reprodukciókat is felírásokkal, hogy ne kelljen senkinek törni a fejét, hogy mit akartam ezekkel a marhaságokkal kifejezni. Így tehát nem sorolom fel őket egyenként, csak jelzem, hogy négy db. rajzot és tizenegy db. fénykép-reprodukciót küldök, de nagyon

⁵⁹ Adatok hiányában csak feltételezhető, hogy Papp Aurél köztérre szánt szobraihoz az építészeti terveket Kós Károly készítette volna.

4. Papp Aurél – Gallas Nándor: Az *Egyesülés emlékműve* terveiből, 1928–29.
Repr. Analele Banatului, Temesvár, 1930. 5. sz. alapján

kérlek, hogy használat után légy szíves őket visszaküldeni. Nagy örömmel olvastam a tegnapi lapokban az Áron esetét. Roppant nagy az örömöm, hogy ily nagyszerűen sikerült azt az ISTEN-MARHÁT letorkolni. Én nagyon átéreztem az Áron esetét,⁶⁰ s aggódtam, hogy letörnek egy fiatal tehetséget, amely minden kritika mellett is inkább szorul támogatásra, mint durva pellengérezésre. De hát, letorkolták s leteperték az ISTEN-MARHÁT a legszebb módon, hogy őbenne sem esett semmi kár. Ez a legjobb elintézés.

⁶⁰ Tamási Áron: *Szűzmáriás királyfi*. Kolozsvár, 1928. című könyvéről megjelent Szabó Dezső: *Sületlenség* című igazságtalan, dehonesztáló írása (*Előőrs*, 1928. szeptember 2.). Ezt átvette s újra közölte a *Keleti Újság*: Szabó Dezső: „Tavaszi levele”. Tamási Áron könyvéről. *Keleti Újság*, 1928. szeptember 9. (204. sz.) 8–9. Szabó Dezső durva kritikájában – többek között – ezt írta: „idétlenebb, sületlenebb könyvet nem olvastam. [...] Minden oldalán letagadhatatlanul az én művészetem napja, levegője, viharja mozdítják írni ezt az elfinomodott székelő góbét”. Az önálló hangjukat kereső-megtaláló erdélyi írókat is leminősíti: „erdélyi írók: ez a földrajzi együttélésen kívül nem jelent semmiféle művészi egységet”. Az erdélyi sajtóban élénk vita alakult ki Szabó Dezsővel. Ebből Kemény János maró gúnnyal megírt cikkéből idézek. „Kijelenthetjük rólad [t. i. Szabó Dezsőről], hogy elfogult, elvénaaszonyosodott, tehetségtelen sovínistaproletárfasistaliberalisnemzetközifajvédő szélkakas vagy. [...] Sajnálalak téged Erdélyből [...] elkészült testvérem, akitől rendre-rendre kiábrándultan fordul el Erdély színe-java. [...] Álmunk bakója, Szabó Dezső [...] ráacsarkodott az erdélyi lelkekre s igaz írónkat kezdte ki.” Kemény János: Hegyi levél. Ha eljut Szabó Dezsőhöz, olvassa el. *Ellenzék* [Cluj-Kolozsvár], 1928. szeptember 24. A Papp Aurél említette Isten marhája itt Szabó Dezsővel azonosítható.

A nagy perre, nem hiszem, hogy engem felhívnának. Úgy látom, hogy nem a bel-földiek tanúvallomásaira fektetik a fő súlyt. Nagyon megzavarna, ha másképp történne. Mindenesetre Te írsz azokról, amikről kell, hogy tudjak.

Családodat mindannyian szeretettel üdvözlöljük, Téged pedig ölel s csókol:

Kós Károly – Papp Aurélnak, 1928. október 12.⁶¹

Kedves jó Aurél!

Neked van igazad: kellett volna válaszolnom. De mind okoskodtam, számoltam, hogy hogyan is tudnám beosztani a magam idejét úgy, hogy ráérjek a szobordologra is. Képtelen vagyok, hiszen akkor megint egyhelyütt kellene lennünk, és én most igazán semmire, de semmire nem érek rá, annyi muszáj mindennapi dolog van rajtam, amit el kell végeznem. Különben e havi számunk (6. szám) hozunk Tőled 3 reprodukciót melléketképpen az „*Erdélyi Helikon*”-ban.⁶² (5. kép) Csak félek, hogy ezek a suszterek itt nem csinálják meg szépen a fotókópiát. Én írtam hozzá, ill. Rólad egy írást, de az élethistóriádat igazán csak hasaltam, mert Te is lusta dög vagy, és adataidat soha le nem írtad egy rongy papirosra, így aztán ahogy én összeszedtem imitt-amott elpotyogtatott beszédeidből, úgy kompiláltam össze.

Köszönöm, amit Gallasnál közvetítettél, és reméltem és akarom, hogy állja szavát, azt a nagyon kevés arravaló embert sorban be szeretném mutatni, mert ez kötelességünk is, és végre is azt hiszem, hogy a közönséget is érdekli a dolog. De olyan nehéz összekapni a dolgokat. A Kócosokra nem igen van szükségünk, de Gallasra igen, mert azt a legkomolyabb szobrászunknak tartom ma.

Ezzel kapcsolatban már most kérd meg, hogy a friss életrajzi adatait adja meg, és küldje el nekem (azt is, hol, mikor, kitől tanult, hol járt a világban, mik voltak reá leginkább hatással stb.). De ezt már Szatmárról elküldheti nekem, és majd Temesvárról küldjön jó és hálásan reprodukálható felvételeket. Ez közös érdek. Azt Finta Zoltán⁶³ valószínűleg megírta neki, hogy amennyiben a felvételekre kiadása van, azt mi szívesen előlegezzük, ill. a mi számlánkra küldje el a felvételeket.

Kézcsókomat Feleségednek, és Téged igaz szeretettel ölel

Kós Károly

Gallasnak add át üdvözetemet.

⁶¹ Kézírás az Erdélyi Szépművés Céh szignetjével díszített levélpapíron. Keltezés: a levélen: Cluj-Kolozsvár, 1928. okt. 12.

⁶² Kós Károly: Papp Aurél művészete. *Erdélyi Helikon*, 1, 1928, 6. 480–481. – újra kiadva: Kós Károly: *Hármaskönyv*. Bukarest, 1969. 88–91. és Kós 2014. 201–211. Az említett három, megjelent reprodukció: *A szent család* (olajfestmény), *A gyári termelés* (ceruzarajz), *Az igazi győző* (olajfestmény).

⁶³ Finta Zoltán (1896–1947) újságíró, költő, az *Erdélyi Helikon*, a *Temesvári Hírlap* és a *Brassói Lapok* munkatársa, 1940-től a *Keleti Újság* szerkesztője.

Papp Aurél – Kós Károlynak, 1928. október 16.⁶⁴

Drága Testvér!

Én hálás vagyok, ha nékem írnak, s rögtön válaszolok. 12-i leveledben reám tolt felelősséget azonban még sem vállalom. Soha nem kérted tőlem az életrajzot, mert, ha kéred, akkor Néked bizonyára megadtam volna. Sokan kérték már, de mindig undorral utasítottam el, Néked azonban, hidd el, hogy megtettem volna, hogy megírom. Na, mindegy, hiszen nem ezen fordul meg a világ sorja. Egy haszna lesz ennek is, hogy t. i. megtudom, hogy miképp képzeled el Te, hogy milyen volt az életem! S ez is valami!!!

A feleségem kívánságára közlöm, hogy légy szíves, s küldess egypár példányt ebből a számból, ahol engem elintéztél. Az egész városban nem lehetett kapni egy példányt, ami vagy azt mutatja, hogy nem jár senkinek a lapotok, vagy azt, hogy mind elkapkodták. Nem tudom, titok maradt.

Ami a közös munkát illeti, sajnos, én sem tudom jobban elrendezni, minthogy amikor készen leszek az építészeti dolgokkal, ceruzával, akkor elviszem Hozzád, hogy ellenőrizd, s csak azután fogom kidolgozni. Remélem, erre lesz időd és kedved, s már most kérek is, el ne utasítsál! Ezzel ezt az ügyet én már most leveszem a napirendről, s csak akkor térek majd vissza reá, amikor aktuális lesz.

Gallasszal e hó 3.-tól nagyon szépen dolgozunk. A jövő hónap 15-ére készen akarunk lenni. Ő akkor megy haza, s amint már írtam is, azonnal gondoskodni fog a kért fényképek elküldéséről. Nem sokat tudott Rólatok, s ezért volt bizonyos animozitással kívánságokkal szemben. Ne vedd rossz néven, mert egyébként Ő egy talpig becsületes és művész ember. Különben megígérte nékem, hogy amikor befejezzük a dolgokat, és én Clujra megyek, vélem jön, hogy megismerkedjék Véletek. Erről még később többet.

Az életrajzát, amint reá ér, még amíg itt lesz, megírja s küldi címedre.

Az én reprodukciómmal kapcsolatosan említettem meg, hogy már kétszer is felkészültem Erdődre, de minden alkalommal, mire felkeltem (hajnalban 3-kor kell indulni) esett az eső! Hát tehetek én arról, hogy az úristen is ellen esküdött az én akaratomnak! Így most várnom kell a jobb időket, amikor nem lesz hideg, és nem lesz eső, és nem leszek így elfoglalva! Jól értsd meg tehát, Kedves Károlyom, s ne gondold, hogy nem tudom a kötelességeimet.

Idetartozó dolog, s főleg a Te programodba vág az, amit már említettem Néked, hogy egy itteni barátom nagyszerű írását olvasta el nékem, s én minden áron szeretném Hozzád juttatni, mint ami feltétlenül magyaros, érdekes és némileg új tehetség munkája, aminek felfedezése a Ti programotok is. Legközelebb tehát ezt minden esetre küldöm. Ha be fog válni, akkor vállalkozom az illusztrálására is. Akkor már nem leszek annyira elfoglalva, s csinálhatok valami becsületes dolgot is.

Láthatod, hogy teljes erőmmel azon vagyok, hogy amit lehet, én is összegyűjtsek Néked, s megkönnyítsem szerkesztői munkádat. Ne vedd rossz néven azonban, hogy

⁶⁴ Gépelt másodpéldány, aláírás nélkül. Keltezés: a levélen: 928. X. 16.

5. Papp Aurél: A gyári termelés, 1927. Repr. *Erdélyi Helikon*, 1928. október, I. évf. 6. szám

óva intelk, hogy a jó szerkesztés princípiuma, mindenkinek idejében válaszolni! Ezt én különben el is várom a barátaimtól!!!! Tőled is, Testvér!

Azt hiszem, hogy jól kibeszéltem magam, s átadom a szót Néked, Kedves Károlyom. Várom soraidat, s Téged szeretettel ölel, kedves családotat ugyanúgy és mindannyian üdvözöljük. Gallas viszont üdvözöl!

Kós Károly – Papp Aurélnak, 1928. október 19.⁶⁵

Édes Aurél testvér!

Távirati stílusban válaszolok, mert drukkos ember létemre és budapesti utazás előtt állva nem tudok nyugodtan írni. Viszont úgy megörvendtem levelednek, hogy látod, rögtön válaszolok. Tehát: nem vitázom Veled, hogy kértem-e, nem-e életrajzodat. De semmi kompromittálót nem írtam Rólad, legfeljebb nem stimmel minden. Lapunk októberi száma csak ma lett kész, tehát nem is kaphattad meg, de Nektek természetesen küldetek néhány példányt. A rajzaidat és képeidet, ha visszajövök Pestről, hiány nélkül visszaküldöm, ne aggódj értük idő előtt. Örvendek, hogy Gallas jobb véleménynel van rólunk, és hiszem, hogy még javul is. Várom az ígéretei betartását türelemmel és örömmel. Hogy igazi művész, azt tudom, és hidd el, ennek is örvendek, és annak, hogy Veled összekerült, és abban a reményben, hogy velem is összekerül.

Téged mindig és mindnyáján igaz örömmel várunk, azt elhiheted; ha Gallast is elhoznád vendégképpen, még jobb volna. A gyerekek nincsenek itthon, férünk jól. Váradtól, az útjából nincs messze Sztána és Kolozsvár.

Ha jó írást fedeztél fel, csak küldd, az istenért. Olyan szenvedéllyel vadászok új embert, hogy el sem képzeled. Kell az új ember és új írás. Kell, hogy gazdagodjunk, és nem számít, ki az, csak igaz művész legyen. Sőt! A némelyikünk szíve vágyát, hogy a *Helikon* és *Szépművés Céh* klikké (úri klikké, jól gerinált⁶⁶ klikké) kövesüljön, minden erővel meg kell akadályozni, és erre legjobb módszer: új írások, új emberek felvonultatása. És be szép volna, ha Te illusztrálnál valamit! Szóval küldd! Az én nevemre, hogy ne kerüljön először más kezébe, és én garantálok róla minden vonatkozásban, még az őszinte és tekintet nélküli bíráló szempontjából is.

Szóval, minden jól van, Testvér! Még a kommunista-per is jobban sikerült, mint reméltem. Feleséged kezeit csókolom, Téged és a munkásokat várlak örömmel, és ha architektúráilag valami kimaradt v. más baj van, szíves örömmel teveled átnézem, de megdolgozom is. Ezt vállalom, csak tervet nem, mert azt nem tudnám adni fizikai okokból.

Csókokollak és öllelek. Feleségem azt üzeni, hogy ha még egyszer neki olyan drága és túlzó dolgokat küldesz, akkor ne kerülj a szeme elé, mert nem szereti; nem vagy Te se mágnás, se zsidó, csak egy igazi, tehát szegény művész!

Még egyszer öllelek Kós Károly

Papp Aurél – Kós Károlynak, 1928. november 5.⁶⁷

⁶⁵ Kézírás az *Erdélyi Helikon* szignetjével díszített levélpapíron. Keltezés: a levél: Cluj-Kolozsvár, 1928. október 19.

⁶⁶ Hatalmával élni tudó.

⁶⁷ Gépelt másodpéldány, aláírás nélkül. Keltezés: a levél: 1928. XI. 5.

Drága Károly Testvér!

Régen nem írtam. Végig élveztem minden dolgot, amit műveltetek, s amit Véletek műveltek mások. Gyönyörűségem tellett benne, hogy mégis vannak emberek, akik a művészetet okos propagandára használják. Nagy öröm tölti el a lelkemet, s büszkeséggel teli a szívem, hogy mindezt Te csináltad.... Végig elolvastam mindent, amit, Véletek s Áronkával, ill. az ügyével⁶⁸ történt. Minden írásotokat tudom, s mindig Véletek vagyok. Eddig azért nem írtam, mert nagyon elfoglalt az én munkám, de meg akadt más dolgom is, mégpedig politikai, mivel éppen tegnap végeztem nagy sikerrel. Új választás volt ugyanis az Ecsedi lápnál és kibuktattam Dragost⁶⁹ az egész pereputtyával együtt úgy, hogy most már rövid idő kérdése, és megint visszakerülök. Amikor a vonattal visszajöttem Károlyból, akkor tudtam meg, hogy a kormány is megbukott. Hát lám, én is úgy írok levelet, olyan körülmények között, mint Te, hogy megírhatom, hogy még ez is jobban sikerült, mint elgondoltam. Mindezek után remélem, hogy jobban fognak most már menni a dolgok, s lehetnek reményeim szoborra s sok olyan dologra is, amire eddig gondolnom sem lehetett.

A *Helikon* számaim megkaptam. Köszönöm, Kedves Károlyom, hogy olyan részletesen foglalkoztál velem. Talán meg sem érdemlem, talán túlságba is vitted irántami elismerésedet. A reprodukciók is nagyon jók, s ha netán szükségetek volna még melékletre, úgy használd fel a többiek közül azokat, amelyek megfelelnek.

Galassal abban állapodtam meg, hogy még 15-e előtt elmondja nékem az élete folyását, s én megírom úgy, hogy Te feldolgozhatod majd. Erősen dolgozunk mind a ketten, s amint most megítélhető, készen is leszünk a kitűzött időre. Borzasztó munka ez, nem is gondoltam, amikor hozzáfogtam, mert, ha tudom, talán meg sem kezdem.

Feleségem teljes elismerését kell közölnöm még Véled, Kedves Károlyom. Az asszony külön kívánta, hogy az Ő nevében közöljem a köszönetet, s én, mint jó férj, íme megtettem. De ez egyúttal eszembe juttatja a Te feleséged üzenetét is. Igaza van. De mondd meg Néki, kérlek, hogy nemcsak a burzsujoknak dukál a parfüm, hanem dukál az minden szép és jó asszonynak! És Néki dukál, mert különben honnan jutott volna eszembe?

A fiammal, aki most Clujon van, üzentem Néked, mert azt akartam, hogy jelentkezék Nálad is és Jenőnél is. Sajnos, mindketten oda voltak.

Mindannyian szeretettel ölelünk benneteket, s testvéreileg csókollak:

Papp Aurél – Kós Károlynak, 1928. november 16.⁷⁰

⁶⁸ Tamási Áron *Szűzmáriás királyfi* (Kolozsvár, 1928.) című könyvéről írt Szabó Dezső kritikája nyomán Erdélyben támadt vita. Ld.: 59. jegyzet.

⁶⁹ Az Ecsedi láp lecsapolásánál dr. Teofil Dragos, nagybányai polgármester szerepelhetett.

⁷⁰ Gépelt másodpéldány, aláírás nélkül. Keltezés: a levélen: 1928. XI. 16.

Drága Károly Testvérem!

Ember tervez... Gallas tegnap elment haza, a tervem szerinti kirándulást Hozzád, véle együtt, az ő kívánságára le kellett mondanom. Erről értesítelek most, s ezzel kapcsolatosan a következőkről. A két tervvel⁷¹ tegnapra, program szerint a legnagyobb pontossággal elkészültünk. Mindkét terv megvan gipszben 1:10-hez, címerek és felírásokkal együtt. Most kezdem kiönteni enyv formában, hogy több példányban meglegyen, s aztán patinázom, s így kész lesz teljesen dec. 1-jére. Kaptam egy igen ügyes mérnököt is, aki az építészeti részt felrakja úgy, hogy én most ez alatt a két hét alatt csinálhatom a patinázáson kívül a perspektívákat is, hogy elsejére ezekkel együtt a költségvetésekkel is, biztosra veszem, hogy készen leszek. Ekkorára számítok ugyanis felmenni az ILLETÉKESEKHEZ, akik a mostani változott viszonyok között, isten bizony, nem tudom, hogy kicsodák. Ezt a körülményt még nagyon meg kell emésztennem, mert úgy érzem, hogy a körül fog eldőlni minden.

Öt hónapi munkám, íme, milyen eredményt hozott. Most már megint kétkedem az eredményben, most megint nagyon érzem, hogy vagy későn, vagy korán fogtam meg a dolgot, de semmi esetre sem idejében. Ez az én sorsom.

A fentiek szerint tehát remélem, hogy a hónap végére el tudok menni Hozzád, hogy legalább átnézhesd az építészeti dolgokat.

Minden bajom mellett azonban, a Gallas életrajzát illetőleg nem felejtkeztem meg semmiről. Minden adatát feljegyeztem én, s abban állapodtam meg véle, hogy mihamarabb haza ér, azonnal utána néz a fényképeknek, s küldi hozzám, hogy aztán én az addig elkészített életrajzzal együtt elküldhessem Néked az összes dolgokat. Engedj meg, hogy elvettem ezt a témát⁷² Tőled, Kedves Károlyom, de én főleg azért szeretném megírni, hogy már adjak én is valami írást. Nagyon kérlek, hogy értesíts, ha nem konveniénlna,⁷³ mely esetben én azonnal küldöm Néked az adatokat.

Nagyon kellemes munkaidőt töltöttem el Gallassal. Hat hétig naponként reggel nyolctól este 10-ig állandóan dolgoztunk. Másképp nem lehetett volna elkészülnünk. Borzasztó munka volt, s még mennyi van elvégezni vele! De azért az életrajzot meg fogom csinálni, s számíthatsz rá a hónap végére.

Engedj meg, hogy most nem írok másról, ami pedig bőven adna írivalót, de

⁷¹ Papp Aurél – Gallas Nándorral együtt fölrakott – szobor-kompozíciója Az Egyesülés emlékműve (*Monumentul Unirii*), amelyet az 1918. december 1-jén megtartott Gyulafehérvári Nagygyűlés 10. évfordulójára terveztek fölállítani. Papp Aurél először szénrajzokkal fogalmazta meg elképzelését, majd makettet készítettek agyagból és gipszből is. Nem valósult meg. A terv részletes ismertetése: *Analele Banatului*, 1930. április-június.

⁷² A Gallas Nándor művészetéről való írást s annak az *Erdélyi Helikon*ban történő megjelenési lehetőségét. Az *Erdélyi Helikon* nevében valószínűleg Kós Károly javaslatára rendelték meg Gallastól a Bánffy Ferenc plakettet. „Régi nemes veretű klasszikus érmek hatását kelti”. A lapszámban közlik a mű elő- és hátlapját, melyen „az Erdélyi Helikon jele: a marosvécsi vár stilizált sziluettje” látható. K.: Az Erdélyi Helikon Bánffy Ferenc-plakettje. *Erdélyi Helikon*, 3, 1930, 2. 169-171. (A K-val jelzett írás szerzője Kós Károly, ám nem szerepel a Kós publicisztikáját közreadó kötetben: Kós 2014. i. m.).

⁷³ Ha nem lenne kedvedre.

fáradt vagyok, és sietek mindennel. Alig tudtam ezt a kis időt ellopni, hogy írhassek Néked. S én örülök, hogy ezzel is végeztem. Nagyon kérek, írd!

Testvéri szeretettel ölel, s Kedves családotát mindannyian meleg szeretettel üdvözljük.

Csókol:

Kós Károly – Papp Aurélnak, 1928. november 28.⁷⁴

Édes jó Testvérem!

Tehát Gallas elment, és Te sem jöttél még. Nem szemrehányás, hiszen Téged is, tudom, úgy vet a sors, ahogy ő akar, és Te esetleg nem. De már nagyon vártunk. Most már, ha dec. 1-re készen lesz, akkor csak eljössz. Hiszen mégis össze kell kötnöd Magad valahogy ezekkel, akiktől munkát vársz a munkáért. Persze, közben változott a politikai helyzet, ha már csak próbálni kell valamit, ha már megkezdted. A kultusz-miniszter Bocu Szevér,⁷⁵ parasztpárti. Mondják, intellektuel, nem ösmerem.

Persze, a Gallas életrajzát nemcsak írd meg, de örvendek, ha elintézed, csak már látnám, és a fotókópiákat is persze. Szeretnék valami szépet kihozni. Tehát Te csak sürgesd ki a fényképeket tőle, és írd meg az írnivalókat. Sokkal közvetlenebb is lesz, mert én nem ösmerem személyesen; és nem tudnám, nem merném mással megíratni. Tehát ajándékok igenis konvenál, ezen ne aggódj.

Egyszóval, mi mindig és örömmel várunk, ezt tudhatod: itt, Kolozsvárott valami mozog a képzőművészek között, és én biztatom őket, hogy ha még nem tökéletes, de valahol el kell kezdeni, hogy azután a dolog fejlődhessek. A legnagyobb akadály még mindig az az átkozott pénz, ami a háromfajta náció művészeit is fogva tartja néha művészi és gazdasági dolgokban is. No, de talán ennek is lassan-lassan megérjük a halálát, és akkor lesz Erdély az az ideális föld, amilyennek én szeretném. Ez volna a legszebb és legemberibb, sőt, politikai siker.

És ebben maradunk, és öllek, csókollak igaz szeretettel (kézcsókomról és a feleségem csókjáról és üdvözléséről sem szabad megfeledkeznem).

Kós Károly

Papp Aurél – Kós Károlynak, 1928. december 1.⁷⁶

Drága Károly Testvérem!

Bárhogyan is akartam, hogy pontos legyek, nem tudtam az lenni, mert a posta

⁷⁴ Kézírás az *Erdélyi Helikon* szignetjével díszített levélpapíron. Keltezés: a levélen: 1928. XI. 28.

⁷⁵ A román Nemzeti Parasztpárt és a liberális párt fúziója Iuliu Maniu vezetésével 1928-ig maradt kormányon. Sever Bocu (1874–1951) az őket követő kormány tárca nélküli minisztere.

⁷⁶ Gépelt másodpéldány, aláírás nélkül. Keltezés: a levélen: 1928. XII. 1.

megakadályozott szándékaimban. Ugyanis elküldtem az írást először Gallasnak s ki volt számítva, hogy idejére el tudom még küldeni, s íme, amint mondtam, szándékomat a posta megakadályozta. Ha késtem, nemcsak az én, illetve a posta hibája, hanem hibád ez Néked is, akitől jó sokáig vártam a választ, hogy én írjam-e meg ezt az életrajzot, vagy Te akarod-e megírni. De hát, úgy látszik, hogy megnőtt a kényelmed a pesti vigalmak után! Kár pedig úgy kezelni a szegény embereket, Kedves Károlyom, hiszen soha se lehet tudni, hogy mit hoz a holnap.

Visszatérve az itt mellékelt írásra és a képekre, arra kér Gallas, hogy az „Anyám” címűt minden körülmények között szeretné, hogy jöjjön, erre különösen felhívom a figyelmedet. A többiről nem írt semmit. Mellékelte az idecsatolt számlát is, amit kér, hogy intézzétek el.

Semmi különös – vélem – mostanában nem történik. Sem politikában, sem más téren. Mert nem avatkozom bele semmibe, s nem is akarok. Ezért nem tudok semmi mást írni, mint a magam műtermi bajait. Dolgozom s remélem, hogy karácsony előtt, mint azt már írtam is, el fogok tudni menni a dolgokkal Hozzád. Akkor majd újra megmoslak lustaságodért, mert egyelőre csak egy pár példányt kérek ebből a számból, amiben ez az írás meg fog jelenni.

A viszontlátásig is testvéri szeretettel ölel csókol, s kedves Családodat igaz szeretettel üdvözöljük.

Papp Aurél – Kós Károlynak, 1928. december 2.⁷⁷

Drága Károlyom!

Leveletem tegnap írtam, s az ünnepek miatt még itt van előttem, s íme újra írhatok Néked. A levélben mindenre válaszoltam, amiről ma írtál. Bővebbet csak annyit írhatok, hogy a művészek megmozdulásában is annyi a hitem, mint a politikában. Lélekben bús-zajos napok ezek, mint voltak a mi lelki háborúink mindennapjai, de ténylegesen eredménytelenek. Önmagát marcangolás volna többet írni erről. Íme most Te egy állítólagos intellektüelről írsz, akiről én úgy tudom, hogy egy egyszerű politikus, akiben a hit szerint isten is csak nagyon ritkán teremt tarka szamarat. Ne bízzál tehát, Kedves Károlyom, másban, mint magadban. Ezt tartsd meg legalább Te, hisz én úgyis elvesztettem minden jó hitet. Nagyon várom, hogy Véletek kibeszéljem magam, én, akinek mindennap kicsordul Szókratész pohara, s látását teljesen elhomályosította a frigiai sapka.

Nagyon fogok örülni, ha írásom nem megy későn. Talán nékem is sikerülni fog némi vigasságot csepegtetni egy jó ember száraz kenyerére... talán örömet okozok, mint Te okoztál nékem!

Tedd meg, s korrigáld figyelmesen az írást, nehogy rosszul jöjjön. Legyen teljes mindannyiunk öröme.

Mindannyitokat szeretettel üdv. mindannyian, s én csókollak.

⁷⁷ Gépelt másodpéldány, aláírás nélkül. Keltezés: a levélen: Satu-Mare, 1928. XII. 2.

Papp Aurél – Kós Károlynak, 1928. december 20.⁷⁸

Drága Károly Testvér!

Vége a választásoknak, s vége mindennek, amivel mentegethetnéd magad még ezután is. Kétszer írtam, s Te még mindig nem válaszoltál. Magamat is kell ugyan mentegetnem, mert úgy ígértem, hogy még karácsony előtt elmegyek Hozzád, de sajnos, nem tehetem. Engem ide s tova fúj, mint a falevelet, már, csendes idő is, hát még az ilyen választási fergeteg, amilyen most zúgott el felettünk!

Nem tudom, hogy Ti milyen propagandát csináltatok magatoknak, de én tudom, hogy az itteni községekben mindig Rólatok beszéltem, s hiszem, hogyha itt megjelenétek, volna foganatja.

De nem ez az ok, amiért most írok. Az ok: Gallas türelmetlenkedik, s valahogy úgy néz ki a Te válaszod nélkül, mintha én volnék az ok, mert talán nem küldtem volna el idejében az adatokat. Kérlek, válaszolj egy pár sorban, hogy megnyugtathassam.

Hozzád meneteletem elhalasztottam karácsony utánra, amikor is fenntartom jogomat, hogy tovább kárpáljak!⁷⁹

Szeretettel üdvözlünk mindannyitokat, boldog ünnepeket kívánunk, s én Téged Testvéreileg öllelek s csókollak.

Kós Károly – Papp Aurélnak, 1926. december 24.⁸⁰

Édes Testvérem!

Ne szídj, mert mégis csak írok. De jobban szerettem volna személyesen beszélgetni Veled. Bizony az a csucsai látogatás,⁸¹ azt hiszem, nem sok eredménnyel kecsegtet a mai körülmények között. És elképzelem a Te lelki állapotodat, ha a munkára és arra gondolsz, hogy talán az hiábavaló volt, ill. hogy ez alkalommal anyagi sikerre nem igen lehet kihatásod vele. Csalódás. Úgy van. De édes Aurél, ebben van részünk mindnyájunknak. És hátha nem lesz végleges csalódás? Elvégre Te sem vagy pártember, és a művészi munka nem pártok győzelmétől, ill. vereségétől függ?

A Gallas-cikk és szobrai az „*E. Helikon*” januári számában jönnek,⁸² tehát ne

⁷⁸ Gépelt másodpéldány, aláírás nélkül. Keltezés: a levél: Satu-Mare, 1928. XII. 20.

⁷⁹ Beszéljek.

⁸⁰ Kézírás az Erdélyi Szépművés Céh szignetjével díszített levélpapíron. Keltezés: a levél: Cluj-Kolozsvár, 1928. december hó 24.

⁸¹ Egy másik csucsai látogatásról mondta el Kós Károly 1970-ben Beke Györgynek, hogy egy szép nyári reggelen beállít hozzájuk Sztánára Papp Aurél és arra kérte, hogy menjen el vele Csucsára, Octavian Gogához. Kós teljesítette a kérését s elment vele a miniszterhez. Beke György: *Tolmács nélkül. Interjú 56 íróval a magyar-román irodalmi kapcsolatokról*. Bukarest, 1972. 5–18.

⁸² Papp Aurél: Egy szobrász élete (Gallas Nándor). *Erdélyi Helikon*, 2, 1929, 1. 72–74. A számban reprodukált Gallas szobrok: *Kövező, Anyám, Salome, Madonna, Anya*. A szöveget újra közli: Papp Aurél:

nyugtalanokdj. Sőt a *Pásztortűznek*⁸³ is adtam kérésére a Te négy itt levő dolgaiból kettőt közölni. Majd küldetek belőle példányt, és kivasalok valami pár krajcárt. Továbbá az „*E. Helikon*” is értetni akarja az erdélyi grafikusok legutóbbi 10 esztendei munkásságát, illetőleg a mai erdélyi grafikát. Román, magyar és szász grafikákat akarunk bemutatni megfelelő grafikai művészeteket tárgyaló cikkekkel kísérve. E célból terve szerint a folyóirat februári, márciusi és áprilisi számaiba osztjuk el az anyagot,⁸⁴ mely elég gazdagnak ígérkezik. Már most kérek, nem volna kedved egy cikket írni ebből a keretből, mindegy, hogy mi lenne az, csak érdekes és a közönségnek tanulságos legyen. És természetesen, küldj be néhány kifejezetten grafikát (csináltál Te karcot, aquatintát – önarckép), nyomdászati grafikát és tudja az Isten, mit, ami grafika. A szászok gyönyörű kollekciót küldtek már. A románok közül Demian⁸⁵ és Ciupe⁸⁶ adott és ígért. Tudsz-e jó és érdemes román grafikus Erdélyben? Mert, ha tudsz, akkor kérek, írd nekem, és írd neki is.

Nálunk levő dolgaidat ne féltsd, januárban hiány nélkül visszaküldetem. És akkor számolunk is, mert talán jár Neked is valami.

Szó van arról, ha – mint remélem –, az anyagiak kielégítőek, akkor különnyomatban, albumban is kiadnók: *Erdély grafikája 1928-ban* címen.⁸⁷

Boldog karácsonyt kívánunk, ölelünk, csókolunk mindnyájatokat, szeretettel

Kós Károly

Papp Aurél – Kós Károlynak, 1928. december 27.⁸⁸

Drága Károly Testvérem!

24-diki leveledre íme, már írok is. Meg akartalak nyugtatni, hogy a cikkekre, amit

Ez is élet volt... Szerk. Banner Zoltán. Kolozsvár-Napoca, 1977. 134-137. [továbbiakban: Popp 1977.]

⁸³ Papp Aurél: A háziipar (Freskó-vázlat). *Pásztortűz*, 14, 1928, 25/26. 585.

⁸⁴ Mindez csupán terv maradt. Az első összefoglaló írás: Kós Károly: A grafikai művészetek fejlődési útja (Grafikai sokszorosító eljárások). *Erdélyi Helikon*, 2, 1929, 4. 252-267. A lapszámban megjelent művek alkotói: Nagy Imre, Tóth István, Udvardy Ignác, Ferenczy Valér, Ciupe Aurel, Loránt Böske, Fritz Kimm, Szolnay Sándor, Kós Károly, Debreczeni László, Demian Tassy, Emil Cornea, Litteczky Endre, L. Krausz Ilona.

⁸⁵ Demian, Atanasie (Tassy) (1899-1977) román festő és grafikus, illusztrátor. Budapesten, Bukarestben és a párizsi Julian Akadémián tanult. A portréfestés és szakrális feladatok (templomfestés) egyaránt foglalkoztatták a könyv- és folyóirat-illusztrálás mellett.

⁸⁶ Aurel Ciupe (1900-1988) festőművész, a Nagybányai Szabad Festőiskolában kezdett tanulni. 1932-től Marosvásárhelyen tanított, és a Marosvásárhelyi Képtár őreként jelentős művekkel (Grigorescu, Andreescu, Tonitza, Nagy István stb.) gyarapította annak gyűjteményét. Később a kolozsvári Ion Andreescu Képzőművészeti Főiskola meghatározó tanár-egyénsége.

⁸⁷ Terv maradt, nem jelent meg.

⁸⁸ Gépelt másodpéldány, aláírás nélkül. Keltezés: a levélen: 1928. dec. 27.

tőlem kívánsz, szívesen vállalkozom.⁸⁹ Érdekel a grafika úgy is, amikor csinálom, s úgy is, amint mások csinálják. Van sok mondanivalóm épp ezzel a témával kapcsolatosan, s csak örülök neki, hogy alkalmam adódik arra, hogy mondanivalóimat papírra vessem. Egy-két grafikusról én is tudok, de ha Te megírnál egy párat, nem ártana. Szeretnék velük levelezést kezdeni, egyrészt az anyagért, másrészt, hogy én is jobban tájékozódjak ebben a témakörben. Teutschot⁹⁰ és Mund Hugót⁹¹ tudom, az előbbi Brassóban lakik, másik Bányán. De van Kolozsváron is egy Pap nevezetű,⁹² akitől igen jó metszeteket láttam. Azt nem tudom, hogy hol lakik. A többről pedig, mert bizonyára vannak még, semmit sem tudok. Ha megszerezned a címeiket, akkor én majd csak lebonyolítanám ezt a levelezést, és talán a gyűjtésben is segíthetnék Néked, aki annyira el vagy foglalva, hogy erre bizonyára nem érsz reá. Különben most már bizonyos, hogy ünnepek után átmegyek Hozzád, s akkorra remélem, hogy tudsz már valamit adni, vagy pedig megbeszélhetjük a tennivalókat. Mindenesetre olyan témakört piszkáltál meg, amivel lehet foglalkozni, s érdemes is lesz.

Gallast megnyugtattam. A reám vonatkozókat tudomásul veszem s köszönöm. Várom úgy Tőled, mint a *Pásztortűztől*⁹³ a példányokat. Bízom benne, hogy Te megőrzöd a dolgaimat, s alkalmilag vagy én elhozom, vagy elküldöd. Nem sietős most semmi. Ama bizonyos alkalomra majd csak előkeresek valamit, rézkarcot vagy más dolgot. Van vagy három-négy db, ami még megkeríthető erre a célra.

A nagy munkámmal haladok. Mindenesetre be akarom fejezni, s elvinni Hozzád amint lehet, hogy együtt megbeszéljünk mindent, mielőtt előrukkolnék véle. Sok kombinációm van, de még nem döntöttem, hogy mitévő leszek. Ráérek még. Csúnyán elfáradtam bele. A költségvetés ad legtöbb gondot, mert itt, nálunk semmiféle munkára nem kap az ember megbízható adatokat. Nagyon kíváncsi vagyok, hogy mit fogsz hozzá szólni. Egy bizonyos, hogy mindent elköttem bolond fejfel, hogy jól csináljak. De vajon lesz-e valami eredménye?

Kívánunk mindannyian boldogabb új évet Néked s kedves családnak! Testvéri szeretettel ölel és csókol:

⁸⁹ Papp Aurélnak ilyen témájú írása nem jelent meg az *Erdélyi Helikon*ban.

⁹⁰ Mattis Teutsch János (1884–1960) festőművész, grafikus és szobrász. Budapesten Kassák Lajos köréhez, Berlinben Herwart Waldenéhez tartozott. Az avantgárd képzőművészet nemzetközileg is elismert brassói alkotója. Művei az *Erdélyi Helikon*ban: *Tájkép* (linóleummetszet) és *Ex libris Ion Minulescu*. 2, 1929, 5. 331. és 337., Szemlér Ferenc: *Mattis Teutsch: Kunstideologie* című írásához három mű reprodukciója: 5, 1932, 5. 352–354.

⁹¹ Mund Hugó (1892–1961) festő- és grafikusművész, a budapesti Képzőművészeti Főiskolán és a Nagybányai Szabad Festőiskolában tanult. Feleségével, Dömötör Gizella festőművésszel 1930-ban Buenos Airesben telepedtek le.

⁹² Pap Domokos (1894–1970) festő- és grafikusművész. A budapesti Képzőművészeti Főiskolán Ferenczy Károly és Réti István tanították s ugyanők Nagybányán is. Rajztanár Kolozsvárt (1922–1927), ahol 20 kőrajzával albuma jelent meg (1922). Az 1920-as évek második felétől a Balaton mellett, Szepeszen élt és dolgozott.

⁹³ Az 1928. karácsonyi számot, amelyben a *Háziipar* című freskó-terve megjelent.

Kós Károly – Papp Aurélnak, 1929. január 10.⁹⁴

Édes Testvérem!

Sajnos, maródi vagyok, de azért a megkezdett dolgot, ahogy tudom, itthonról is folytatom, mert szeretném befejezéshez juttatni.

Tehát elsősorban is értesítelek, hogy a köv. cikkeket szeretném hozni. Ezt én spekuláltam ki, de mindenféle változtatást, javaslatot elfogadok, tehát azért közlöm, hogy gondolkozzál rajta, és ha gondolod, úgy gyorsan közöld módosításodat.

1. A művészi grafika (Mi a grafika? A grafika helye a képzőművészetben, a múlt és a jelen stb.).

2. A modern grafika jelentősége (az önálló grafika: a fehér-fekete stilizált rajz; az illusztráció, a könyv grafikája; az üzleti grafika; a plakát, a levélfej; grafika a textilben, a szőnyeg stb.).

3. A művészi grafika kifejező eszközei (toll és ecsetrajz; fametszet, linóleum, rézkarc, rézmetszet, acélmetszet, ólommetset, akvatinta; a mechanikai sokszorosító eljárások; cink, autotípia, fototípia, színnyomás, mélynyomás stb.).

4. A grafikai művészet Erdélyben:

a. a múlt

b. az utolsó 10 év grafikája és Erdély grafikus művészei.

Ezeket gondoltam mint összefoglaló cikkeket. Persze, erről lehetne sokat és sokfélét, de összefoglalva talán a legjobb volna.

Szántó György⁹⁵ vállalt egy cikket, én ajánlottam neki, miután ma vak, hogy az 1. címmel foglalkozzék, és azt írja meg, mert az általános, és a más nem érinti.⁹⁶ Még választ nem kaptam. Mármost kérek Téged, hogy vagy ezek közül, vagy valami magad gondolta, de lehetőleg olyan cikk-témát válassz, ami egyúttal aktuális is.⁹⁷ Ezt azonnal írd meg nekem, hogy tudjam, mert másokat is fel szeretnék kérni cikke írására, nehogy összevissza ugyanaz íródjék meg. A cikk megírására van idő e hó 20-ig, illetőleg a jövő hó 1-ig. Mindenesetre válaszolj, és okvetlen küldj nekem egyúttal grafikáid közül néhány jellemző darabot. Már sok anyagot kaptam: Litteckýk⁹⁸

⁹⁴ Kézírás Kós Károlynak a sztánai Varjúvár szignetjével díszített levélpapírján. Keltezés: a levélen: 1929. január 10.

⁹⁵ Szántó György (1893–1961) festő, regényíró. Budapesten folytatott építési és képzőművészeti tanulmányait az első világháború szakította meg, ahol megsérült és ez járult hozzá a látása teljes elvesztéséhez. Ady költészete és a Kassák-kör formálta jellegzetesen avantgárd művészeti szemléletét, amelyben grafikáit és a festményeit létrehozta. 1920-ban Kolozsváron a román opera díszlet- és jelmeztervezője, 1924-től Aradon bontakozott ki termékeny írói életműve.

⁹⁶ Szántó György: A modern grafika szerepe. *Erdélyi Helikon*, 2, 1929, 3. 179–183. Kós levelében jelzett sorozat következő írásai: Kós Károly: A grafikai művészetek fejlődési útja. *Erdélyi Helikon*, 2, 1929, 4. 262–267.; Kós Károly: Erdélyi grafika, erdélyi grafikusok. *Erdélyi Helikon*, 2, 1929, 5. 331–337.

⁹⁷ Papp Aurél nem írt tanulmányt a fölajánlott témákban.

⁹⁸ Littecký Endre (1880–1953) festő és grafikusművész. Feleségével, Littecký-Krausz Ilona (1900–1985) grafikusművésszel Szatmárról egy időre (1928–1940) Temesvárra, Szebenbe, Segesvárra és Kolozsvárra

is küldtek: rajzot, plakátot, linót, üzleti grafikát. Küldött Kóra Nándor,⁹⁹ Szántó¹⁰⁰ és még néhány. Nagy Imrét¹⁰¹ várom a metszeteivel.¹⁰² Azt írtam, hogy a szászok gyönyörű és teljes kollekciót küldtek.

Téged megkérek, hogy a Nagy- és Felsőbányán, ill. más vidékiek közül, akiket komoly grafikusoknak tudsz, azokat vedd számba, és írd nekik teljes hatalommal, ismertetve a célt, hogy azonnal küldjenek egy-egy jó kollekciót nekem Kolozsvárra az *E. Helikon*hoz (Str. Brătianu 22.). Ez fontos, hogy legyen választékom.

Az erdélyi román grafikusok közül Demian Tassy¹⁰³ és Ciupe¹⁰⁴ beígérték mindent, és kértek, én válasszak ki dolgaik közül. De ha tudnál más érdekesebbet a románok közül, ez fontos volna, mert nem szeretném, hogy lemaradjanak igazán érdemes és fontos művészeik. És nem szeretném, hogy esetleg célzatosságnak látszódjék a románok hanyag kezelése. Ezért, ha csak tudsz valakiről, azonnal és elsősorban annak írd, és szerezd be a dolgait.

Szóval választ várok bár egy kis lapon és addig is szeretettel ölel-csókol

testvéred Kós Károly

Most került elé a leveled, amit írtál (azt hittem elvesztettem). Erre nézve: Teutschtól kaptam dolgokat; Kolozsvárott az öreg Papp Sándor¹⁰⁵ van most csak,

költözve egyfajta 20. századi vándorfestő párként dolgoztak. Litteczky Endre: Meghívó-terv. *Erdélyi Helikon*, 2, 1929, 4. 304–305. között; L. Krausz Ilona: Utca Körösfőn. *Erdélyi Helikon*, 1, 1928, 4. 244–245. között; Körösfői templom. *Erdélyi Helikon*, 3, 1929, 2., Fény-árnyék (rézkarc). *Erdélyi Helikon*, 2, 1929, 5. 368–369.

⁹⁹ Kóra-Korber Nándor (1897–1953) grafikus, illusztrátor, karikaturista. Az avantgárd *Periszkóp* folyóirat művész-munkatársa, több Szántó György kötet illusztrátora. Kóra-Korber Nándor: Karikatúra. *Erdélyi Helikon*, 2, 1929, 5. 380.

¹⁰⁰ Kós Károly: Szántó György: Utolsó hajnal, első hajnal. *Erdélyi Helikon*, 3, 1930, 7. 618–619.

¹⁰¹ Nagy Imre (1893–1976) festő- és grafikusművész, emlékiratíró. Budapesten tanult, részt vett az első világháborúban. 1924-ben végleg hazaköltözött Erdélybe. Jelentős a korai grafikai munkássága, az 1930-as években az *Erdélyi Helikon* íróit – köztük Kós Károlyt – megrajzolta. Munkásságát a csíkszögödi Nagy Imre Képtár állandó kiállítása mutatja be.

¹⁰² Finta Zoltán: Nagy Imre fametszetei. *Erdélyi Helikon*, 1, 1928, 3. 236–237. Az írást Nagy Imre két metszete illusztrálta. Továbbá: Pfeiffer Alfréd operaénekes arcképe (tollrajz). *Erdélyi Helikon*, 2, 1929, 4. 240–241. között.

¹⁰³ Demian Tassy művei – többek között – az *Erdélyi Helikon*ban: *Athos* (szénrajz), 2, 1929, 4. 304–305. között; *Fejléc* 1–2. színes illusztráció, 2, 1929, 5. 353–353. között; *Reményik Sándor*, 3, 1930, 2. 130–131. között; *Tamási Áron*, 3, 1930, 4. 264–265. között; *Szentimrei Jenő*, 3, 1930, 4. 330–331. között; illusztráció Kádár Imre: *A havas balladája* című könyvéhez, 5, 1932, 2. 74.; *Tárogató és furulya*, *Kós Károly*, 6, 1933, 10. 736–737.

¹⁰⁴ Aurel Ciupe műve – többek között – az *Erdélyi Helikon*ban: *Akttanulmány* (tollrajz), 2, 1929, 4. 388–389. között. Írása: Párisi kiállítások. *Erdélyi Helikon*, 2, 1929, 8. 649–651.

¹⁰⁵ Papp Sándor (Alexandru Popp) (1869–1949) festő, grafikus. A Mintarajziskolában tanult Budapesten,

más nincsen. A nagybányaiaktól (csak, akik arravalók: Ferenczy Noémi¹⁰⁶ talán) okvetlen szerezz anyagot, és erdélyi román grafikust teremts a föld fenekéből még rajtad, Demianon és Ciupén kívül. Az öreg Papp Sándor nem grafikus, de nála is próbálok bár egy jó ceruza v. tusrajzot kapni, nehogy szóljon valamit.

Papp Aurél – Kós Károlynak, [1929. január 20 körül]¹⁰⁷

Drága Károly Testvérem!

Ember tervez... Egy hétig oda kellett lennem Károlyban, s csak ma jöttem haza. A kenyér. Üzentem Bányára Rátz Péternek¹⁰⁸ s ezideig semmit sem válaszolt. Román grafikusokat nem tudok, Magam sem vagyok az, de mégis elszántam magam arra, hogy ha nem késő, hogy vagy három darabot elküldök, de csak úgy két hét múlva. Addig semmi esetre nem tudok ezekkel a dolgokkal foglalkozni.

Lásd, Testvér, ilyen az én életem. Amióta ismét hivatalt vállaltam, azóta mondhatom, semmi mást nem csinálok, mint robotolok, s mégis drága dzsentrijeink folyton ütnének, ha hagynám magam. Ez is megterheli helyzetemet, illetve megszorítja munkámat. Erre nem gondoltam, amikor szívesen vállalkoztam, hogy segítsek Néked. Ott akadtam meg mindjárt, amikor választ reméltem Rácztól. Azután elsodort az én munkaköröm, s azóta robotolok. Holnap már megint Károlyban kell lennem, s ki tudja, mikor kerülök vissza. Év zárlat és minden velejárója a nyakamon.

Nem nekem csinálták meg Romániát, bizonyos. Bocsáss meg tehát, hogy nem tudok eleget tenni vágyamnak s ígéretemnek, de a körülmények akadályoznak. Az én dolgaimat is úgy remélheted, ha adsz reá időt, hogy itthon létemkor küldjem el. Mert bizony bepakolni és elexpediálni, ez is időt venne igénybe, ami pedig most nincs nekem.

A cikkek közül is csak az elsőre vállalkoznék én is, amennyiben erre nem kell az adat. De legjobb lesz ezt is elhagyni. Majd máskor pótolom.

Mi van a Gallas életrajzával? Szegény, úgy látszik, hogy nagyon várja. Már kétszer írt azóta.

Mindannyian mindannyitokat szeretettel csókolunk, s én Téged testvéreileg öllelek:

s 1897-től 1921-ig tanított az Iparművészeti Iskolában. Erdélybe hazatérve a Kolozsváron megalakult Szépművészeti Iskola igazgatója lett.

¹⁰⁶ Ferenczy Noémi (1890–1957) gobelinművész, műfajának Magyarországon iskolateremtő mestere. Édesanyja (özv. Ferenczy Károlyné, Fialka Olga) haláláig (1930) Nagybányán élt. 1922-től törzstagja volt a Nagybányai Festők Társaságának. Rövid brassói időzése után 1932-ben végleg Budapesten telepedett le.

¹⁰⁷ Gépelt másodpéldány, aláírás nélkül.

¹⁰⁸ T. Rátz Péter (1879–1945) festőművész, Nagybányán tanult. Az első világháborúból hadirokkantként tért haza. 1922-től a Nagybányai Festők Társaságának rendes, 1927-től törzstagja, 1931-től ügyvezető elnöke. Tabéry Géza: Nagybánya, a festők, aranyrabszolgák és a víg fürdővendégek városa. T. Rátz Péter hét illusztrációjával. *Erdélyi Helikon*, 2, 1929, 9. 671–687.

Remélem, hogy elmúlt a betegséged. Vigyázz magadra, Testvér, mert ha Hozzád megyek, csata lesz.

Kós Károly – Papp Aurélnak, 1929. március 12.¹⁰⁹

Édes jó Aurél Testvérem!

Most látom hirtelen az asztalomon a gyászjelentést, mely János bátyád halálát jelenti nekem. Soha sem tudom elfelejteni azt a munkát, amit Ady Endre emléktáblája leleplezése¹¹⁰ után nálatok töltöttem, ahol János bátyád csendes, bölcs, békességes ember is velünk töltött, bolond, ideges, keserű emberekkel. És úgy fáj minden, de úgy fáj minden, de úgy fáj, hogy ezek az idők is, sok más idővel, elteltek, elmúltak, és az emberek, a jók, a békességesek, az igazak is elmúlnak, hullunk, elrothadunk, és mi marad a végén nekünk? Monddd, Aurél, mi marad nekünk?

Nehéz időket élek mostanában. Mind egyedülebben maradok, testvérem, és még Te is hallgatsz. Levelemre nem válaszolsz, egy rongyos grafikát sem küldesz, pedig az idő már-már eltelt. Cikket sem kapok, és olyan árva vagyok, édes jó Aurél testvérem.

Nem azért, mert magyar vagyok, de azért, mert Te is, lám, Nagyromániában utolsó, azért vagy velem együtt. Mit ér a művészeted, mit ér a szíved, lelked? Nyomorult utolsó kutyák vagyunk, akiket magyarok oldalba vernek, és a végén két nép.

És örvendnek, hogy elpusztulunk, mert sok nímándnak útjába vagyunk mi, örök békétlenek.

Olyan keserű hangulatban vagyok, hogy gyilkolni szeretnék; a télen brómot szedtem egy hónapig, nem bírom, édes Aurél. Tudod, ha megtehetnéd, hiszen végeredményben semmibe se kerülne, pakolj össze feleségeddel, és gyere egy hónapra le hozzánk. Papírt, vásznat, festéket hozzál, és elmegyünk a mócok közé, fel a végtelen havasba, az asszonyok ott maradnak Sztánán, és nézzük az Úristen hegyeit és a világ legelhagyottabb népét és a végtelen havasokat.

Ne haragudj, hogy nem vígasztallak. Nem tudok. Amikor egy-egy jó ember kidűl, egy ártatlan szellemi munkás, akkor eszembe jut sok-sok bánat, keserűség és nem is tudom, mit beszélek. És ilyenkor úgy szeretem azt az egy-két embert, akit a sors egy sorba rendelt velem. Mert a többi csak szám, állat, aki csak keserűség és teher.

Aurél, lelkem, írd és higgy nekem. És akarom, hogy tudd meg, hogy érezd és ne felejtse soha, hogy a sors rendelt minket ugyanazon nehéz ösvényre, hát szeressük egymást. Két árva, erdélyi szellemi proletár.

¹⁰⁹ Kézírás az Erdélyi Szépmíves Céh szignetjével díszített levélpapíron. Keltezés: a levélen: Cluj-Kolozsvár, 1929. március 12.

¹¹⁰ Kós Károly Ady emléktábláját a családi ház falán, 1924 nyarán helyezték el. A 20-as évek legnagyobb szabású Ady-ünnepsége Zilahon és Érmindszenten 1924. július 20–21-én, a költő szüleinek aranylakodalma alkalmából volt. Ezután készülhetett Kós fametszete *Ady Lőrincről*. Ld.: *Kós Károly képeskönyv*. Szerk. Sas Péter. Budapest, [1986]. 58.

Látod, alig tudom leírni, amit szeretnék. Úgy megütöttél ezzel a gyászejelentéssel. Igazán, gyertek egyszer úgy egyszerűen le hozzánk Sztánára, de hosszabb időre, hogy ne áldozat legyen az, de az útiköltséget spóroljátok meg azzal, hogy maradtok nálunk. Higgyétek el, hogy nekünk nagyobb örömet nem csinálhattok, mint ha jöttök. És dolgoznod kell itt, Aurél. Elmennénk a Hora szülőfalujaiba és a Funtinel-be, ahol 49-ben Vasvári meghalt,¹¹¹ mert Kossuthék mulatságot csináltak, és kitekin-
tenél a mi köves hegyoldalunkra, ahol a földre borulunk, és az Úristent az ember olyan közel érzi.

Aurél, lelkem, Bátyád halála alkalmával fogadd testvéri együttérzésemet, aki olyan árva vagyok, mint Te.

Feleségeddel együtt ölel és csókol benneteket

Kós Károly

Papp Aurél – Kós Károlynak, 1929. március 13.¹¹²

Drága Jó Károly Testvérem!

Tele a lelkem bánattal, tele a szívem keserűséggel, tele rossz emlékekkel, jó emlékekkel, tele fájdalommal a múltért és kétségbeeséssel a jövőért.

Egy ember, aki négy éves házasság után még húsz évig élte ezt az életet, ami néki semmi jót, mást, mint a fia nevelésével járó örömeket – nem adott. Egy ember, akit a Te fürkészően látó szemed jól megismert, jó volt, mert sokat szenvedett, elment, s maga után hagyott egy csomó gyötrelmet, amit nem lehet kiegyenlíteni, nem lehet kibékíteni. Anyám, feleségem s mi, mindannyian betegek vagyunk a gondtól és a kintől, amit el kell viselnünk. Hull, hull a gond a fejünkre, mint a megszámlálhatatlan sárga falevelek ősszel, beborítják agyunkat, s mi viseljük a nehéz terhet a természet rendje szerint. Nincs menekvés, Kedves Jó Testvérem! Nincsen más, csak ez, ami őtet megszabadította tőlünk, nincsen más menekvés, mint az elenyésztés. Most már látom, hogy a természet jót tett véle, s minket is csak előkészít ezzel a fájdalommal és a többivel arra, hogy teljesen beborítva a sárga levelektől, gondoktól, nyugodtabban adjuk át magunkat az enyészetnek.

Ha lehet Téged jobban szeretni, nekem és a feleségemnek, kik mind a ketten síráson keresztül szeretünk meg, még amikor nem is ismertünk, akkor talán most ez történt meg. Leveled megsokszorozta a Hozzád való ragaszkodásunkat, pedig Drága Jó Károly, hidd el, senkihez úgy nem húztam még életemben, mint Tehozzád. Közös sorsunkat én is érzem. Közös minden elgondolásom arról, ami velünk történik, s látom tisztán tragédiánkat, látom jobb sorsra érdemes életünket, akik annyi

¹¹¹ Vasvári Pál (1826–1849) az 1848-as forradalom vezetői mellett tevékenykedett, Kossuth titkára volt. 1849 elején szabadschapot vezetett Erdélyben, s a Gyalui-havasokban, Havasnagyfalu közelében, a Funtinel fennsíkon az Avram Iancu vezette román csapatok valószínűleg 1849. július 13-án megölték.

¹¹² Gépelt másodpéldány, aláírás nélkül. Keltezés: a levélen: 1929. III. 13.

tudással, oly nagy jószág-hajlammal csak megtépettjei vagyunk fajainknak, amelyek jobb sorsokat érdemelnének!

Téged megrugdos a Te fajod, s engem megrugdos mindkettő. A mi harcunk az apostolok harca, ami soha nem fog befejezteni. Az élet, ami annyira magához rántott bennünket, hogy még azt is megérezzük belőle, hogy javítani kellene rajta. Jaj! Ez az élet nagyon bosszúálló, és sok a segítsége velünk szemben. Segít az élet bosszújában a sok velünk, de érzés és jószándék nélkül élő. Épp ez az, látod, Kedves Károlyom, ami mindentől elvette kedvemet, s ami teljesen megbénított. Hónapok óta nem dolgozom itthon, hanem hivatalnokoskodok idegenben. Már teljesen lemondtam arról, hogy még egyszer művészettel is foglalkozzak. Minden reményem a mai időkben volt. Eloszlatta azonban reményeimet saját testvérem, aki ott van azok között, akiknek segített a többi, akik minket egész életünkön át elnyomnak. Ezek után mit akarjak még? Nagy sodrásukat elviseltem már az élettől, most én sodortam el saját magamat. A küzdelmet én sem bírom már, s leszek csendes ember, akinek sorsa meg van pecsételve. Büszkén viselem sorsomat, mert bár kevesen, de a jobbak osztják helyzetemet. S a mi esetünk nem is új! Mások, jobbak és tehetségesebbek is jutottak már ilyen körülmények közé.

Ha nem komplikálná életünket egy másik nagy veszedelem is, ami Pesten vár reánk, hogy t. i. a sógorom fia, aki nagyon súlyosan beteg, talán összepakolnám a családot, s feleségemmel elmennék Hozzátok. Így azonban, hogy a feleségem fekszik, s onnan minden pillanatban várjuk a vészhiót, nem tehetek mást, mint várok. Nagyon köszönjük jó szívetekre valló meghívásodat, s talán majd tavasszal – úgy amint mondtad – igénybe fogom venni. Rám férne.

Cikkeket s rajzokat ne várj tőlem, kedves Károlyom. Legutóbbi levelemben megírtam az okokat, s Te talán nem emlékszel. Nagyon el vagyok foglalva a hivatallommal, s nem is tudom, honnan vennék pénzt az ilyen dolgokra. Sülyyedő hajótól ne várj iramot, Kedves Testvérem.

Újra köszönjük Néktek, Kedves Testvérem a levelet, a vigasztalást, az alkalmat, hogy így is, meg úgy is kisírhattuk magunkat a feleségemmel együtt. Nem fogjuk, mert nem is lehet elfelejteni a Ti szereteteket, s mindig is gondolhatsz reám, Drága Károlyom úgy, mint arra, aki teljesen Veletek van érzésben és sorsban.

Ezt a levelet a fiammal küldöm el, aki este megy vissza. Légy oly jó, és érdeklődj néha sorsa iránt, bizonyára van ismerősöd a kereskedelmi akadémián. Gyámoltalan, az anyja kedvence a többivel együtt, s dacára minden vágyamnak, én bizon nem tudok a dolgában eljárni.

Sokszor ölelünk Benneteket, Kedves Károly Testvérem, s én Téged forrón és igaz testvéri szeretettel csókollak.

Kós Károly – Papp Aurélnak, 1929. szeptember 7.¹¹³

¹¹³ Kézírás Kós Károlynak a sztánai Varjúvár szignetjével díszített levélpapíráján. Keltezés: a levélen: Sztána, 1929. szept. 7.

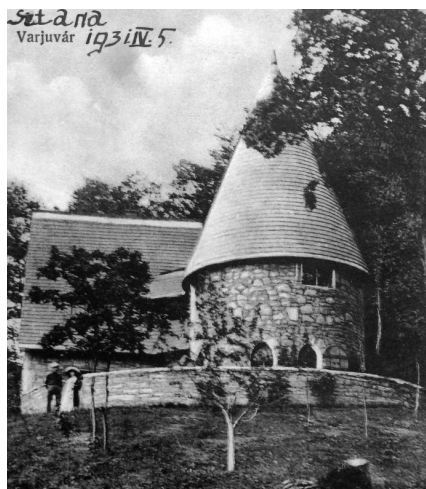
6. Kós Károly: Varjúvár, 1931.

Linóleummetszet.

Repr. Kós Károly:

„Kőből, fából házat... igékből várat”.

Bp., 1983.

7. Sztána, Varjúvár, 1931 – a képes-

lapon, balra a kerítés mellett Kós

Károly és felesége Kós Károlyné szül.

Balázs Ida. Románia, Arhivele Nationale

– Satu Mare, Popp Aurél fond

Édes Testvérem!

Utóbbi időben csak másoktól hallottam Rólad, ill. Rólatok. Mert én szorgalmasan érdeklődöm állandóan, hogy mit csináltok, hogy vagytok. Őszintén szólva nagyon örvendtünk mind, amikor hallottuk, hogy az Ecsedi Láphoz újra bejutottál. Mít akarsz? Én azt hiszem, hogy a mai körülmények között ennél jobb nem is lehet. Sőt: minden igazi művészt valahogy el kellene így helyezni. Persze, nem tudom, hogy hivatalos és nem művészi elfoglaltságod mennyi idődet és mennyi idegedet köti le, de szeretném hinni, hogy okosan csinálod, és nem fulladsz bele az ecsedi lópba. Úgy tudom, szép lakást kaptatok, és ez fontos dolog, mert az a közvetlen környezet sokat adhat, vagy vehet el az embertől. De azt is hallom, hogy a feleséged beteg. Ez már nagyon nagy baj és a feleséggel igazán és őszintén aggódunk.

Éppen tegnap este beszélgettünk itthon újra Rólad, és elintéztük, hogy úgy kellene csinálj, hogy most foglál neki, és nem túlságosan sietve, de rendszeresen dolgozva úgy kellene festened azt az egész sorozatot, amit eddig kigondoltál, és ami többé-kevésbé kidolgozva meg is van már. Valahogy nem túlozva a méreteket sem, de azért megfelelő arányban maximum 3 m²-es vásznanak kellene egy sorozatot készíts: 10-15 kompozíciót és a vele összefüggő apróbb, de nagyobb számú tanulmány-részletet (fejeket, vázlatokat, részleteket) és aztán egy külön kiállításon bemutatni Erdély nagyobb helyein, és azután a Regátban is több helyen, és azután ki a külföldre is.

Ez nagy dolog volna, érzem. Egy ilyen hatalmas ökolcsapással mégis nagyot lehetne elérni. Neked pedig az élre kellene jutnod, ahol most senki sincsen, de egy egész csomó apró akarnok tülekedik.

Ne haragudj, Aurél, az én ideámon, nem bolondság az: én a Te helyedben bizonyosan megcsinálnám, a mostani körülményeidet és aránylagos nyugalmi helyzetedet számbavéve.

Különben vigyázz! A Kormány napjai, ill. hónapjai meg vannak, az én legjobb tudásom szerint, számolva, és utána liberális világ jön valószínűleg. Biztosítsd be magadat ott Nagykárolyban. Nem volna értelme, hogy a helyedet feladd politikai marhaságok miatt.

És – ha erre járnál, beüsd az orrodát hozzánk. (6–7. kép) Mi csendesen élünk, és Benedek Elek nélkül¹¹⁴ még kevesebben maradtunk, így árvábbaknak érezzük magunkat. Hiába, már nem sokára a gyerekeink maradnak nekünk – reménységnek, mi, öregek mind árvábbak és elhagyottabbak leszünk. Minden nap dől ki valaki, akivel az életet egyszerre kezdtük, és új barátokat nem aquiráltunk. Jobb már egyedül és a régiekkel, akik és amíg még élnek és élünk.

Nem vagyok szomorú, nem ütött le a halál, aki elvitte Benedeket. Csak éppen még inkább magamba gubózom, és igyekszem megszokni, hogy ez a rossz természetem rendelese.

Hát az Úristen áldjon és segítsen, és adjon egészséget, és talán még egy-két jó találkozást nekünk.

Igaz szeretettel ölelünk, csókolunk, mindnyájan szeretetünket küldjük Nektek, édes Aurél és Aurélné

Kós Károly

Papp Aurél – Kós Károlynak, 1929. december 29.¹¹⁵

Drága Károlyom!

Az, hogy én mindig akkor nem talállak otthon, amikor legjobban vágyom Reád, ezt már meg kellett volna szoknom, de lásd, nem így van. Végtelenül sajnálom, hogy hiába vártam utánad három napig, pedig azzal a tervvel szántam reá magam, hogy Kolozsvárra menjek, hogy legalább kibeszélem magam Véletek. Aztán meg, van egy-két dolgom is nálad, s azokat is el akartam hozni, s meg el is számolni mindennel, hiszen az év vége előtt állunk, s nem akarnám, hogy az én ügyemmel légy megakadva a könyveid lezárásánál. Nagyon kérlek, légy szíves, és küldd el azokat a rajzokat, amik Nálad vannak, s úgyszintén az elszámolás eredményéről is értesíts – kíméletesen.

Hogy vagytok otthon, s mi újság van Nálad? Írj kérlek, ha lehet részletesebben, pótolj azért, mert nem tartottad otthon az orrodát.

Egész családodat sok szeretettel üdvözljük mindannyian, s én Téged testvéreileg öllelek s csókollak

PA

¹¹⁴ Benedek Elek 1929. augusztus 17-én hunyt el Kisbaconban.

¹¹⁵ Gépelt másodpéldány. Keltezés: a levélen: 1929. XII. 29.

Papp Aurél – Kós Károlynak, 1930. május 1.¹¹⁶

Kedves Károlyom!

Ha jól emlékszem, harmadikszor kérlek meg, hogy légy szíves, és számolj el vélem ama összegről, amit annak idején Tőled felvettem, s viszont a képeim, amik Nálad vannak, légy szíves, és küldd el. Bocsáss meg, hogy csak így röviden írok, de elhatároztam magam, hogy többet nem írok, ha erre a levelemre sem válaszolsz. Annyira nem lehetsz elfoglalva, mint én, s íme én mégis szakítok magamnak időt, hogy dolgaimat rendezzem, miért ne akadna Néked hát idő, akit valahányszor kerestelek, soha nem találtalak az irodádban.

A régi szeretettel, amit nem érdemelsz, üdvözlünk mindannyian, s kedves családotat, akit Te nem érdemelsz meg, szintén szeretettel öleljük.

Kós Károly – Papp Aurélnak, 1930. május 6.¹¹⁷

Édes jó Auréloom, ne haragudj, de igazán csupán egyetlen levelezőlapodat kaptam ezelőtt talán másfél hónappal, de azon éppen csak négy sornyi írásod volt. Hogy arra nem válaszoltam, az restségemet bizonyítja, de egyéb semmit. Hanem most, ahogy Kolozsvárra megyek, előveszem a könyveket, és miután követeled, elszámolok. A nálunk hiánytalanul és épen őrzött képeidet pedig csak kb. egy hét múlva küldhetem, mert utólagos jóváhagyásod reményében éppen most egy hete kért tőlem belőlük leköszölni való anyagot Ciupe Aurél, a piktör, a Kolozsváron nemrég megindult új román folyóirat, a 'DARUL VREMEI'¹¹⁸ számára. Mihelyt tőle visszakapom az anyagot, küldöm őket.

Hogy sok a dolgom, azt Te igen jól tudod. A magad bőrén tapasztaltad, hogy ma és nekünk az élet nagyon-nagyon keserves tréfa. És az is bizonyos, hogy én már nem bírom az iramot úgy, mint azelőtt. Megrokkantam, édes Auréloom, hidd el. Az állandóan növekedő élet-terheimet már csak nagy kínnal bírom valahogy. De azt is tudom jól, hogy ez nem mentségem, csak éppen eszembe juttatta a Te leveled, és az egy cseppet elkeserített.

Leveledből egyébként azt látom, hogy most jól vagytok, aminek őszintén örvendünk mindnyájan. Egészség dolgában nekem sincsen panaszom most: jól vagyunk mindnyájan. És Titeket mindnyájan igaz szeretettel ölelünk

Kós Károly

¹¹⁶ Gépelt másodpéldány, aláírás nélkül. Keltezés: a levélen: 1930. 1. V.

¹¹⁷ Gépirat Kós Károlynak a sztánai Varjúvár szignetjével díszített levélpapírján. Keltezés: a levélen: Stana-gara, 1930. május hó 6.

¹¹⁸ *Darul Vremii*. [Az idő ajándéka] *Literatură-Artă-Știință*. Cluj, 1930.

Papp Aurél – Kós Károlynak, 1930. június 20.¹¹⁹

Kedves Károlyom!

Május 6-áról kelt leveledben jelzett egy heti terminus régen lejárt. Nagyon kérek, hogy ne felejtkezzél meg az én elszámolásomról, mert nem szeretek sem adós maradni, de viszont pénzem sincsen.

A képeimmel is szeretnék valami rendet tartani. El ne felejtsd elküldeni őket, az istenre kérek. Mindannyian a régi szeretettel gondolunk mindannyiótokra, s én és feleségem mindannyitokat sokszor üdvözlünk.

A gyermekeket és Téged csókol:

Kós Károly – Papp Aurélnak, 1930. november 15.¹²⁰

Édes Auréloom!

Ne ijedj meg. Amiért írok, nincsen baj. Bár szeretném, ha írásomnak fogantatja volna. Arról van szó, hogy meghívást kaptál – talán Ciupe Aurél küldte el – a most november 23-án nyíló kolozsvári kiállításra, melyre egy nagyobb választék erdélyi művészt hívtunk meg, és amelyre, reméljük, be is küldik műveiket az igazán jók közül is néhányan. (8. kép) Reád okvetlenül számítunk. Bár egyetlenegy dolgotat küldd el e hó 19-ig, és lehetőleg fényképet is róla (ezt postafordultával), hogy reprodukáltathassuk a katalógus számára. Hogy miért kaptál Ciupetól és nem tőlem meghívást, annak az a magyarázata, hogy a román művészeket román művésztszáraik hívták meg, a magyarokat magyarok, a szászokat szászok. Nem akartunk egymás dolgába beleszólni lehetőleg, hogy kiküszöböljünk a lehető súrlódási felületeket a siker érdekében, mely közös képzőművészeti érdek.

Nagyon kérek, édes Auréloom, küldjél valamit, mert a Te egészen egyéni oeuvre-d nagyon hiányozna bármely együttesből, és Nélküled nehéz azt mondani, hogy itt nagyjából bár, jelen vannak Erdély színei és vonalai.

Nagyon röviden írok, mert a szemem fáj; meghűlt, és meg is van erőltetve erősen. Tehát, ne vedd rossz néven a rövideiséget, sőt a fáradtságot írásomban. Nagyon bajos nekem jókedvűnek lennem és frissnek.

De, még ha a látszatok mást is mondanak, a szeretetem és a szeretetünk irántad és egész családod iránt változatlanul él. Mi már új barátokat nem vállalunk, maradunk a régiekkel, maradunk Veletek –, még ha nem is akarnátok ezt.

Feleségednek kezeit csókolom, Téged igaz, régi és maradandó szeretettel ölel

Kós Károly

Feleségem üdvözlését küldi, és az asszonyodat csókolja.

¹¹⁹ Gépelt másodpéldány, aláírás nélkül. Keltezés: a levélen: Carei. Sindic „ECED” 20. VI. 1930.

¹²⁰ Kézírás az Erdélyi Szépművészeti Céh szignetjével díszített levélpapíron. Keltezés: a levélen: Cluj-Kolozsvár, 1930. nov. 15.

8. Demian Tassy: Erdélyi képzőművészek kiállítása, 1930, plakát.

Románia, Arhivele Nationale – Satu Mare, Popp Aurél fond

lyi művészek segítségével. Kiválasztódást, harcot, kritikát és az állam köteles támogatását kiharcolni a kollektivitás erejével, pretenciájával.¹²² Ezért is kellene éppen a Te képeid is ide. Be kell bizonyítanunk, hogy pusztán a magunk erejével, minden méltán elvart és a képzőművészetnek kijáró állami, ill. hatósági támogatás nélkül, adósságra csinálunk egy kiállítást, akarunk egy szervezetet, és követelünk egy Műcsarnokot.¹²³ (9. kép) Ebben követeljük az állam, a hatóságok támogatását, a sajtó melénk állását és a közönség vásárlását.

Kós Károly – Papp Aurélnak, [1930. november 15 után]¹²¹

Édes Auréloom!

Most bontottam fel leveledet. Azt hittem, Ciupe éppen olyan részletesen írt meg Neked mindent, mint ahogy én megírtam ezt a magyaroknak. Mert úgy osztottuk meg a munkát, hogy a románok írtak a románoknak, mi a magyaroknak, a szászok a szászoknak. De úgy látszik, hogy ez nem történt így. Tehát, hogy kb. tudjad, miből indult el ez a dolog, elküldöm az ez ügyben néhány jobb magyar művészhez küldött tapogatózó levelünket, amit azután sok és nagy levélváltás követt, valamint utolsó levelünket is a tudnivalókkal. Kérlek tehát, küldj okvetlenül és a katalógusba való anyagot is, ill. valamelyik kiállítandó képed jól reprodukálható fényképét postafordultával, expressz.

Ez a kiállítás kezdés akar lenni csupán: életet akarnék itt teremteni az erdélyi

¹²¹ Kézírás a Barabás Miklós Céh fejléces levélpapírján. Keltezés meghatározása tartalma alapján történt.

¹²² pretenció – követelőzés, túlzott ígény

¹²³ Kós Károly több írásában kifogásolta, hogy Erdélyben hiányoznak a képzőművészet legfontosabb intézményei: művészeti felsőoktatás, kiállítóhelyek, galériák, múzeumok, mecénatúra, művészettörténet-oktatás. Vö.: Kós 2014. i. m. Kolozsvárt alkalmi helyeken lehetett csak – sok kompromisszum árán – tárlatokat rendezni, ezért ő megtervezte a kolozsvári Műcsarnokot (ad analogiam: budapesti Műcsarnok), amelynek a tervét bemutatta az *Erdélyi képzőművészek kiállításán* (Kolozsvár, Főtér 9. 1930. november 30. – december 6.), a terv reprodukciója megjelent a tárlat katalógusában. A kolozsvári Műcsarnok végül 1943-ban épült föl. Murádin Katalin – Murádin Jenő: A kolozsvári Műcsarnok. *Műemlékvédelem*, 54, 2010, 1. 10–24.

9. Kós Károly: A kolozsvári Műcsarnok terve, 1930.

Repr. Tér és Forma, 1931. 8. sz. 261.

Erdély, nem szabad, mostohája legyen a képzőművészetnek; Romániának gondja kell, hogy legyen a kultúra művészeti részére, ha művelt országnak számítja magát, és ambicionálja a kultúrállam elnevezést.

Szóval, valamit akarunk. És ha ezt éppen én magam szervezem, ill. amennyire tőlem telik, dolgozom érte, akkor ezen nem csodálkozhat. Voltam és vagyok olyan bolond, hogy a kultúráért akarok energiát és fáradságot adni; a közös, az erdélyi kultúráért. És nem nézem azt: magyar, román v. szász. Azt nézem: művész proletár. Tehát kollektíve, szakszervezetszerűen tudunk csak életlehetőséget kialakítani magunknak.

Szóval ölellek és várlak. Most Kolozsvárott lakunk, mert a gyerekek mind iskolában vannak és internátusokban. Gyere és küldj. Szeretettel

Kós Károly

Atanasie (Tassy) Demian – Kós Károly – Szolnay Sándor¹²⁴ Papp Aurélnak, [1930. november 15. után]¹²⁵

¹²⁴ Szolnay Sándor (1893–1950) festőművész, a budapesti Képzőművészeti Főiskolán és Nagybányán tanult. 1927-ben választották a Nagybányai Festők Társasága tisztagjává. Kós Károllyal és Bánffy Miklóssal életre hívója és fönntartója volt a Barabás Miklós Céhnek (1930–1944). Az 1930-as kiállítás egyik szervezője.

¹²⁵ Gépelt másodpéldány. Az előző levél melléklete.

Igen tisztelt Kollégánk!

Bocsánatát kérve kell Önnel közölnünk, hogy az ígért időben nem kapta meg leveleinket, de előre nem látható és csupán a mi lehetetlen viszonyainkat jellemző akadályok miatt kiállításunk terminusa egy héttel kitolódott, ami késedelmünket természetesen maga után vonta.

Közlendőink röviden a következők: a kiállítás november 23-án nyílik meg a Jósika-palota első emeletén (Főtér),¹²⁶ a lehető legalkalmasabb helyen és helyiségekben. Kérjük, hogy kiállításra szánt műveit úgy expedálja, hogy azok november hó 10-éig okvetlenül Kolozsváron legyenek, mert a rendezéshez szükségünk van három napra.

Műveit biztos csomagolásban az alábbi címre adja fel: Unió szállítási vállalat Cluj. A fuvarlevélben jegyzetszerű utasítás az legyen: Átadandó Szépműves Céhnek kiállításra. A kolozsvári vasúti állomásra való érkezéstől kezdve a kiállítás után a vasúti állomáson való feladásig mi vállaljuk műveiért a teljes felelősséget, a kicsomagolást, becsomagolást stb.

Kérjük azokat a Kollégákat, akik a részvétel díját (250 lejt), nem küldötték még el, ezt küldjék be, legkésőbb műveikkel együtt, valamint lehetőleg jó fényképeket is műveikről. A kiállítók végleges névsorát a jövő héten fogjuk közölni.

Szíves üdvözlettel a kiállítás rendezőbizottsága megbízásából:

Szolnay A. Demian Kós Károly

Kós Károly – Papp Aurélnak, 1930. november 21.¹²⁷

Kedves jó Auréloom!

Mire hazaérsz, ott kapod különböző leveleimet, amik mindenről felvilágosítanak. Ehhez annyi pótolnivalóm van, hogy a kiállítás megnyitását elhalasztottuk f. hó 30-ra, tehát egy héttel későbbre, ami azt jelenti, hogy azonnal pakolj be néhány jó dolgot, és küldd el nekünk (jegyzék, címek és ármegjelöléssel).

Ne gondolkodj, ne oszlokdj, mert ez máskorra tartozik. Akarnod kell majd, hogy ez a kiállítás sikerüljön – a lehetőségekhez képest. Ebben egyet kell értened velem, akinek semmi egyéni érdeke nem fűződik ehhez a kiállításához, csak idegeim, munkám, sok bosszúságom és keserűségem, és ezen kívül anyagi kötelezettség vállalásom. Elég bolond vagyok, hogy mégis csinálom, de nincsen mit tennem a természetem ellen, amely a kultúra bolondjává predesztinált.

Feleséged táviratát kaptam, kézcsókomat küldöm. Téged személyesen is vár, és addig ölel

Kós Károly

¹²⁶ A kiállításról Kós Károly hosszabb írást is közölt: Kós Károly: Erdélyi képzőművészek együttes kiállítása. *Erdélyi Helikon*, 3, 1930, 10. 853–856.

¹²⁷ Kézrel írt levél a Barabás Miklós Céh fejléces levélpapírján. Keltezés: a levélen: Kvár, 1930. nov. 21.

Papp Aurél – Kós Károlynak, 1930. november 26.¹²⁸

Drága Károlyom!

Tegnap érkeztem, s leveleidre válaszképpen íme, nagy fáradságok után ma elküldtem a következő képeket:

1. „Júdások” 80, 000 L. ért
2. „Első tűz” Eladva
3. „Termeszek” 60, 000 L. ért
4. „Szent család” Eladva

5. „A sziszifuszok” 40, 000 L. ért, amelyek közül az eladottakért az éjszaka voltam kénytelen elmenni Szatmárra, csakhogy kedved szerint cselekedjek. Semmi értelmét nem látom annak, hogy Ti ilyen dolgokkal foglalkozzatok akkor, amikor az emberek nem sokára egymást fogják enni. (Talán már meg is kezdték!). De hát, mit tegyek? Ha nem küldök, akkor azt fognátok mondani, hogy miattam nem küldött más sem, vagy mit tudom én, hogy mit találnátok ki, csakhogy a mai rossz viszonyokért mást lehessen kérdőre vonni. Én azt gondoltam, hogy ha valami vevőd van, úgy érdemes elküldeni egy-két képet, hogy válogathasson, és egyúttal a kiállításon is felhasználhassátok a képeket. Te azonban semmit sem válaszoltál az én kérdéseimre, s így én, tisztán a Te kedvedért küldöm őket, hogy szellőztesd ki őket az én költségemen, ami ma nagyon is rosszkor jött. De hát, egye meg a fene, ha Téged csak ilyen költségesen lehet megnyugtani. Legyen meg a kívánságod, s én kívánok hozzá sok-sok sikert.

Három éve nem dolgoztam, s ha így megy, akkor talán ezek az utolsó képeim.

A feliratokat hátul felragasztottam, s rajta az árak is. Az eladottakért külön kérek, hogy viseld gondjaikat. Sok kellemetlenségem mellett nem szeretném, hogy újabbakkal legyek sanyargatva.

Arra már nem értem rá, hogy firniszeljem is. Litteczy, ha ott lenne még, firniszelje be azt, amelyiket kell. Reátok bízom, hogy jó világításba helyezték őket, hogy legalább ne legyenek csúnyaságnak kitéve. Beteg vagyok, s odamenetelemről egyelőre szó sem lehet. Még Váradon, amikor Jenővel találkoztam, még jól voltam, de mire hazajöttem, már dög voltam. Ilyen gyors munkát is csak Ti kívánhattok az embertől, akik nem vettek számot senkivel, csak magatokkal. Rosszakaratot nem tételezek fel, de felületességet igen.

A 250 lejt holnap küldöm a kívánt címre. A többiről íráj meg mindent, úgy amint lehet. Ti főztétek, tehát egyétek. Isacnak¹²⁹ azt üzenem, hogy Ő is követelőzött, hogy küldjek képet, hát most aztán csináljon is valamit, hogy legalább a költségeink megkapjuk.¹³⁰

¹²⁸ Gépelt másodpéldány, aláírás nélkül, Papp Aurél festő - szobrász művész föliratú fejléces levélpapíron. Keltezés: a levélen: Sindicatul „ECED” 1930. XI. 26.

¹²⁹ Emil Isac (1886–1954) költő, publicista, művészetpolitikus. 1920-tól 1940-ig az erdélyi és bánáti művészeti főfelügyelő. Többek között levelezett Adyval is, magyar költőket fordított románra. Vezér Erzsébet: Emil Isac és a magyar progresszió. Levelezése Jászi Oszkárval. *Korunk*, 37, 1978, 8. 642–646.

¹³⁰ A tárlatra beküldött Papp Aurél képekből nem vásároltak.

Nagyon el vagyok foglalva, s így többet nem írhatok. A kritikákat várom, s a bucuresti és budapesti útról még különvéleményemet fenntartom arra az esetre, ha meg tudom nézni személyesen a kiállítás anyagát.

Kós Károly – Papp Aurélnak, 1931. január 18.¹³¹

Kedves jó Aurélom!

Szemrehányó írásodra most csupán annyit, hogy úgyszólván a kiállítás megnyitása óta beteg vagyok, és csak a héten jöttem be Sztánáról. A gyomrommal csúful állok, és most is szigorú kúrát kell tartanom. Tehát, Szolnay Sándor festőművész barátom, valamint Ciupe Aurél intézték el a kiállítás levelezését úgy, hogy igazán, a legjobb akarattal sem tudtam semmit úgy intézni, ahogyan azt talán kellett volna. Nem tudom, hogyan van elintézve, de nekem úgy számoltak be, hogy mindent rendesen visszaapportáltak a címekre. Őszintén szólva kissé rosszul esett leveled, hogy én csak akkor írok, mikor szükségem van Reád. Bocsáss meg, édes Aurél, ha felvilágosításul és igazolásul azt kell írnom, hogy én akkor írtam Neked képeid beküldése érdekében, amikor román művésztsáim megkértek, írnék én Neked, hogy ne hiányozzál az erdélyi együttesből éppen Te. Éppen a románságnak volt Reád nagy szüksége, és én nekik szolgáltam sürgető leveleimmel. És nem akartam én mint barátod, és mint aki Téged igazán nagyon istenáldott, nagy művésznak tartalak, hogy elmaradj egy erdélyi kiállításról. Akkor lettem volna gazember, ha nem sürgötök, ha nem írok, és nem távirotozom Néked és Feleségednek. (10. kép)

Lehet, hogy hibáztam ezzel, de én úgy érzem, hogy baráti és művésztsári kötelességemet akartam 100%-osan teljesíteni. Eléggé bosszankodtam azon, hogy nem küldtél fényképet, mert a mi régi kliséink nagyok voltak a katalógus számára, tehát nem tudtuk felhasználni őket. Ezért nincsen reprodukció a képeidről. Egy vasunk nem volt a kiállításra, tehát nem csinálhattunk fényképeket. A Societate des Musie¹³² csináltatott 6 fényképet a maga számára, de a Te dolgaid későn érkeztek, és aztán a román művészek dolgába nekünk, magyaroknak beleszólásunk sem volt és viszont. Kérlek, édes Aurél, gondold végig az egészet, és azután gondold magad az én helyzetembe is; aztán ítéld.

Feleséged kezét csókolom, ölellek igaz testvéri szeretettel

Kós Károly

Papp Aurél – Kós Károlynak, 1931. február 9.¹³³

Drága Testvér!

¹³¹ Kézírás az Erdélyi Szépmíves Céh szignetjével díszített levélpapíron. Keltezés: a levélen: Cluj-Kolozsvár, 1931. jan. 18.

¹³² Valószínűleg a múzeum baráti köre.

¹³³ Gépelt másodpéldány. Keltezés: a levélen: Carei, 1931. II. 9.

Hej, a sok baj között mi magunk csínálunk magunknak legtöbb bajt. Hogy Te nem válaszolsz idejében, bizony én meg megeresztek egy-egy gorombaságot, s aztán mikor már megsértettelek, akkor nagyon bánt a dolog. Már volt ilyenekről közöttünk szó, s emlékszem, hogy már kimagyaráztam egynehányszor magamat. Most nem magyarázok, hanem feltételezem, hogy nem haragszol, s megírom azokat, amik aktuálisak.

A képeket csak tegnap tudtam kibontani. Az egyik rámámat teljesen tönkretették, s így legalább van valami emlékem. Egyébként minden jól megérkezett. A ládában lévő katalógusokat¹³⁴ is megkaptam, s köszönöm őket.

Azt azonban, hogy mi történt a kiállításotokkal, hogy így befűtötök, azt még mindig várom Tőled. Hogy erről miért nem akarsz írni, mai napig sem tudom.

Most küldtem el valami megrendeléseket, amikből egy kis pénzt remélek, s a tervem az, hogy amit meg tudok menteni belőle, azt arra használom fel, hogy elmenjek Téged és Jenőt meglátogatni. Ez lesz az én jutalmam, több hónapi munkám után.

Feleségemmel együtt nagyon aggódunk miattad, Kedves Károlyom. Családos ember vagy, még nem elég idősek a gyermekeid, tehát nem időszerű, hogy betegeskedjél. Vigyázz jobban magadra, s ne rabold agyon magad. A másokért való munkát hadd másnak, s Te csak annyit dolgozzál, amennyit a foglalkozásod megkövetel. Hidd el, hogy az is elég!

Alig várom, hogy köztetek legyek, s mert nem akarom, hogy valamiképp elpasszoljalak benneteket, nagyon kérlek, hogy írd meg, hogy a hét folyamán hol találalak benneteket. Mondom, nagyon szeretnék Veletek tölteni egy-két napot!

Feleségem és én mindannyitokat igaz szeretettel üdvözlünk, s én testvéreileg csókollak:

10. Papp Aurél: Feleségem arcképe. Az Erdélyi képzőművészek kiállítása 1930-as katalógusából. Románia, Arhivele Nationale – Satu Mare, Popp Aurél fond

PA

¹³⁴ Papp Aurél levelezésében fennmaradt az *Erdélyi képzőművészek kiállítása, 1930* Demian Tassy által tervezett, három nyelven föliratozott színes plakátja és a kiállítás katalógusa. A katalógus Papp Aurél öt festményének a fölisorolásával kezdődik, és összesen 196 mű-tételt tartalmaz. A reprodukált művek között szerepel: Alexandru Popp: *Feleségem arcképe*.

Kós Károly – Papp Aurélnak, 1931. február 9.¹³⁵

Édes Aurél!

Megkaptam legutóbbi leveledet, és az azelőttiről szó ne legyen. Most csak annyit: hogy mi okozta a kiállításunk befagyását, arról szóban tudok majd referálni, írni sok volna ez. Bizonyos, én jót akartam, és nem magamért. Hogy a valóban sikerült kiállítást végeredményben mégis agyonütötték azok, akiknek kötelességük lett volna ezt a komoly művészi erőfeszítést nagyon komolyan venni. Annak reám nézve egyetlen tanulsága van, hogy többé nem ártom bele magamat a közért, a közös művészi érdekekért való olyan munkába, melynek minden ódiума, fáradsága, felelősségvállalása, pénzügyi adminisztrációja az enyém, és a végén – cserbenhagy mindenki akkor, amikor – tovább kellene lépni. Annyim van mindenből, hogy cca. 6-7000 lejt kell még előteremtenem a kiadások maradékának fedezésére. Ez talán megyen. De már a veszekedő levelekre nem válaszolok; csináljanak, amit akarnak.

Az egészség nagy dolog, édes jó Aurél! Most tudom, hogy a munkaerőmmel le-törttem. Nem tudok dolgozni. Egy csomó csinálnivalóm volna, és mind halasztom. Ki vagyok fáradva állandóan. De hát nem csodálkozom. Sohasem voltam erős fizikum, és nagyon kikapáltam magamat 12 év óta. Pedig még bírnom kell bár 4-5 évig.

No, de csak gyertek bár néhány napra. Mi a feleségemmel most télire beköltöztünk Kolozsvárra. A húgomnál lakunk kosztban, kvártélyban, a jövő hónap közepéig, amikor a kerti munka talán megkezdődik. Alig várom, mehessünk ki Sztánára. Én ugyan kijárok minduntalan, de azért ez mégsem az igazi, mert sokat kell itt lennem. Hogy a gazdasági viszonyok megromlottak, változatos élet-halál küzdelmet kell folytatnunk a megélhetésért. És építkezés sincsen. Ami van, azt elharácsolják a bukarestiek, vagy a helybeli néhány, még megmaradt vállalkozó. Én tülekedni nem tudok, amit csinálok, azt becsületesen megcsinálom, de sem csálni, sem hazudni nem tudok. Ezért nehéz az életem. És semmit sem bánnék, ha az egészségem megvolna.

Már most kérek, hogy érkezésekről egy lapot bár Sztánára is küldj, mert lehet, hogy ott leszek néhány napra. Ide mindenesetre küldj értesítést. (Sztánára táviratot ne küldj, de legrosszabb esetben, ha arrafelé jöttök, egy cédulát dobj le valamelyik állomási embernek). Mindenesetre, látni akarlak Titeket és mindenesetre, találkozni akarok veletek.

A viszontlátásig várva értesítésedet, öllelek, csókollak, kézcsókok feleségednek

Kós Károly

Kós Károly – Papp Aurélnak, 1931. február 17.¹³⁶

¹³⁵ Kézírás Kós Károlynak a sztánai Varjúvár szignetjével díszített levélpapírján. Keltezés: a levélen: Cluj-Kolozsvár, 1931. II. 9.

¹³⁶ Kézírás az Erdélyi Szépművés Céh szignetjével díszített levélpapíron. Keltezés: a levélen: Cluj-Kolozsvár, 1931. febr. 17.

Édes jó Barátom!

Ma kedd! A múlt hétfőn válaszoltam leveledre, és címeztem: Cerei sindicatul „Eced”.¹³⁷ Nem értem, hogy nem kaptad meg. Őszintén, azóta feleségemmel együtt állandóan várunk Titeket, és nem értjük, miért nem jelezted érkezésetek napját. Sőt, ha Kolozsvárra jösztek, ahol mi a húgomnál lakunk, akkor akár ne is szálljatok meg máshol, hanem a húgomnál: kaptok egy szobát teljesen a rendelkezésetekre, rendes két ággyal és rendes komfort. Igazán szívből vártunk, és erre kapok egy szemrehányó levelet, hogy miért nem válaszolok. Remélem, eddig megkaptad a levelem, ma a postán nem igen vész el levél. Szóval, gyertek hát, és ne gondolkozzatok. Úgy Kolozsváron, mint Sztánán egy lapon jeleztétek a vonatot, amivel érkeztek, hogy várhasalak. És én hol Sztánán vagyok, hol Kolozsváron. A feleségem állandóan itt van. Sietek feladni a levelet.

Kézcsók és öllelek szeretettel

Kós Károly

Kós Károly – Emil Isacnak, 1931. február 25.¹³⁸

Igen tisztelt Inspektor Uram!

Papp Aurél megkért, hogy én közöljem Önnel azoknak a névsorát, akiket úgy román, mint magyar részről megfelelőeknek talál arra, hogy az újjászervezendő Művészklub vezetőségét alkossák. De egyben helyesnek gondolja azt is, hogy az egyszerűbb és szerényebb Klub elnevezés helyett a művész egyesülés címe inkább: Sindikátul, illetve Szervezet lenne. A Klub pedig ennek a szindikátusnak volna a megfelelő otthona.

Tehát az Önnel közlendő vezetőségi névsor volna: tiszteletbeli elnök: Alexandru Popp; elnök: Aurel Popp; alelnökök: Aurel Ciupe, Kós Károly; vezetőségi tagok román részről: Demian Tassy, Bogdan Catul,¹³⁹ Ladea Romulus,¹⁴⁰ Cornea Emil,¹⁴¹

¹³⁷ Az Ecsedi-láp lecsapolását végző szervezet, itt dolgozott Papp Aurél.

¹³⁸ Gépelt másodpéldány, a Papp Aurélnak szóló rész kézírással. Keltezés: a levélen: Kvár, 1931. febr. 26.

¹³⁹ Catul Bogdan (1897–1978) festőművész. A párizsi Julian Akadémián tanult, 1926 és 1933 között rajztanár a kolozsvári Szépművészeti Iskolában, majd Temesváron. 1951-től a bukaresti Nicolae Grigorescu Művészeti Egyetemen tanított. Templomfestéssel is foglalkozott.

¹⁴⁰ Romul Ladea (1901–1970) szobrászművész. Tanult a temesvári Szépművészeti Iskolában és a párizsi Julian Akadémián. Rövid ideig dolgozott Constantin Brâncuși műtermében is. 1930–1939 között részt vett erdélyi képzőművészeti kiállításokon. Szobrászatot tanított a Ion Andreescu Képzőművészeti Főiskolán, Kolozsvárt.

¹⁴¹ Emil Cornea (1899–1969) kolozsvári festőművész, tájképek és karakteres arcképek alkotója. Kolozsvár képzőművészeti életének tevékeny résztvevője.

magyar részről: Szolnay Sándor (Cluj), Nagy Imre (Jigodin),¹⁴² Gallas Nándor (Timisoara), Szopos Sándor¹⁴³ (Dés).

Megjegyzem, hogy én ezt a névsort megfelelőnek tartom, azzal a hozzáadással, hogy talán Szopos Sándor vagy Gallas Nándor helyett valamelyik nagybányai magyar vállalná a vezetőségi tagságot. Végre, hogy a románok túlsúlya biztosítva legyen teljesen (ha a többség ezt talán túlságosan óhajtaná), akkor lehetne Cornea Emilt jegyző-titkárrá jelölni, és helyette valamelyik ügyes román festőkisasszonyt tenni a vezetőségi tagok közé. Ez Papp Auréllal közös véleményünk.

Igaz tisztelettel

Cluj, Kolozsvár, 1931. február 25.

Édes Aurél! A mellékelt, ill. fenti levelet küldtem el Isac Emilnek a Te megbízásodból, és egyben az én nevemben is. Ezt a másolatot küldöm Neked, ha van valami észrevételed reá, írd meg neki. Én a lényegét tartom fontosnak: a szindikátust, nem pedig az egyes neveket. Úgyis egy-két ember munkája tartaná, és adna az intézménynek fejlődést és erőt, nem pedig a nevek.

Szeretettel ölel testvéred

Kós Károly

Papp Aurél Kós Károlynak, 1931. február 26.¹⁴⁴

Drága Károly Testvérem!

Megérkezésem utáni időben mindig el voltam foglalva, s nem tudtam írni Néked, pedig ez, mi itt fog következni, nagyon bántja lelkemet. Úgy vettem észre ugyanis, hogy én is, de főleg Te nagyon ideges vagy. Én olyan sok szeretettel mentem el Hozzátok, s annyira vágytam, hogy Véletek legyek, s magam kibeszéljem, hogy nem is gondoltam arra, hogy akármilyen keserűséggel is térjek vissza közületek. S mégis megtörtént.

Én, Kedves Károlyom, nyíltszívű ember vagyok, s nem tudok eltitkolni semmit sem. Én őszintén rosszul éreztem magam akkor este, amikor Jenőéknél azért, mert én egy rossz megjegyzést tettem, Te egész este adtad a durcást, amit nem volt helyes velem szemben megtenned, hiszen én nem durcáskodni mentem el Hozzátok. Tetézted velem szembeni mellőztetésemet még azzal, hogy másnap már nem is akartál velem lenni, pedig én megírtam Néked, hogy miattatok megyek csak. Na-

¹⁴² Jagodin = Csíkszögöd

¹⁴³ Szopos Sándor (1881-1954) festő, grafikus. A budapesti Mintarajziskolában tanult, majd rajztanár Ditróban, Gyergyószentmiklóson, Désen (1920-1934), Kolozsvárt. Képzőművészeti írásai erdélyi lapokban, kiadványokban jelentek meg.

¹⁴⁴ Gépelt másodpéldány, aláírás nélkül.

gyon rosszul esett mindez, s ne vedd rossz néven, hogy ezeket ily nyíltan meg is írom. Feltételezem Rólad, hogy hasonló esetben Te is ezt csinálnád.

Nem értem azt sem, hogy Te miért hivatkozol most is – s úgy veszem észre, hogy komolyan – arra az esetre, amikor kába fejjel, belemerülve én is ostoba nemzetiségi vitába: nem helyesen viselkedtem Véled szemben. Elgondolhatod, hogy engem mennyire bánt az ilyen, engem, aki eléggé próbálom mutatni és igazolni, hogy senkim nincsen, csak Ti egy páran. S Te mégis felhasználod az alkalmat, hogy amikor Hozzátok megyek megpihenni és örülni, akkor Te úgy elrontod az ünnepemet, mintha lelked fenekén őriznéd az alkalmat, amit nékem vissza akarsz adni. Bánt és fáj ez a tudat, s ezért már türelmetlenül vártam értesítéseted arról, mire vállalkoztál (a Bagossy gyerek ügye), s mert nem írtál mostanáig, írok én.

Hát, Kedves Károlyom bocsáss meg, ha megbántottalak. Tudatosan én nem tehetek semmi rosszat Véled szemben, mert nagyon szeretlek és becsüllek. Nem szeretek szemben megdicsérni senkit sem, s még kevésbé nem Téged, akivel szemben testvéreileg jó szeretnék lenni. Írd meg tehát, hogy mi bánt, hogy kimenthessem magam. Tartozom ezzel, hogy visszaállítsam a kettőnk közötti régi viszonyt, amelyet mindennekefelett sokra becsültem.

És vártam értesítéseted, hiszen vasárnap akartam erről beszélni, hogy mik a terveid a Sindicatust¹⁴⁵ illetőleg. Megírtad Isacnak a névsort, s ha igen, akkor miért nem közlöd velem is? Mert, ha valamit akarunk csinálni, akkor fogjunk munkához, s dolgozzunk, mert az én természetem nem bírja a halasztásokat.

Nagyon kérek, hogy válaszolj erre a levelemre. Én sok mindent teszek függővé a Te válaszodtól.

Kós Károly – Papp Aurélnak, 1931. március 2.¹⁴⁶

Édes jó Auréloom!

Bár hosszú leveled után megkaptam kevésbé bánatos lev. lapodat is, mégis írok, mert talán jó, ha egyet-mást tisztázandok, ami, úgy látszik, nem tiszta, vagy előtted legalábbis nem tiszta.

De mielőtt a levél érdemi részének fognék, tudatnom kell, hogy a Bagossy-ügyben jártam hétfőn az inspektorátusnál,¹⁴⁷ de – még nem volt a dolog elintézve, ill. expedálva,¹⁴⁸ elég az hozzá, számot nem tudtam kapni. Ma azonban elküldök oda, hátha szerencsésebb lesz a mi szolgánk, mint én. Személyesen nincsen időm semmi ma, mert itt van Bánffy,¹⁴⁹ akit minden percben várok súlyos letárgyalni valók miatt.

¹⁴⁵ Kósék tervei szerint nem alakult meg a művész-szakszervezet.

¹⁴⁶ Kézírás az Erdélyi Szépművés Céh szignetjével díszített levélpapíron. Keltezés: a levélen: Cluj-Kolozsvár, Str. Bratianu 22. Telefon 7-74 1931. március 2.

¹⁴⁷ Tanfelügyelőségénél.

¹⁴⁸ expedál (lat) elküld, felad, továbbít.

¹⁴⁹ Bánffy Miklós, az Erdélyi Helikon felelős szerkesztője.

A második dolog, hogy holnap elmegyek Isachoz, és vele mindent megbeszélék, amit egyáltalában meg lehet vele beszélni. Természetesen nagyon rajta vagyok, hogy a szindikátus ügye nyélbe ütődjék, és pedig Veled az élen, mert én az akciót szeretem, az építést, nem pedig az ok nélkül való kesergéseket. Ha ezeket elintéztem, referálok Neked természetesen, csak ne veszítsd el a kedvedet. Én már 10 év óta próbálkozom; máig nem sikerült, és mindig elől kezdem. Egy kicsit fáradtabban, egy kicsit józanabban, de mindig kezdem ismét.

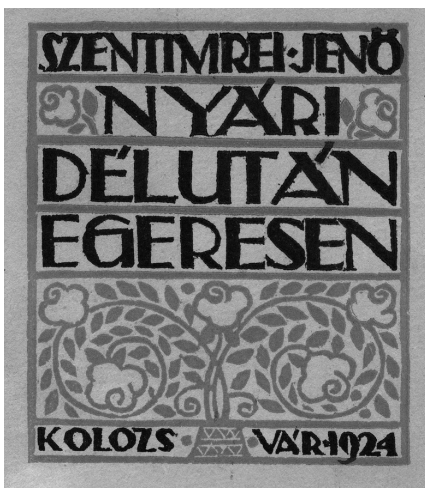
Most pedig hadd térek reá, amelyikben van igazság is, de van rosszul értett, félreértett megállapítás is. Igaz az, hogy nekem Szentimreiéknél rossz kedvem volt. Ennek az oka azonban nem Te voltál, mert Te nem lehettél. Hogy őszintén beszéljek, ennek oka az, hogy – Szentimreiéknél voltunk. Én érted, de csupán érted elmentem oda, ahová jó ideje nem teszem be a lábam. És erre sok-sok súlyos okom van, amelyeket érthető okokból nem vallhatok be még Neked sem. Az évek hosszú során, nehéz küzdelmeimmel kapcsolatban sok mindent tanultam meg, és nagyon megismertem embereket. És anélkül, hogy Szentimrei Jenőre valaha egy rossz szót is szóltam volna, anélkül, hogy panaszkodtam volna is reá, egyszerűen igyekszem a vele való közlekedésemet a minimumra szorítani.¹⁵⁰ Ennyi az egész; amit Te a magad személyével kapcsolatban gondoltál észrevenni, az pusztán ebből jött, hogy látván azt, hogy Te Szentimreiéknél jól érzed magad, erőt vettem magamon, és – elmentem hozzájuk, és megettem a vacsorájukat is. De a feleségemnek letagadtam, hogy ott voltam...

Tehát talán most már látod a dolgokat: Érted meghoztam az áldozatot, mert nem akartam elrontani a kolozsvári tartózkodásodat. De nem tudok eléggé parancsolni az idegeimnek, és sajnálom, hogy észrevetted a rossz kedvemet.

Engem Te soha meg nem bántottál. Hiszem, hogy ösmerlek annyira, hogy tudjam és remélem, hogy Te engem megbántani nem akartál, de szerettél és szeretsz, mint ahogyan én szeretlek Téged.

Ez a szeretet nem engedte volna meg, hogy éreztessék Veled bármilyen neheztelést, ha egyáltalában lett volna bennem valami neheztelés, mint ahogy egy szikra sem volt. Ezt el kell hinned, mert nincsen értelme, hogy hazudjak.

¹⁵⁰ Nem derül ki, hogy miért neheztelt Kós Szentimrei Jenőre, akivel évtizedeken át kollegiális kapcsolatban volt. Legelőször Szentimrei, a *Keleti Újság* munkatársa kereste föl Kóst Kispetriben „cseresznyeérés idején” 1920-ban, és arra kérte, hogy írjon a lapjának. Majd együtt dolgoztak – többek között – a *Vasárnap*, a *Vasárnapi Újság* és az *Újság* szerkesztőségében. Szentimrei sztánai házát Kós tervezte (1925.) Szentimrei Jenő: *Nyári délután Egeresen* című könyvéhez (Kolozsvár, 1924.) „a címlapot és az illusztrációkat rajzolta és linóleumba metszette Kós Károly Sztánán”. (11. kép) A címlapon, belső címlapon kívül öt egész oldalas, színes, Kós linóleum-metszet illusztrációt tartalmaz a kötet: *Örök magánosság*, *Hidvégi koldus éneke*, *Halad a gálya*, *Nyári délután Egeresen*, *Csurran a tej*. A *Halad a gálya* című vers ajánlása: Kós Károlynak, aki embernek és barátnak jó, hűséges és igaz. (12. kép) Ld.: Murádin Jenő: Erdélyi-magyar illusztrált könyvek (1918–1944). „Az elsüllyedt jele”. A 20. századi magyar könyvillusztráció Magyarország határain kívül 1918-tól napjainkig. Budapest, 2003. 85–87. más egyéb, Szentimrei könyvekhez készített Kós illusztrációk és címlapok mellett ezt nem említi.

11. Kós Károly: Könyvborító Szentimrei Jenő *Nyári délután Egeresen* című könyvéhez, 1924

12. Kós Károly: Halad a gálya, 1924, illusztráció Szentimrei Jenő verséhez.
Repr. Szentimrei Jenő: *Nyári Délután Egeresen*. Kadima kiadó, Kolozsvár, 1924.

Meg tudnám Neked magyarázni indokokkal azt, amit fentebb mondtam. El tudok sorolni eseményeket (nem szóbeszédet), amelyek bizonyítják, hogy súlyos okaim vannak „barátaim” nem barátaimnak tartani, de nem tehetem, mert nem akarok rontani ott, ahol építeni nem tudok. Megyek a magam útján, és ha valaki azt hiszi, hogy az útjában állok, hát én arról sem tehetek. Mert senki útjába nem akarok állni, és senki rendjébe nem vágom a kaszámat. Senkitől egy falat kenyeret – tudtommal – el nem ettem, hogy mégis némely ember – nem is kevés –, máig képzei, hogy én az ő helyét foglalom el, hogy amit én csinállok, azt ő jobban tudná csinálni, és ezért apró kis gáncsokat szórogat az én utamba, és apró kis megjegyzésekkel tartja a jó embereimet, azzal ma már nem törődöm. [...], hiszen kiderült, hogy én – neheztelek read, mert a magyarságomat bántottad. Kívánom tiszta szívemből, hogy magyar testvéreim bántották volna a magyarságomat úgy, mint Te. Mert Te azt nem bántottad. Ahogy én nem bántom és nem bánthatom a Te románságodat. És ezen kívül – őszintén, igaz szívemmel szeretlek, édes Aurél, és bármi történjék is, ezt nem dobom ki a szívemből.

Azt hiszem, most már valahogy megértesz engem, és vesd ki a szívedből azt a rossz érzést, mert nem méltó Hozzád, és hozzám sem. Csak kicsi, apró férgeknek való az efféle. Igaz szeretettel ölellek

Kós Károly

Papp Aurél – Kós Károlynak, 1931. március 5.¹⁵¹

A negyedik levelet írom abban az ügyben, amellyel ezt a levelemet megkezdem. (Föltétlenül írtam volna amúgy is, de ez az eset nagyon sürget.) Halljad az esetet!

Jenő írt egy igen ostoba cikket (az én szempontomból véve ostoba) – a múlt vasárnapi *Ellenzék*ben, mégpedig rólam és a királlyal kapcsolatosan.¹⁵² Olyan rettenetesen kényes minden szó, ami tőlem jön – királyról, udvarról stb. – s oly annyira alkalmas minden szavam a félreértések előidézésére, hogy íme, ez a cikk is elegendő volt, hogy elmagyarázzák, úgy annyira, hogy annak nyomában veszélyeztetve látok minden tervet, amit Ti kovácsoltatok személyem érdekében. De, sőt, veszélyeztetve látom a további király-megrendeléseket s mindent, ami mostanában úgy lett aktuális, hogy elfeledték múltamat, s kezdtek az emberek művészetem szerint értékelni. A zúgolódás már elért hozzám, aki a legártatlanabb vagyok az egész ügyben. Jól emlékszek, s bizonyára fogsz emlékezni Te is, hogy amit én elmondtam, az nem az volt, mint amit Jenő leadott, s főleg nem úgy volt mondva, hogy az a nyilvánosság elé kerüljön. Hideg ésszel is megítélve: rettenetes könnyelműségnek látom a Jenő cikkét, hát még azok hogyan láthatják, akik minden rosszat igyekeznek meglátani. S ebben van az egész eset tragédiája! Én már írtam tegnap Jenőnek és Isacnak is, az egyik, hogy semmisítse meg, tegye jóvá, amit még tehet, s a másiknak, hogy vegye tudomásul, hogy énnékem semmi részem ebben a cikkben nincsen. Hogy mint fogja úgy az egyik, mint a másik venni kérésemet, nem tudom. S épp ez az, ami engem arra készítet, hogy sürgősen tudassam Véled is az esetet, s ezzel kapcsolatosan arra kérjelek, hogy nézz utána Te is úgy Jenőnél, mint Isacnál, hogy mindkét helyen tegyék meg azt, amire őket megkértem.

Majd meg fogom egyszer mondani, hogy miért kell ragaszkodnom a legmerevebben ehhez a megoldáshoz, amit Jenőnek írtam. Egyelőre annyit, hogy az énvélem kapcsolatos terveknek nagyon ártott ez a cikk! Türelmetlenül várom minden pillanatban a Jenő táviratát, hogy miképp intézkedett. Feleségemmel együtt majdnem megbolondultunk, amikor a cikket megküldötték a rekriminációval¹⁵³ együtt. Azóta is rettenetes hangulatban érezzük magunkat. Pedig tudom, hogy Jenő nem rosszakaratból tette. De legalább szólt volna!

Épp ennek a hangulatnak közepette jött meg a Te leveled, Kedves Károlyom. Nagyon köszönöm az őszinteségedet, s még egyszer ismétlem, hogy az én ragaszkodásom Hozzád és egész családotodhoz mindig is az lesz, amit eddig mutattam, mert más nem is lehet. A Te viszonyod másokhoz, elhiszem, hogy engem félrevezetett, mert nem ismertem. Most már tisztán látok, s nem is fog többé előfordulni, hogy

¹⁵¹ Gépelt másodpéldány, aláírás nélkül. Keltezés: a levélen: Carei, 1931. III. 5.

¹⁵² (-l.): Hogyan él Károly király? *Ellenzék*, 1931. március 1. (49. sz.) 5. Szentimrei Jenő idézi Papp Aurélt „lefesttettem a királyt meg a fiát. [...] A temesvári tartományi igazgatóságtól kaptam a megbízást, hogy őfelsége, meg a kis Mihály vajda portréját két példányban fessek meg”. Papp Aurél helyreigazítás kérésének nem találtam nyomát a lapban.

¹⁵³ rekrimináció – elítélés, helytelenítés

elnézzem az igazságot. Ezzel be is fejezem ezt a témát, s szívesen igazolom munkaszándékomat azzal, amit itt elősorolni fogok.

Hivatalos ügyben jártam a hét elején Nagybányán, s felkerestem az összes piktorokat, s megbeszéltem Velük terveinket. Mindannyian kijelentették, hogy hajlandók a Sindicatusba belépni, s arra is, hogy maguk közül egyet bedelegáljanak az igazgatóságba. Erről később fognak értesíteni. Ott jutott eszembe, hogy Papp Sándor mellé okvetlenül fel kell kérnünk az öreg Thormát¹⁵⁴ is díszelnöknek. Ezzel argumentáltam az öregnek, hogy néki is bent a helye a Sindicatusban, s így aztán nyilatkozott a belépéséről.

De ugyancsak ott jutott eszembe, hogy a szászokkal ugyanezt kell cselekednünk, s viszont a bánátiakkal is. Jónak látnám, ha ezirányban már most megkezdénéd a levelezést. Szívesen veszem, ha az én nevemet is aláírod, ha úgy gondolod, hogy az úgynek használni fog. (Ám nem tudom, hogy vajon nincsen-e elrontva a dolog azzal a szerencsétlen cikkel!)

Hát, Kedves Testvérem, így állunk. Én szívesen dolgozom éjt s napot, csak ilyen ostobaságok ne zavarnák a lelki nyugalmaimat. Ez most nagyon megütött, s nem is tudom elmondani, hogy milyen rossz következményeit látom. S ez hangol le legjobban, hiszen elárulom Néked, hogy innen már nagyon kiáll a rudam (a minisztérium nem akar akceptálni sehogyan sem), s ha ez bekövetkezik, akkor hova megyek, ha a kolozsvári terv is dugába dől. Pedig az lett volna lelkem szerinti elintézése sorsomnak.

Ismételten kérek, Kedves Károlyom, nézz utána az ügyemnek, s írd azonnal az eredményről. Én készséggel állok rendelkezésekre, s csak értesítetek, s megteszek mindent kívánságotok szerint.

Feleségemmel együtt üdvözljük egész családodat s én Téged testvérileg csókolak:

Papp Aurél – Kós Károlynak, 1931. március 10.¹⁵⁵

Drága Károly Testvérem!

Íme, falumbéli művésztestvérünk, akiről említést tevék, amikor Jenőnél beszélgettünk mindannyiunk sorsáról s a mai helyzetünkről. Régebbi ígéretem szerint s azon elgondolásom következményeképpen, hogy talán Ti tudtok valamit segíteni az ilyen helyzetben levő emberen: írok most. Évek óta azon zúzza össze minden képességét, hogy kiadja Ady dalait.¹⁵⁶ Pénzt nem tud összehozni még annyit sem, hogy egyik városból a másikba elmehessen úgy, hogy odaérkezésekor még legyen Néki egy pár

¹⁵⁴ Thorma János (1870–1937) festőművész. A Mintarajziskolában Székely Bertalannál, Münchenben Hollósy Simonnál és Párizsban a Julian Akadémián tanult. 1896-ban részt vett a nagybányai művésztelep megalapításában. 1902-től a Nagybányai Szabad Festőiskola tanára (1927-ben megszüntették a működését), majd a művésztelep vezetője, ekkoriban a legnagyobb tekintélynek örvendő nagybányai festő.

¹⁵⁵ Gépelt másodpéldány. Keltezés: a levélen: Carei, 1931. III. 10.

¹⁵⁶ A Papp Aurél falujabeli Ady-dalszerzőt nem sikerült azonosítani.

vasa. S mégis makacsul ragaszkodik ehhez a mesterséghez, amelyik nem ad semmit. Tegyetek alá egy támasztékot, segítsétek ki valami módon, hogy legalább eddigi elpazarolt energiája ne menjen kárba.

Segítsétek ki, hogy kiadhassa dalait!

Szeretettel kér s szeretettel ölel mindenért s csókol testvérileg:

PA

Kós Károly – Papp Aurélnak, 1931. március 11.¹⁵⁷

Édes jó Barátom!

Leveledre csak most válaszolok, most sok mindent el akartam intézni éppen leveledből kifolyólag. De úgy láttam, hogy annak a cikknek, amelyet Jenő írt volt, semmi fontosabb következménye nem volt. Ellenben másutt fáj a tyúkszem.

De mindenek előtt egy régebbi dolgot intézek el most. Már rég a zsebemben van az az aktaszám, amit megkaptam végre. Tehát: a Bagossy-féle aktát 1931. február hó 25-én 7626/931 szám alatt küldték fel Bucurestibe az inspektorátustól.

Szóval visszatérve a művészeti ügyekre: azóta az idevaló művészeknek egy bizottságával összeültünk, és két ízbeni üléseink után megszerkesztettem a mellékelt alapszabály-tervet, melyet most adok át a román fiúknak lefordítás céljából.

Igaz! A régi művészklub közben közgyűlést tartott és feloszlott. Így a régi tmögyék (sic!) (Papp Sándor elnöksége) megszűnt. Ezért Isac eleinte dühöngött, mert az ő tudta nélkül csinálódott a dolog, de azután belement, és most hallgat.

A mellékelt alapszabály tervezetét én nem éppen így akartam; de a román fiúk erősen félnek. Én egy rendes választmányt akartam volna 9 tagból, de erre ők azt mondták, hogy ebbe nem mehetnek bele, mert a magyarok a szászokkal együtt így leszavazhatják őket. Erre kacagtam: művészegyesületben, ahol nekünk van szükségünk a románokra, ők félnek attól, hogy a tisztségekből kicsúszhatnak, vagy pedig mellőzzük őket más módon. No de, mindegy. Azt mondtam, ha ez fáj nektek, alakítsák úgy a bizottságokat, hogy közvetlen Ti dominálatok a vezetőségben. Így lett ez a tervezet.

Ellenben a baj másutt van. Az elnökség körül. Még semmi sincsen, már azonban vannak jelöltek, és pedig – nem művész jelöltek az elnökségre.

Ezt én veszedelmesnek tartom, mert esetleg politika kerül be az egyesületbe. Nem művész, szerintem, csak díszelnök-féle lehet, működő elnöknek művésznek kell lennie.

Ezt a lehetőséget pedig úgy látom, azért szeretnék a fiúk, hogy elkerülhessék szép szóval a Te jelöltetésedet és választásodat. Édes Aurélom, úgy látom, Te éppen és főképpen a román művész uraknak taposod a tyúkszemét. Félnek Tőled! És én ép-

¹⁵⁷ Kézírás Kós Károlynak a sztánai Varjúvár szignetjével díszített levélpapírján. Keltezés: a levélen: Kvár, 1931. március 11.

pen ezért még jobban akarom a Te elnökségedet. Mármost úgy gondolom, hogyha a tervezet le lesz fordítva románra, akkorra új gyűlést hívunk össze, hogy a végső simításokat megtehessünk a tervezeten, mielőtt felterjesztjük Bucurestibe megerősítés céljából. Erre a gyűlésre (6-7 ember) be kellene jönnöd Kolozsvárra. Neked is, és még 1-2 vidékit talán be tudok csalni. Persze, én magyarokat hoznék be –, ha ugyan jönnének. De neked itt kellene lenned, mert akkor azt hiszem – nem merik nagyon kinyitni a szájukat. Én sokukkal nem is tudok beszélni, mert nem tudok románul, és egyedüli magyar vagyok itt (Szolnay jó fiú, de hallgat, a vén Widmann¹⁵⁸ éppen hallgat), tehát engem leszavaznak. De Veled nem mernek kiböki ezek a fiatalok. Két ember van, aki itt izgat, és nehéz fiú, bár mindkettőt egyébként becsülöm és szeretem: Ciupé és Ladea. Ezeket kellene előszedjed, és ha velük elbírtál, akkor a játékot megnyerted.

Persze, te erről a levelemről nem tudsz semmit, csupán a tervezetet veszed tudomásul. Ha meghatalmazást tudnál kapni még néhány művésztl (köztük románltól is), akkor még erősebben és biztosabb sikerrel operálhatnál. Minden esetre kérek, pár szóban írd meg, mit gondolsz, milyen taktikát csináljak én?

Írhatnál a tervezettel kapcsolatban véleményedről Isacnak is. Talán jó volna. Nem tudom!

Kézcsókomat feleségednek. Igaz szeretettel ölel

Kós Károly

Papp Aurél – Kós Károlynak, 1931. március 16.¹⁵⁹

Drága Károly Testvérem!

Azt hiszem, hogy nem csalódom megállapításomban. Vélem kapcsolatosan soha nem történhet meg semmi – valami rendkívűliség nélkül, ami nekem, mint kellemetlenség mindig kijut. Vannak emberek, akik már születésűktől kezdve szenvedik ezt a csapást, s vannak, akiket a sors csak élete bizonyos szakától vesz ilyen pártfogás alá. Én az utóbbiak közé sorolom magam, s látom, hogy amióta ama bizonyos szociális vonatkozásokat meg merem látni és mondani, azóta engem szorosan ezen keresztül néznek, s nem tehetek semmit, és nem történhetik vélem semmi, hogy ebből a világgal való viszonyomból reám valami kellemetlenség ne háramoljon.

Ennyit bevezetőnek. Amint a leveledet elolvastam, ezek jutottak eszembe. S arra gondoltam, hogy vajon szabad-e nekem a sorssal mindig szembeszállni, s nem jobb lenne úgy viselkednem ezután is, mint ahogy viselkedem már egy pár éve, hogy elhallgatok mindent, s nem avatkozom bele semmibe. Lám, már a kezdetén kellemet-

¹⁵⁸ Walter Widmann (1891–1965) festőművész, díszlettervező. A budapesti Képzőművészeti Főiskolán és Nagybányán tanult. A nagyszebeni Bruckenthal gimnáziumban rajzot tanított. 1954-től a kolozsvári Állami Opera iskolateremtő díszlettervezője, a Ion Andreescu Képzőművészeti Főiskola lektora.

¹⁵⁹ Gépelt másodpéldány, aláírás nélkül. Keltezés: a levélen: Carei, 1931. III. 16.

lenségeim kezdenek lenni, amiket pedig kerülni óhajtok minden körülmények között.

Csak éppen, hogy visszaemlékeztetem magam, amikor megemlítem, hogy az Isac és a Te rábeszélésekre vállaltam a dolgot. Eddigi leveleimmel igazoltam, hogy amire vállalkoztam, azt becsülettel akarom elvégezni. S mikor mindez ilyen módon simának látszik, akkor kiüti a fejét a vidra, s meg akarja enni a halat, amit még meg sem fogtunk. Mi lesz itt még ezután, Te jó isten! Feltéve a legjobb esetet, hogy amint Te tervezed, a választás a mi akaratunk szerint sikerülne, akkor is: kinek van kedve azokért valamit dolgozni, akik így s ilyen módon íme csak rontani akarnak.

De tegyük fel a rosszabbik esetet! Hátha amazok mindent felhasználnak ellenem, s vádaskodásaikkal (hiszen erre is kell számítani) bepiszkolnak – s én, aki csak jót akarok, azon veszem észre magamat, hogy szétmargangolva kerülök ki egy jónak szándékolta akarásomból, s még hozzá minden eredmény nélkül.

Szóval úgy, amint ez a dolog most kinéz, az egész úgy rosszul áll! Ezen segíteni kell, és pedig úgy, hogy maga a jó szándékunk semmit ne szenvedjen. A Sindicatust minden körülmények között meg kell csinálni,¹⁶⁰ s fel kell vetnem azt a gondolatot, hogy vajon nem volna-e jobb már most visszavonulnom, s szabad teret adni azoknak, akik ellenem vannak, s így elősegíteni az alakulást. Mert – s én így látom az én becsületes szemeimmel –, hogy itt személyi kérdéseknek hátul, nagyon hátul a helyük. Ez volna a jobbik eset reám nézve. Ebből kiindulva, lássuk, hogy miképp lehetne tovább építeni a dolgokat. Mondjuk, hogy mindenben elfogadod az ő kívánságukat, s az elnök lenne egy nem művész ember. Ki lenne az? Mi garanciát nyújt a szükséges akcióra, ami nélkül nem lesz megint semmi az egész dologból? Ha újságíró lesz, akkor biztosan elfogult lesz, bármelyik oldalról veszed. Ha politikus lesz, akkor pláne megette a fene az egészet. No, de ez az én véleményem, ami most tisztán látszik, hogy nem irányadó.

Énnekem tehát az lenne a kívánságom, hogy legyetek szívesek megbeszélni Isackal a körülményeket, s aztán megállapodva az illető személyében, kezdjétek meg az alakulási összefüggéseket, hogy tavaszra már eredményt mutassatok. Ez az érdeke minden művésznek, akikért történik minden fáradozásotok, s ez minden érdeke még azoknak is, akik – lehet, hogy nagyon elfogadható okok alapján – nincsenek egy véleményen mivélünk.

Én természetesnek fogom találni akkor is, hogy helyt álljak annak, amit Néked és Isacnak megígértem. Segíteni foglak benneteket ott és úgy, amint képességeim megengedik. Csak arra legyetek figyelemmel, hogy ezekben a mostani körülményekben nem lehetek agresszív, s nem kívánhatom senkitől sem, hogy engem akarjon, amikor nékiek az a véleményük, hogy én nélkülem jobb lesz. Én azt akarom, hogy mindenképpen jó legyen, s így nem ellenkezhetek senkivel sem. Egyébként is én csak úgy vállalnám a megállapított szerepet, ha MINDENKINEK az akaratával kellene elvállalnom, mert különben nem érezném azt az erkölcsi erőt, amire a végeznivalókban szükségem lenne. El ne felejtjük, hogy az élen állónak a regáti érdekekkel szemben kellene elsősorban fellépni, s mit csinálhat az elnök ilyen

¹⁶⁰ Nem sikerült megalakítaniuk.

kényes helyzetben, ha még az ereje sincsen meg, hogy akikért csinálja, azok mind a háta mögött állnak?

Elírtam magam, mert éppen ezért a felfogásért, amit itt elmondottam, épp ezért nem a személyi kérdést kellett volna először elővennem. De ha már benne vagyok, akkor már folytatom. Mostanában itt van Szatmáron Littecky. Énnékem történetesen épp azon a napon volt dolgom Szatmáron, amikor a te leveledet vettem. Gondoltam, jó lesz ővele is megbeszélni a szervezkedés ügyét, hiszen ő viszont temesváriakkal beszélheti meg, s akkor megint megnyertünk egy nagy csoportot, s előbbre vihetjük a dolgot. S íme, mi történt az én jóakarátú szándékomból? L. annyira feldühödöttén nyilatkozott az egész ügyről, hogy én, aki végeredményben egy már letaszított elnöknek éreztem magam, aki inkább az őhöz hasonlókért vagyok kész így is valamit csinálni: teljesen depresszált. Az ő beszédjéből én azt láttam s éreztem meg, hogy én ellenem tényleg egy csomó ember lehet, akiket én nem ismerek, akiknek én az érdekeiket soha nem érintettem, s ha igen, akkor inkább takarodót fújok végrelesen! Elkecseregett hangjából sok jutott Néked is. S épp ezért – láthatod – hogy nem mellőztem objektivitásomat az üggyel szemben, s nem vonulok félre sértődötten, amint az ő elbeszélései után kellene tennem. Semmi különösebb fontosságot nem tulajdonítok annak, amit L. elmondott, mondom, de figyelmessé tett arra, hogy engem még nagyon sokan nem látnak szívesen s így nem is szabad ragaszkodnom az eredeti tervhez.

S térek reá a tulajdonképpeni lényegére a levelemnek, az alapszabály tervezetre. Általánosságban két szempontot lehet szem előtt tartani az ilyen kérdések megoldásánál, és pl. vagy a közt szolgálom önzetlenül, s akkor nem vagyok tekintettel semmi személyi és helyi érdekre, vagy az ellenkezőjét. Vagy kimondottan úgy csinálom meg a szabályzatot, hogy egy exkluzív célt szolgáljak, s akkor azt nyíltan csinálom meg. Ez a szabály azonban – s meg vagyok győződve, hogy nem a Te szándékod szerint – úgy csinálódott meg, hogy elbújítva nem szolgál egyebet, mint annak a pár embernek az érdekét, akik ott laknak Kolozsváron, s akiknek megvan a módjuk, hogy saját érdekeik szerint stabilizáljanak mindent a jövőre nézve. Hát, mondom, nekem ez a benyomásom. Miért, mert több a tisztviselő, mint az igazgatósági tag, márpedig a tisztviselők biztos, hogy kolozsváriak lesznek. Ilyen módon nem lehet megindítani egy egyesületet. Ez fel fogja kavarni az indulatokat, amire pedig ennél a dolognál nincsen szükség. Nem az alapszabály megszerkesztésénél kell a pluralitás ügyét elintézni, hanem a választásoknál, amikor mindent összeegyeztetve meg kell állapodni mindenkivel, hogy a mostani állapotok között így vagy amúgy legyen. Énnékem semmi közöm a dolgok ilyen formájához, s nem hiszem, hogy a legjobb románok is ne azon a véleményen legyenek, mint én, hogy t. i. ha törvény jellegű valamit csinál az ember, akkor az legyen mentül korrektebb, mindenképpen kifogástalan. Ezt általánosságban jegyzem meg. Részleteket illetően megtettem megjegyzéseimet magán a tervezeten, igazolni akarván ezzel is, hogy szívesen segítem az ügyet, amennyiben tudom.

Isacnak természetesen fogok írni, de csak akkor, ha majd előbb Tevéled – illetve a Te utadon tisztázódnak a dolgok. Sajnálom nagyon, Kedves Testvér, hogy olyan hamar beugrottam a tervetekbe, s kész dolognak vettem jószándékotokat. Én bizon

azzal léptem be a bányaikhoz,¹⁶¹ hogy én leszek az elnök, s ez a jogcímem – azon kívül, hogy megkértetek az intervencióra¹⁶² –, hogy hozzájuk elmentem érdemben beszélgetni dolgokat, amiket egyébként hogyan jöttem volna hozzá, hogy megbeszéljem? Elképzelheted, hogy milyen érzés ez, amibe most már – nolens volens¹⁶³ – benne vagyok. S elhiheted nékem, hogy én most már addig, amíg Ti ott el nem intézitek valahogy a dolgot, semmit nem csinálhatok személyemet érdeklő részében a dolognak. Mindenesetre beszéljétek meg az egész ügyet Isac-kal, s mutasd meg esetleg az én leveletem is, s döntsetek legjobb belátásotok szerint. Én állom, amit Néked megígértem. Légy szíves, és mondd meg Isacnak még ezt is, amire egyébként szintén vállalkoztam, hogy a mai postával írtam Vajda min. úrnak,¹⁶⁴ hogy az iskola ügyét vegye a kezébe, s a szükséges összeget adják meg. Most találtam alkalmasnak az időt erre, amikor már perfektuálódott a kölcsön is.

Egyébként élek, mint eddig. Semmi kilátásom semmire, s nem hiszem el, hogy részemre valami is sikerüljön, s így nincs bizalmam a kolozsvári ügyben sem. Isac talán többet tudhat arról, ami engem várhat ebben a dologban. Ha megtudsz valamit Tőle, légy szíves, és írd meg, mert érdekel. Innen tudom, hogy mennem kell, de azért nem fogok sietni állásba, még ha éhen halok sem, ha méltóan nem tudok elhelyezkedni.

Egy különös impressziómra hívom fel a figyelmedet. Most érzem, hogy az egész ügyben – *Sindicatus* – és aztán az igazgatóság ügyében is, már a múltkor éreztem, hogy az ottaniak engem nem jó szemmel néznek. Mondom, csak most újul fel bennem ez az impresszióm, hiszen én olyan csupa érzés vagyok, s azonkívül felületes az emberek megítélésében, hogy akkor, amikor ez az impresszióm keletkezett, nem is adtam reá semmit, mert nem tudtam okát adni én, aki mindenkivel csak jót akarok. Hát egye meg a fene az egész életet, ha nem szeretnek, akkor miért menjek én közéjük? Nem jobb így?

Csókokollak, drága Károlyom, s bocsáss meg ezért a sok dumáért. Végezni akartam a témákkal, amit rövidebben nem tudtam megtenni.

Feleséggemmel együtt a gyermekek is mindannyitokat ölelnek. Írj hamar!

Kós Károly – Papp Aurélnak, 1931. március 17.¹⁶⁵

Most olvastam leveledet, de részletesen nincs időm mást válaszolni reá, mint azt, hogy én már ezzel a művészeti üggyel cca. 8 év óta kínlódom, és egyik vereséget

¹⁶¹ Papp Aurél Nagybányán bizonyosan beszélt erről a művésztelepen dolgozó művészekkel.

¹⁶² intervenció – közbeavatkozás, közbenjárás

¹⁶³ nolens volens – kénytelen-kelletlen, akár tetszik, akár nem

¹⁶⁴ Alexandru Vaida-Voevod (Vajda Sándor) (1872–1950) erdélyi származású román politikus. Több alkalommal volt Románia miniszterelnöke (1919–1920, 1932, 1933). Hegedűs Nándor: Vajda Sándor. *Erdélyi Helikon*, 2, 1929, 8. 591–594.

¹⁶⁵ Kézírás az Erdélyi Szépművészeti Céh szignetjével díszített levélpapíron. Keltezés: a levélen: Cluj-Kolozsvár, 1931. márc. 17.

szenvedem a másik után. Ha nem is én, hanem az ügy. Rendesen személyi okokból és egyéni irigykedésekből. Ez természetes. És nem is haragszom ezért senkire már; bár amikor szidnak, akkor sohase gondolják meg az én szegény művésztestvéreim, hogy éppen nekem, személyileg a legkevesebb érdekem a szervezkedés, nekik pedig igenis fontos. És mégse segítenek, sőt gáncsolnak, mert – nekik dolgozom, értük alázkodom meg, és áldozok ideget. Nem fontos! És a művészetért sem: Erdély képzőművészeti életéért.

Most a praktikumra. Csütörtökön d. u. 6 órakor a Pallas-Kávéházban jövünk össze néhányan megbeszélni az alapszabály-tervezetet, ill. annak román, tehát hivatalos szöveg tervezetét. Erre, hacsak tudok, begyűjtök 3-4 magyar művészt is, akivel beszélek aztán, ill. előbb. Mármint én okosnak tartanám, ha Te véletlenül akkor éppen átutazóban lévén Kolozsváron, szintén eljönnél, nem tudva semmiről részletesen, de joggal hozzászólv a dolgokhoz, mint akit ez mindenképpen megillet. Téged félnek, Aurél, ezek a fiúk. Tudják, Veled nem lehet egykönnyen kukoricázni, és megvan a tekintélyed, mint embernek is és mint művésznek is. Úgy hallom, hogy az öreg Papp Sándor is dumált ellened már stb. De ez Téged ne zavarjon, mert úgylis hiába. De ha eljönnél, jó volna.

Isacot is elhívom – véletlenül. Mert őt is utálják a művész urak (itt most a románokról beszélek, akik nem rosszak, csak éppen egy kicsit féltik a kis pecsenyéjüket). Sajnos, Demian nincs itt; pedig ez bohém, de amellett bátrabb és egyenesebb, mint általában a többi.

Elnöknek valami egyetemi tanárt akarnak; nem ösmerem. De szeretném, hogy akkor melléje egy művész ügyvezető-elnököt is tennénk be a hivatalba.

Szóval, ha csak teheted, akkor kérlek, gyere el véletlenül!¹⁶⁶, és ne tudj semmit nagyon, ami a személyi ügyeket illeti.

Nagyon szeretnék látni, és szeretném, ha szemben állnál, ill. ülnél nyugodt, józan beszélgetésben a többiekkel is. Én az ügyet akarom biztosítani.

Szeretettel öllelek

Kós Károly

Pap Aurél – Kós Károlynak, 1931. április 7.¹⁶⁷

Drága Károly Testvérem!

Temesvárra menetelem előtt két ízben is írtam Néked, és semmi választ nem kaptam. Vártam Temesváron is hírt Tőled, de hiába. Úgy látszik, hogy ismét megkezdődött a régi tempód, s nem válaszolsz semmire sem. Kíváncsivá teszel a hallgatásoddal, hiszen azok az ügyek, amikről írtam, mind nagyon érdekelnek. A szindikátus s az én kinevezésem ügye, biztosan tudom, hogy Téged is érdekelnek, s mégsem írsz.

¹⁶⁶ Feltételezésem szerint Papp Aurél nem jelent meg egyik összejövetelem sem.

¹⁶⁷ Gépelt másodpéldány, aláírás nélkül. Keltezés: a levélen: Carei, 1931. IV. 7.

Temesváron beszélgettem az emberekkel. Mindenki hajlandó beiratkozni, s alig várják, hogy meginduljon valami az érdekükben, s Ti mégis hallgattok.

Az én kinevezésemet illetőleg már gratulálnak az emberek, s én vagyok az egyedül, aki nem tudok semmit az egészből. Nem tudom, hogy kitől jöhetett a hír.

Beszélj, kérlek Isac-kal, csak ő tudhat valami pozitívot. Aztán íráj, kérlek, arról a szegény tanárról is.¹⁶⁸ Nagyon várja szegény a válaszodat.

Feleségemmel együtt őszinte szeretettel üdvözlünk mindannyitokat, s én Téged ölellek:

Kós Károly – Papp Aurélnak, 1931. április 30.¹⁶⁹

Édes Aurél, 3 hétig úton voltam, és most csak a legutóbbi lapodra adhatom meg azt a válaszat, hogy a Makkai Sándor legújabb könyve¹⁷⁰ mind egy szálíg elfogyott már egy hónapja. Készülünk a II. kiadásra, de a matricákat, amiket Pestről visszakértünk, nem ereszti be a cenzúra! Nem akarja elhinni, hogy csak az itt kiszedett, kinyomott könyv itt készített matricái! Hát, ha mégis sikerül kinyomtatni itt valahogy, akkor számon tartalak, és küldetek. Most végre hazakerülök, és akkor válaszolok leveleidre.

Igaz szeretettel csókol, ölel

Kós Károly

Kós Károly – Papp Aurélnak, 1931. augusztus 27.¹⁷¹

Édes jó Auréloom!

Kaptam leveledet és a könyvet. És hogy rögtön a tárgyra térjek, én a könyvet rögtön kiadtam olvasásra, ill. elbírálásra. Ha csak valamit is látunk benne, ami igazi tehetség, hidd el, nem maradunk hallgatásban. De – nem mind arany, ami fényleni akar. Még íróink közül is sok fog talminak bizonyulni; viszont rengeteg a fizikailag írni tudó és egyébképpen kultúrszámba jövő ember, aki azt gondolja, hogy író, pedig csak – amatőr. És – igazi író nem marad felfedezetlenül ma már, ha – valóban művész.

¹⁶⁸ A „szegény tanár” egyéb adatok híján nem azonosítható.

¹⁶⁹ Kézírás az Erdélyi Szépmíves Céh szignetjével díszített levélpapíron. Keltezés: a levél: Cluj-Kolozsvár, 1931. április 30.

¹⁷⁰ Makkai Sándor (1890–1951) író, 1926-tól az erdélyi református egyház püspöke. „Legújabb könyve” az 1931-ben Kolozsvárt kiadott előadás-kötete, a *Magunk revíziója* lehet. Ám miután Kós egy lehetséges második kiadásról ír, így valószínűbb, hogy az Erdélyi Szépmíves Céhnel megjelent, kétkötetes regényéről van szó: *Ördögszekér*. Kolozsvár, 1925.

¹⁷¹ Kézírás az Erdélyi Szépmíves Céh szignetjével díszített levélpapíron. Keltezés: a levél: Cluj-Kolozsvár, 1931. aug. 27.

Annyi lehetősége van ma, hogy kijöjjön. Íme itt ez a könyv. Írója ki tudta adni, tehát nem lehet elhallgattatni, ha jó könyv, ha igazi művészet. Én magam, ha akarnám, sem tudnám elolvasni; tele vagyok annyi olvasni muszáj írással, levéllel, könyvvel, hogy már sok. Ezenkívül elbírhatatlanul sok egyéni, családi és kulturális gonddal. Mindehhez ráadásnak jön – már egy éve súlyosabban – a gazdasági krízis, a bizonytalanság borzalmas érzése akkor, amikor ma 4 gyerekem jár iskolába, internátusokba. Aztán állandó alattomos áskálódások ellen is kell küzdenem, mert a kenyeremet akarják kivenni a számból azok, akiknek ma nálamnál is szerényebb a kenyerük, vagy pedig akik azt hiszik, hogy én könnyű munkával, gond és felelősség nélkül élek.

Ez a legborzasztóbb, és már kezdek nem is védekezni. Kifáradtam, elkeseredtem. Pedig, hogy nem tudok velük üvölteni és gyűlölködni, hogy a magam külön útját járom, hogy képzőművész is vagyok, és hogy nem tudok mindenkivel összekeveredni (bizony, kicsit gőgös vagyok, nem tagadom) ezért – ha nem is mutatják, gyűlölnék az ú. n. barátaim.

Borzalmas élet ez, és nagyon egyedül vagyok. Most ez a Kuncz is meghalt,¹⁷² aki különb lélek volt, mint az átlag, aki megértő úr volt, igazi kultúremler a sok másolt, svindli-úr között, egészen egyedül vagyok. És ezt különösen gyűlölik bennem. Érzem a mérgüket, az utálatos, gennyes bűzt, és amíg lehet, mégis be kell tartanom, amikor pedig kapni és adni szeretnék. Ha tudom előre, akkor otthon lennék, mert most egyelőre csupán Sztána és Kolozsvár között élek.

Kézcsók, üdvözet és Téged ölel testvéri szeretettel

Kós Károly

U. i.

És végül még egyszer a kemenceház.¹⁷³ Amelyik napon megkapom a kért adatokat, attól számítva egy hétre küldhetem a végleges terveket, és lehet és lehet ázni, falazni akadály nélkül. De az adatok nélkül nem fogok neki, mert az nekem hiábavaló munkát, ill. Nektek hiábavaló költségeket okozna, azt pedig nem veszem a lelkemre, mert nem becsületes dolog. A tervkészítés, ill. a munka tényleges megkezdése nem múlik rajtam, hiszen akasztani való bolond volnék, ha nem két kézzel kapnék egy rendes építkezés után, ami nekem pénzt hoz. De ostobaságot, ami kárt okoz, nem csinállok. És Néked kellemetlenséget. Mert az lenne belőle, Aurél, hidd el ezt nekem.

¹⁷² Kuncz Aladár (1885–1931) író, szerkesztő, kritikus, műfordító. Először a *Nyugat* munkatársa. Az első világháborúban franciaországi internáltként átélte élményeiből írta meg legismertebb művét, a *Fekete kolostort* (Kolozsvár, 1931.). 1929-től az *Erdélyi Helikon* szerkesztője. Budapesten halt meg 1931. június 24-én. Az *Erdélyi Helikon* Kuncz-émlékszámot adott ki (4, 1931, 7.), amelyben Bánffy Miklóstól Tamási Áronig sokan idézték emlékét. Kós az *Ahogy én láttam (Emlékezés Kuncz Aladár)* című írásában így határozta meg: „Kuncz Aladárval meghalt az egyetlen és páratlan szerkesztő” (579–580.). Ld. még: Emil Isac: Búcsú Kuncz Aladártól. *Erdélyi Helikon*, 4, 1931, 8. 660–661.

¹⁷³ Papp Aurél ekkor égetőkemencét tervezetett, ehhez kérhette az építész Kós segítségét.

Tehát, kérlek szépen, közöld velem a végleges adatokat, a kemence illető nézeteit, és az alapozási alaprajzot bár, akkor nyugodt lélekkel tervezhetek én is, és nagy örömmel, mert, ha más nem, de közben átrándulhatok Szatmárra, és talán egyszer a feleségemet is elvihetném, amire úgy vágyik.

Igaz szeretettel, válaszodat várva maradtam és maradok és vagyok sok szeretettel

Kós Károly

A gyermekek kézcsókot küldenek Aurél bácsinak és Aurél néninek. Most mondta így Karcsika.¹⁷⁴

Papp Aurél – Kós Károlynak, 1935. szeptember 20.¹⁷⁵

Drága Jó Károly Testvérem!

Leveled, melyet magad is S. O. S. kiáltásnak nevezel, lelkemben rendített meg. Hogy nem válaszoltam reá azonnal, azt annak tudd be, hogy megilletődésemben szóhoz sem jutottam máig. El tudom képzelni, s el tudom hinni, hogy mindaz, ami emögött a levél mögött van, az mind való és nem túlzás, és nem nemaktuális kenyérkérdés. Sajnos, a kenyérkérdésnek ilyen aktualitását már oly sokszor volt módomban egész közölről látni és átérezni, hogy kételkedésre semmi módomban nem lehet. Már szinte azon csodálkozom, ha van ember, akinek nem vették el az élettől a kedvét s nem kókad le a feje, s nem roskad össze teste a sok rossztól, amit embertársai reámérnek passzióból, vagy az ég tudja milyen vandalizmusból kifolyólag. Hiszen nem volna itt semmi baj, Drága Károlyom, ha mi is olyan fából lennénk faragva, mint azok, akikre mi soha nem fogunk ráismerni. Anatol France angyalai jutnak ilyenkor eszembe, a rosszak s a jók, s mi, a jók sohasem fogjuk tudni megismerni a rosszakat. S ezt nem a magunkra vonatkozó önámításból mondom, hanem teljes meggyőződéssel mindazok után, amiket 15 év óta láttam, tapasztaltam, és ezek után érzek. Túlfűtött és indokolatlanul barbár énfajtám kilengéseit nem tudom megemészteni. Fajomat sohasem tagadtam meg, s helyénvalónak tartom, ha mindenki a saját faja érdekében

¹⁷⁴ Karcsika – ifj. Kós Károly (1919–1996) néprajzkutató, az Erdélyi Néprajzi Múzeum igazgató-helyettese, több erdélyi népművészeti nagytáj monográfiusa. Gyermekkorában mutatott rajzkészségét népművészeti földolgozásaiban hasznosította. Papp Aurél több, 1931–1934 között írt levelét, képeslapra írt üdvözlését megőrizte, és ő is írt neki, további rajzolásra biztatta őt. Az ifj. Kós véleményezésre küldött „Aurél bácsinak” a rajzaiból: ceruzarajzot három osztálytársáról, tussal rajzolt arcképeket történeti figurákról (*Mátyás király, Luther Márton, II. Rákóczi György, Kálvin János*), egy ceruza- és egy tusrajzot az édesapjáról, egy női arcra, Tessitori Nórát a színpadon és három figurát (*Kaszás, Kicsi pásztor, Sztánai paraszt*). A *Koosch villa egyik szobája* ceruzarajz, *A kis ház* és a *Bethlen-bástya* – akvarell. A rajzok között van még egy keresztaszemes hímezés vázlata, *Az én házam az én váram* című rajz. Az *Attila királról ének* színes keretezésű, tussal írt két kezdő oldala Kós Károly művétől kissé eltérő szöveggel.

¹⁷⁵ Gépelt másodpéldány, aláírás nélkül. Keltezés: a levélen: Satu-Mare, 1935. szept. 20.

dolgozik, s nemes versenyre kél a másikkal, mert hiszen ezt oltotta belénk a természet, hogy dolgozzunk, s úgy, mint hajdan őseink: megmutassuk, ki az erősebb. Igen, de mindezt – ki tudja, hány millió évek után, az úgynevezett kultúra ágyában meg kell tudni tenni azokkal az eszközökkel, amelyeket a kultúrától szoktunk meg, s nem azokkal, amelyeket őseink a kultúra legkezdetlegesebb idejében szoktak volt meg. A nyers erőszak sohasem volt, s ma sem lehet indokolt. A nyers és emberietlen módok sohasem vitték előbbre a dolgokat, s valószínű, hogy az ősember is már meg tudta azt az örök igazságot, hogy amit nem kívánsz magadnak, azt ne tedd másnak. Jézus nem teremtett új igazságokat, s valószínű, hogy ez az igazság is nagyon régi keletű, s örök lesz mindaddig, amíg emberek élni fognak.

Örök igazság, hogy azok szenvednek mindig, akik soha okai nem voltak a mai bűnöknek. Mi szenvedjük el következményeit annak, amit régi gazdáink, rossz- emlékű uraink elkövettek ellenünk s minden jó ember ellen, aki országunkban élt. De, szomorú, hogy épp úgy van, mint volt régen. Ugyancsak mi szenvedjük el azok bűneinek következményeit is, akik a régiek helyére ültek, s akik egy cseppet sem jobbak a régieknél. Íme, ezt én előre láttam, s már 1919-ben oda csatlakoztam azokhoz, akik tabula rázát akartak csinálni. Persze, azok sem voltak jobbak, s így ma úgy állok, mint akit kivetett az ár az ismeretlen partokra, s 15 év sem volt elég ahhoz, hogy megtudjam vajon miféle vidékre repített sorsom, a titokzatos.

Drága Károlyom, Te, aki jól ismersz, s bizalmaddal megmutattad, hogy tudod elrejtettebb gondolataimat is, ím, vedd tudomásul, hogy én éppoly tehetetlen vagyok ebben az országban, mint Te, az idegennek minősített. Sajnos és való, hogy így van. Voltak idők, amikor úgy nézett ki az állapot, hogy reám is szükségük lehet, de aztán meglátták emberi voltomat, s még annyit sem tettek velem, mint Tarzannal a vadállatok. Magamra hagytak, s ez aztán még jobban megmutatta az utat, amit követnem kell. 15 év óta énnekem nincs állásom, de vannak miniszter „barátaim”, akik azonban nem tettek soha annyit értem, amennyit én most teszek érted, hogy ugyanazt elmondom, amit magad is tudsz. Nem! Ők elnéztek felettem, s én nem örülök, hogy így tettek, mert megedződtem hitemben, hogy magamban is el tudom érni az örök nyugalmat, a munkát.

Így én, Drága Jó Testvérem, elképzelheted, mennyire meg tudom érteni mostani helyzetedet mindezek után. De hát? Az Astra-gyűlés¹⁷⁶ már jó régen lezajlott, már amikor én a leveledet vettem, s másrészt nem is igen volt itt olyan ember, akivel ezt az ügyet elintézni lehetett volna. Ezt különben is úgy látom, hogy csak személyemet sem lehetne megreparálni, amit, ha nem lesz késő egy hónap múlva, amikor szándékomban van Bucurestibe menni, szívesen elvállalok. Ott talán inkább akad jó lélek, aki megértő lesz, és segítségre fog lenni. Írd meg tehát, hogy miben lehetek segítségedre, mert nagyon, de nagyon szeretném, hogy valamit segítsek a dolgodon, ha bármily keveset is. Hangsúlyozom, hogy sokat nem remélek én sem, a fentiek miatt. De hátha mégis. [...]

¹⁷⁶ Az 1861 óta működő Asociațiunea Transilvană pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român, az erdélyi románság művelődési szervezete.

Ne felejtse el, hogy mi mindent kibír az ember. Megmutatta a világháborúban! Mi mindezekhez képest a Te vagy az én esetem? S mert úgy vagyok meggyőződve, hogy ez az életünk így is, úgy is csak siralomházunk mindannyiunknak, bár gyenge vigasztalás, de mégis erőt ad mindennek az elviseléséhez.

Úgy szeretném, ha bármily keveset is, de megváltoztatni tudnám elrettentően pesszimiztikus hangulatodat. Nem azért, hogy belényugodj a bajokba, hanem hogy ne rontsád el hátralévő napjaidat. A mindenbe való belényugvás nem természetem, de viszont a lehetetlenekkel szembeni harcotól irtózom, s nem tartom méltónak ezt a harcot arra, hogy magamat emésszem vele. Elnézni felette, bántalomnak, meg-rövidítésnek, sanyargatásnak és mellőzésnek – ez lett az én filozófiám, ami mindennek fölé emelt. Próbáld meg Te is.

Talán meg is foglak látogatni, Bucurestibe menet. Te és egy Nagy Lajos nevű barátom van, talán most is Székelyudvarhelyen tanárokodik a luteránus gimnáziumban, Ti vagytok, akiktől még egyszer búcsút szeretnék venni ebben az életben. Mondom, nagyon valószínű, hogy meg foglak látogatni. Addig is azonban légy erősebb, és várj reám jó kedvvel.

Az én Drága Jó Lajos Barátom annyi minden jót mesélt nékem Rólad. Oly jól esett, hogy legalább őrajta keresztül tudtam meg rólad egyet s mást. Szinte irigyeltem, hogy nem én mehettem el Hozzád. Sajnos azonban még mindig benne vagyok a nagy munkákban, s még nem tudtam megszabadulni tőlük. Egy hónap múlva azonban – remélem, mindennek végét tudom vetni.

Itt küldöm Néked egyik kompozícióm fényképét, melyet Lajossal akartam elküldeni, de mikor másodszor ment el, akkor nem találtam. Talán vigasztalni fog ez a gondolat, amelyet annak idején, legelhagyatottabb helyzetemben szültem, a magam vigasztalására. A többi majd magammal fogom vinni, s akkor majd elbeszélgetünk búról-bajról, egyéni és közös fájdalmainkról. Addig is, Drága Károlyom, áldjon meg a Nagyteremtő Téged és Drága Asszonyodat is, s fogadd Mindkettőtök részére szívből jövő jókívánságaimat.

Öllelek Drága Károly és Csókollak. A Te

Papp Aurél – Kós Károlynak, 1937. február 10.¹⁷⁷

Kedves Károly Testvérem!

Nagy, komoly sikered, Budai Nagy Antal drámád előadásával,¹⁷⁸ amit elértél, feleségem és én hozzátok való régi ragaszkodásunkat új megnyilatkozásra készíti.

Kísértünk minden lépésedben. Szöveggettük szép szándékaid felett jó remény-

¹⁷⁷ Gépelt másodpéldány, aláírás nélkül. Keltezés: a levélen: Satu-Mare, 1937. II. 10.

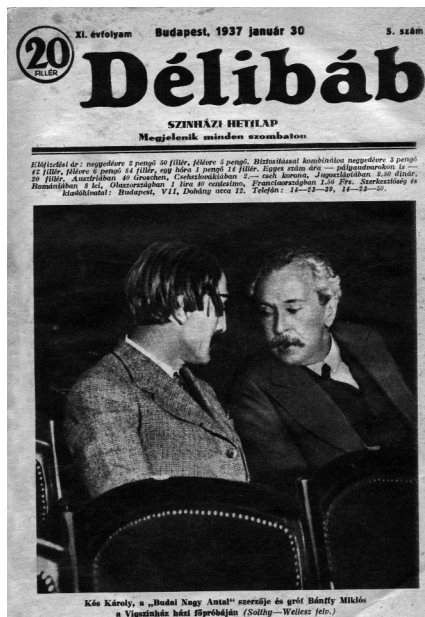
¹⁷⁸ Kós Károly: *Budai Nagy Antal*. Színjáték. Kolozsvár, Erdélyi Szépművés Céh – Minerva Rt., 1936. Elsőként a Vígszínház mutatta be (1937. június 21.), majd műsorra tűzte a kolozsvári Magyar Színház (1937. március 1.). A budapesti és kolozsvári előadás díszlettervezője Kós Károly, rendezője Bánffy Miklós volt. (13. kép)

ségektől nagy igényűvé vált óhajainkat, mint testvér teszi édes testvérével szemben. Féltettük jószágodat a gáncsoskodóktól, s ugyanakkor reméltük is győzelmedet és megjutalmazásodat mindenért, amit eddig nem adott meg megilletően játékos sorsod, sem Néked, sem övéidnek. Sokat emlegettünk, sokat kellett csuklanod, egy-két hónap óta, ha igaz a mondás! Nekünk azonban végre is minden újság csak örömet hozott. Részét a Te örömednek, Károlyom, amit, hogy megkaptuk, most nyugtázzuk Néked hálás köszönettel.

Nagyon-nagyon boldogok voltunk sikered miatt, Károlyom! Ezt akarom most tudatni Véled őszinte szívvel, s hogy ebben a nagy örömetekben is Véletek vagyunk!

Adjon a Mindenható a legjobb Mindent úgy, amint Te és Tied hitünk szerint megérdemlitek.

Ölelünk mindannyitokat a régi igaz szeretettel:

13. Kós Károly, a Budai Nagy Antal szerzője, és rendezője, gróf Bánffy Miklós. Repr. Délibáb, 1937. jan. 30.

Kós Károly – Papp Aurélnak, 1937. április 7.¹⁷⁹

Édes jó Auréloom!

Bizonyára mások is mondták rólam minden tekintetben, és halottaid közé soroltál, akiket el kell felejteni. Beösmérem, hogy több okkal, mint udvariatság, hogy nem is válaszoltam kedves feleségeddel együtt küldött leveledre, melyben a „Budai Nagy Antal”-hoz gratuláltok nekem. Hát most elmondok ezzel kapcsolatban néhány dolgot, és azt hiszem, ráismersz az én tapasztalataimban sok olyanra, melynek mását Neked is tapasztalnod kellett ebben. Komisz emberi késedelemben, mely műveltségről és civilizációról, humanizmusról és más igen szép hangon kongó hazugságokról mond napról napra szebbnél-szebb meséket.

Hát vedd tudomásul mellékesen, hogy a budapesti egész komoly nagy siker – megölte a darabot. A hangja és a hatása akkora volt, hogy már az 5-ik előadás után készen volt az ítélet: le kell venni a műsorról, ill. nyomást kell gyakorolni a Vígszínházra, hogy amikor már a költségei kijöttek, és szegény nélkül teheti, vegye

¹⁷⁹ Kézírás. Keltezés: a levélen: Kolozsvár, 1937. IV. 7.

le műsoráról. A huszadik előadás telt ház előtt ment – azóta nem játszották.

Gondolhatod, hogy amikor Pestről eljöttem, azzal a pozitív tudattal, hogy katolikus papi és mágnási nyomásra az én szavaimnak nem szabad szólani Magyarországon, az erdélyi igazságot ott megfojtják, mit éreztem! És hallgatnom kellett, mert – magyarok tették ezt, a szegény, megtépett Magyarország tette ezt. Az ő véleménye az, hogy darabom izgatás a kath. egyház ellen, és izgatás osztály ellen.

Mikor aztán néhány jó emberem megfelelő helyeken méltatlankodott, megvigasztalták őket azzal, hogy őket vád nem érheti, sőt ők olyan előzékenyek voltak velem, a kisebbségi magyarral és román állampolgárral szemben, amilyennel nem lettek volna, ha magyar állampolgár vagyok, mert az utóbbi esetben nem kaphattam volna színpadot Magyarországon; de meg kell elégednem, sőt hálásnak kell lennem, hogy szóhoz engedtek jutni olyan darabbal, melynek minden szava, tendenciája nyilvánvalóan a mai Magyarországon államellenes izgatás számba megy...

Amiket ezenkívül még írtak és hirdettek ellenem, arról nem beszélek.¹⁸⁰ De a református Debrecen színházában már egyetlen egy előadást sem engedélyeztek, ill. a színház gyöngéd figyelemztetést kapott bizonyos szubvenciával kapcsolatosan.

Egy vizsgáztalásom van: a magyarországi ref. ifjúság akarja bemutatni és előadni a darabot: csak ezt, és le ne fűjják az okos politikusok. Ellenben Kolozsváron a katolikus papság és társadalom jó része bojkottálta. És természetesen – a Magyar Párt.

Nagyon megkeserített ez a magyar piszok. Úgy, hogy betege voltam sokáig: eltemetkeztem Sztánára, és kerültem az embereket. Leveleket fel se bontottam, féltem minden betűtől, legyen írott, vagy akár nyomtatott. Hiába, a saját fajtám harapása erősebben fáj, mint másé.

Valamennyire túl vagyok már rajta. A keserűség bennem marad, amíg élek, és következményei nem maradhatnak el: bizonyos konzekvenciákat levontam, és igyekszem ezeket a konzekvenciákat magamban megrögzíteni. Bizonyos dolgokat likvidálnom kell, bizonyos nézeteimet meg kell változtatnom, sok reménységemet hazugságoknak kell ítélnem. Én megyek, baktatok tovább utamon úgy, ahogy tudok, és még sokkal magányosabban, mint eddig.

Hát ezért sem írtam Nektek sem. Ezért nem tudtam betartani az udvariasság legegyszerűbb szabályait sem. Ezért nem mertem megköszönni a hozzám írt meleg szavakat sem, melyek tudom, hogy az őszinte barátság, az igaz testvéri érzésből fakadtak. Mert akkor még nagyon sajgott a seb, amit kaptam, s még nagyon sok volt bennem a felgyúlt harag és gyűlölet és elkeseredés és nem mertem írni senkinek, mert az gyűlölet és méreg lett volna.

Látod-látod, édes Aurél, bizony, még ma sem tudok nyugodt lenni, ha visszagondolok a közelmúltakra, még ma is keserű a torkom írás közben.

Szeretettel öllelek és szeretettel csókolom feleséged kezét

Kós Károly

Pontos címet nem tudok, csak elküldtem Szatmárra a levelet.

¹⁸⁰ Kós Károly Bierbauer Virgilnek 1936. december végén írt levelében föltárta drámaírásának a moti-

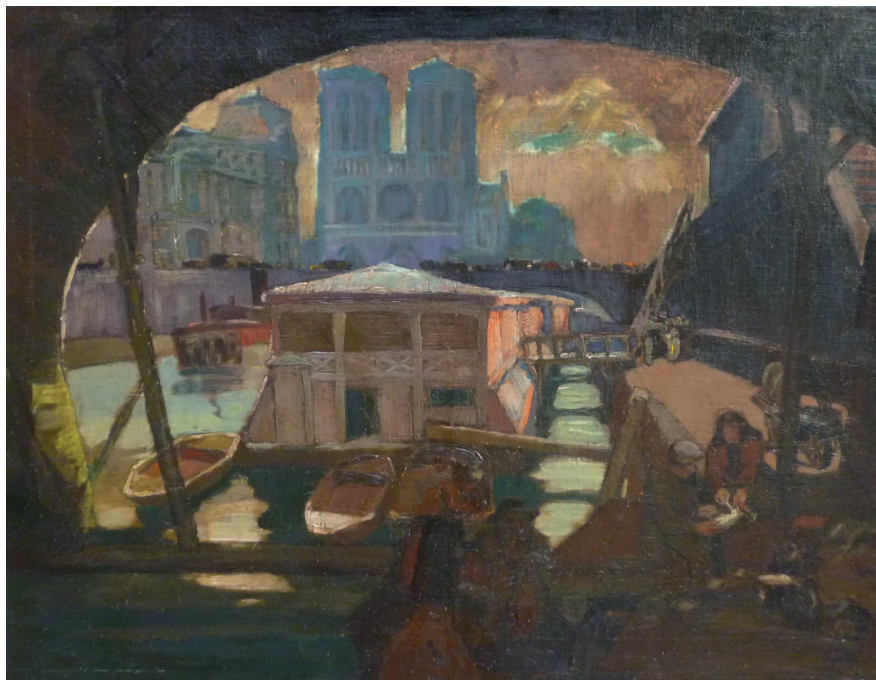
I. Papp Aurél: Napernyős nő, 1910 körül. Olaj, vászon, 115 x 95 cm, j. n.
© Magántulajdon

II. Kós Károly: Halad a gálya, 1924, illusztráció Szentimrei Jenő verséhez.
Repr. Szentimrei Jenő: *Nyári Délután Egeresen*. Kadima kiadó, Kolozsvár, 1924.

III. Kós Károly: Ady Endre szülőháza. Repr. Kós Károly: Erdély. Kolozsvár, 1934.

IV. Papp Aurél: Notre Dame. Olaj, vászon, 60,5 x 80,5 cm, j. n.

© Magántulajdon

Papp Aurél – Kós Károlynak, 1937. április 8.¹⁸¹

Drága Jó Károlyom!

Sokáig merengtem a törtéteken. Igyekeztem jó mélyen beletekinteni az emberi lelkék sötétségeibe, s próbáltam megindokolni vagy megérteni a rosszat, mit Véled tettek véreid, de nem tudom megérteni.

Nem olvastam még el az írásodat,¹⁸² amelyikről most szó van, de olvastam a többit, s ismerem lelkedet annyira, hogy tudhassam, miről lehet benne szó. Talán vágyaidat, zokogásaidat vetetted papírra: talán megsejtett bűnök ellen küzdöttél tol-laddal, avagy példázattal a rossztól akartad megóvni, kiket szerettél, mindegy, másképp – amint Téged ismerlek – nem tehettl.

Te csak jót akarhattál!

Bűnös tehát nem vagy, mert aki jót akar, de szándékosan félreértik és megrá-galmazták, az: nem bűnös.

S miért hogy mégis oly fájdalmas az, ami Véled most s énvélem annyiszor meg-történt? Miért? Bizonyára csak mert, mert mi, a „jóhiszeműek”, akik rosszat másnak tenni soha nem akarunk, mi már azért is érzékenyek vagyunk, mert rosszat téte-leznek fel rólunk.

Osztályok és klérusok elleni izgatás; lázítani, avagy bárminek nevezzük is – mind, mind szemenszedett elvetemedettsége azoknak, kik magukat embereknek szeretik mutatni, de egyébként csak álcázott fenevadak.

Kissé túlforr bennem is az indulat, amikor a Véled szembeni bűnös viselkedést taglalva, újra és újra végigélem az ellenem elkövetetteket is. Vigasztalni szeretnék mégis, inkább Véled káromlom sorsunkat, pedig nem ezt akartam. Talán a kor tett gyengébbé, talán az puhította meg dacos keménységű makacsságomat, amely addig egyedülállónak tett az emberek között, s gyűlölővé mindent, amit ők szeretnek és elismernek.

Károly, Drága Testvér, a mi sorsunkat az ég már akkor megszabta, amikor első hajtincsünkkel másoknak akarunk kinézni, mint a többi emberek. Mi váltunk ki közülük, tehát mi idéztük ellenségeinkké őket. A közmondás igazsága ez: a korpáról, a disznóról.

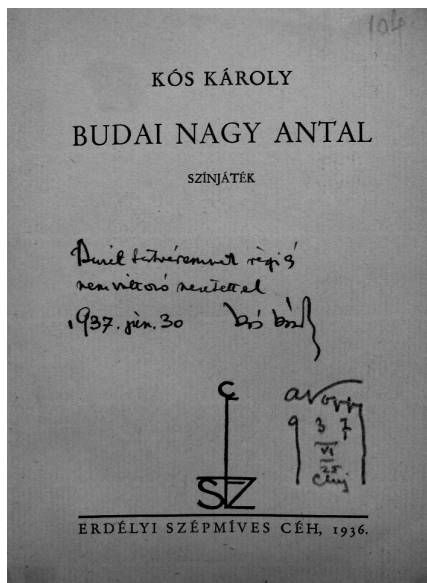
De Istenem, tragédiánk nem a személyünk tragédiája, hanem az övéiké. S ezért oly fájdalmasak eseteink, s ezért oly lelket égetőbbek a gyeheña tüzénél is...

Így. Így érezzük ilyenkor, amikor az ütések érnek, de aztán jön a jótékony Idő, s beborítja elfelejtésekkel a rosszat, s marad a seb helyén az örök emlékeztető és óvatosságra intő csúnya var az embergyűlölet és az örök intelem. Vigyázz, ne higgy

vációját: „megmutassam és bebizonyítsam, hogy nemcsak Földes, Bús-Fekete et. comp. tudnak színda-rabot írni a magyar glóbuszon”. *Kós Károly levelezése*. Szerk. Sas Péter. Budapest, 2003. 296.

¹⁸¹ Gépelt másodpéldány, aláírás nélkül. Keltezés: a levélen: Satu-Mare, 1937. IV. 8.

¹⁸² Kós később küldött Papp Aurélnak egy *Budai Nagy Antal* kötetet (főnnmaradt a levelezésében), amelynek dedikációja: „Aurél barátomnak régi és nem változó szeretettel 1937. jún. 30. Kós Károly”. (14. kép)

14. Kós Károly dedikációja Papp Aurélnak, 1937. június 30. Románia, Arhivele Nationale – Satu Mare, Popp Aurél fond

az embereknek; ne légy másabb, mint ők; ne mutass többet s jobbat, mint ők; ne légy több, mint közülük a legutolsó; ne adj pazarul lelkedből, avagy más kincsedből, de légy mindig kéregető és megalázkodó, s akkor: szeretni fognak, akkor nem fognak felfeszíteni!

Egyébként! Amint magasabbnak tűnsz fel, mind közül a legkisebb is, azonnal beléd vájják beretvánál élesebb fogaikat, s szétmarcangolják testedet-lelkedet.

Sorsunk közös, Kedves Károlyom. S mert én már évtizedek óta sínylem, mit Te talán csak most érzel először, nyugodtabbnak kellene lennem. Hiszen, nyugodtabb is lennék én, ha csak én rólam volna szó. De mostani izgatottságom Te miattad van, Testvér! S izgatottságom talán nem is csupán a fájdalom okozta, hanem inkább a dac, ami nyomában született!

Fel a fejjel, Testvér! Csak azért is: fel a fejjel. A MŰVÉSZ mégis Te maradtál, s amit elvettek: az csak egy röpke álom volt. Álom, amelyet mi álmodunk, s amelyet még álmodhatunk! Hiszen jusson eszedbe Katona esete,¹⁸³ s jusson eszedbe annyi s annyi hasonló eset.

De, ha nem is volna mire hivatkozni, akkor is, miért a gyötirelem? Hiszen megmaradt a tehetséged, megmaradt íráslehetőséged, megmaradt minden gazdagságod, lelked minden kincse. Még írhat sz nagyon sokat és nagyon szépeket az ő elismerésük és jutalmazásuk nélkül is. S végeredményben talán mégis ez hivatásunk lényege! (Igaz, viszont ebből nem tudunk megélni.)

De hát mit tett Bánffy? Mit szólt mindehhez? Ezeket majd mind megbeszéljük személyesen. Nemsokára megyek Hozzátok, látni akarlak, s meg akarlak ölelni s osztani akarom sorsodat, hacsak egy-két napig is.

Mindannyian Mindannyitokat ölel s Téged cs.

Papp Aurél – Kós Károlynak, 1939. június 21.¹⁸⁴

¹⁸³ Katona József (1791–1830) drámaíró, akinek főművét az Erdélyi Múzeum kolozsvári pályázatára beküldött *Bánk bánját* meg sem említették. A *Bánk bán* megjelent életében nyomtatásban, de színházi előadását nem érthette meg.

¹⁸⁴ Gépelt másodpéldány, aláírás nélkül. Keltezés: a levélen: Baia-Sprie (Felsőbánya), 1939. VI. 21.

Kedves Károly Testvérem!

Az az áldott jó béke, amit Ti összekovácsoltatok, s néhol csak összecsirízeltetek, itt-ott, bizon, meg-megrepedezik. Egy ilyen repedés-féle az is, amit jóbarátom, Puskás Ferenc, volt felsőbányai városi tanácsos fog Véled megismertetni. Persze, ki vagyok téve annak, hogy azt fogod mondani: nem vagyok ezeknek az ügyeknek az elintézője. De hát ebből még nem tudnám meg, hogy a „hazaárulási” ügyeket ki bábázza, s ki tudja elhajtani, mint a rosszul sikerült magzatokat szokás. Íme, Kedves Károlyom, ezért fordulok Hozzád jó barátom kellemetlen bajával, s kérlek, utasítsd ahhoz, akit ez a dolog illet. Ne legyen kiszolgáltatva valami zsarolónak, hanem jusson Rajtatok keresztül illetékes védelemhez és segítséghez. Szóval: ügyvéd kellene, aki hadbírósnál az ilyen szamárságokat el tudja intézni!

Minden szomorúsága mellett ennek a dolognak, mégis örülök, hogy egy-két szót válthatok Véled, Kedves Károlyom. Én itt élek Felsőn, bús és terméketlen életet. Engem a világháború nem tudott annyira elnyomni, hogy ne dolgozzak, de a mai állapotok – igen! Avagy ebből nőtte ki magát a mai? Lehet. Tény, hogy éppen legdúsabbnak ígérkezett időm lett meddő, s lélek-bágyadtságomat nem tüntetik el a mai történések...

Néha-néha tudomást szerzek Rólatok, s kétes örömmel látom, hogy nem javultok meg soha! Még mindig nem akarjátok meglátni, hogy csak dolgozók dolgozókkal tudnak őszinte, becsületes békét és megértést teremteni. Az élet az, ami ezt az eredményt előidézheti, az az Élet, ami a munkában van meg csak, s semmi másban. De hát Ti próbálkoztok, s igazatok van, ha az ilyen magam-féle embereket meg nem hallgattok. Adja az ég, hogy próbátok sikerüljön, de úgy, hogy ne legyenek ilyen áldozatok, mint az én Puskás Ferenc barátom.

Köszönöm, Kedves Károlyom, hogy megteszel minden megtehető. Ha kell, kérlek, vedd igénybe akár a gróf segítségét is. Pártotok igen-igen érdemes tagján fogtok segíteni, akiért nem fogok soha szégyent vallani, sem mint emberrel, sem mint politikussal.

A régi és igaz szeretettel irántatok, egész családotok iránt, feleségemmel együtt sokszor ölelünk Benneteket, s én Téged testvéreileg csókollak:

1. kép Zsögödi Nagy Imre: Kós Károly, papír, tus, 45 x 31,3 cm,
jelezve alul közepen: Nagy Imre Sztana 1938, jobbra lent: Kós Károly aláírása
© Petőfi Irodalmi Múzeum, ltsz.: 80. 214. 1.

„NAGYOT FORDULT A VILÁG KÖRÜLÖTTÜNK”

KÓS KÁROLY ÉS PAPP AURÉL LEVELEZÉSE 1943–1960¹

Papp Aurél – Kós Károlynak, 1943. június 21.²

Kedves Károlyom!

Évek teltek el, hogy nem váltottunk sem szót, sem írást egymással. Most is egy itteni barátom baja adja meg az alkalmat, hogy írjak Néked, s először is tehát ezzel álllok elő. Haranth Dezső,³ itteni gyógyszerész barátom, a nagyobbik fiát – négy van néki! – a Gábor Áron intézetben szeretné elhelyezni, s arra kérlek, légy szíves ismert összeköttetéseidet erre is felhasználni.

Ő személyesen viszi Hozzád ezeket a sorokat, s kérlek, fogadd úgy, mintha engem fogadnál, de azért goromba ne legyél!

Mindenesetre, előre is köszönöm szívességedet, s most már áttérek az én dologra, amit, hogy ez az alkalmam megvan az írásra, bár még nem aktuális, azért mégis megírom.

A *Tribuna*⁴ jó régen felkeresett avval a tervvel, hogy rólam egy könyvet írjanak, s hogy egyúttal rendezzek egy kiállítást is. Hivatkoztak Reád is. Akkor mindjárt frissiben visszautasítottam a tervet, mert nem akartam olyan dologba belemenni, amit politikai tendenciával szándékoznak csinálni. S mert én nem tartom magam sem az egyiknek, sem a másiknak – ők is valószínűleg így értékelték s értékelnek ma is, de mert ma azt kívánná az érdekük, hát engem akartak kihasználni. Szóval, abba nem mentem bele. De már régen készülődöm arra, hogy teljes anyagommal kilépjek a világ elé, s erre csak Kolozsvárt tartom alkalmasnak,⁵ ha Néked s Néktek sincsen

¹ Kéziratból kiolvasta és a jegyzeteket készítette Sümegi György. Munkatárs: Sümeginé Tóth Piroska. Szerkesztette Markója Csilla (MTA BTK MI) és Bardoly István. A levelezést (a hozzá tartozó képekkel, újságokkal együtt) a romániai, szatmári levéltár őrzi: Arhivele Nationale Satu Mare, Fond: Popp S Aurel nr. 26. inv. nr. 31 dosar nr. 151. file 277. Mivel egyik levelében Papp Aurél ezt a névírást kéri, legtöbbször így használjuk, de más névváltozatok is szerepelnek a forrásokban (Popp Aurel, Aurel Popp). A nem kiolvasható, vagy hiányos részeket szögletes zárójellel jelöltük.

² Gépelt másodpéldány, aláírás nélkül. Keltezés: a levélen: 1943. VI. 21.

³ Haranth Dezső (1891–1973) felsőbányai gyógyszerész.

⁴ *Tribuna Ardelei*. Észak-erdélyi román napilap.

⁵ Papp Aurél a Kós Károly tervei szerint megépült, 1943 márciusában megnyitott kolozsvári Műcsarnokra gondolhatott a kiállítása helyszínéként, ám ez nem valósult meg.

ez ellen kifogástok. Az anyagom cca 200–250 db. lesz, képekkel s szobrokkal s rajzokkal együtt. A nagy képeim is készen lesznek cca egy év múltával, amikor én a kiállításomat tervezem. Nos, ez az a dolog, amit nagyon sietve, de mégis megírtam. Eddigi kiállításaitokra még meghívót sem kaptam.⁶ Hogy miért, azt majd megírod, ha szükségesnek fogod találni. Én bizon furcsállottam a dolgot, s furcsállani is fogom, hiába fogsz akármit is írni. Ennyit, hidd el, hogy megérdemeltam volna.

No, de mindegy. Talán nem is állítottam volna ki, mert – jaj – még mindig sok az ostoba ember, és sok a haszonleső, aki félti a kenyerét és a fene tudja, mijét.

Hát várom leveledet, Kedves Károlyom, de Szatmárra címezzed, mert sohasem tudom, mikor szállok haza innen. Ott is befejezetlen dolgok várnak reám, s ha itt megunom, megyek haza gürölni azokat.

Hogy vagytok egyébként? K. Feleséged, gyermekeid s Te, vén csataló? Írj mindannyitokról, mi sok szeretettel gondolunk Reátok, s most is igaz szeretettel üdvözlünk s ölelünk Mindannyitokat, s Téged pedig én külön öllelek s cs. régi barátsággal:

Papp Aurél – Kós Károlynak, 1947. április 23.⁷

Kedves Károlyom!

Igen nagy örömmel vettük tudomásul Dedetől,⁸ hogy a címem után érdeklődöl, s Szatmárra akarsz eljönni, amely alkalomra – természetesen – magamhoz akarlak ragadni, s ellátásodról minden tekintetben gondolkodni. Kérlek, értesíts táviratilag, hogy az állomáson várhasalak.

A viszontlátásig is sok és igaz szeretettel üdvözlöm k. családodat, s Téged (2. kép) testvéri szeretettel ölel s cs.

Papp Aurél – Kós Károlynak, 1952. július 12.⁹

Kedves Károly Barátom!

Elmúlt 8 év, amióta nem váltottunk szót.¹⁰ S nagy elzárkózottságomban talán elmúlnának a többiek is, amik még hátra vannak – hanem olyan nehéz ma egy levelet is megírnom! Most azonban mégis írnom kell, mert nem a magam érdekéről van szó.

Egyik jó barátom, Grubovszky József kataszteri mérnöknek a fia szeretne a gazdasági akadémiára jutni. Grubovszky az állami kataszteri hivatalban szolgál.

⁶ Az 1943 márciusában megnyitott kolozsvári Műcsarnok kiállításaira szóló meghívókat hiányolhatta Papp Aurél.

⁷ Gépelt másodpéldány, aláírás nélkül. Keltezés: a levélen: Satu-Mare, 1947. IV. 23.

⁸ A talán becenévvel jelölt személyt nem sikerült azonosítani.

⁹ Kézírás. Keltezés: a levélen: Szatmárnémeti, 1952. VII. 12.

¹⁰ A két egymást követő levél szerint öt – és nem nyolc – évre szakadt meg itt a levelezésük.

2. Kós Károly, 1940 körül

© Magántulajdon

Hivatalnok ember. Fiának sem sok a vagyona – cca 4 holdat örökölt valakitől. Ennyi az egész, amit a körülményekről írhatok.

Én arra kérek, hogy légy szíves, és egy levélben írd meg a választ a következőkre:

1. Mikor lesznek a felvételi vizsgák, illetve, ha lesznek előző tanfolyamok, azok mikor lesznek?

2. Milyen tárgyakból kell előkészülnie?

3. Tudsz-e segíteni azon – s erre nagyon kérnélek, hogy a fiú bejuthasson hozzátok?

Nagyon kérek, írd sürgősen választ, hogy idejére elkészülhessen a fiú és az apja is – a szükségességekkel. Nincsen ki zárva, hogy esetleg engem is magukkal visznek, ami nekem nagy örömömre szolgálna, hogy Véled találkozhaszak.

Add át – kérek – az asszonynépeknek szeretetteljes kézcsókjaimat, a fiúknak üdvözléteimet.

Igaz szeretettel s a régi barátsággal ölel

Papp Aurél

Kós Károly – Papp Aurélnak, 1954. március 6.¹¹

Kedves Aurél testvérem!

Nem tudom, mennyi ideje, hogy nem találkoztunk, s nem sokkal kevesebb idő telt el azóta, hogy egyáltalán hallottam Rólad és Rólatok. Tegnap aztán az utcán találkoztam valakivel, aki Téged emlegetett, és tőle kaptam meg címedet is. Így fordult, hogy most írok Neked azzal a reménységgel, hogy leveletem nemcsak megkapod, de válaszolsz is rá.

Amióta nem láttuk egymást, nagyot fordult a világ körülöttünk, és gondolom, még nem fordult eleget, tovább fog változni. Oda, ahova a természet örök egyensúly törvénye szerint fordulnia kell és fog is. Ez a fordulás azonban a régi embereket jórészt eltüntette a régi viszonyokkal együtt. Ez természetes volt, én számoltam is ezzel, csak éppen, hogy rosszul esik, amikor az ember egyszer csak arra riad fel, hogy

¹¹ Kézírás. Keltezés: a levél: Kolozsvár, 954. III. 6.

– egyedül marad, és minden, ami körülötte van, idegen, új és más. Még az is, aminek nem kellene másnak lennie most sem, mert hiszen vannak örök értékek is, amelyeknek eltüntetése, megsemmisítése, félreállítása, kicsúfolása olyan kár, amit egyszer még keserves munkával kell majd pótolni – ha ugyan lehet.

No, de legyünk jó reménységgel, mert a nehéz tél után mégis eljött a tavasz, a nap süt, meleg van, és én már várom a megkésített hóvirágot és ibolyát.

Rólatok, amit hallottam, nagyon elkedvetlenített. Bár komoly pozitívumot nem tudok, s így várom a Te értesítéseted. Hallom, hogy anyagi bajaid vannak, és ezen azért csodálkozom, mert a legjobb időben az állam a képzőművészekről valami formában gondoskodni látszik. Kivált az öregebb korosztályról. Hiszen arra való a Fondul Plastic.¹² Abból itt, Kolozsváron szinte minden művész részesül valami címen és mértékben. Szolnaynak az özvegye is kap valamelyes támogatást, bár nem rokkant, hanem most is alkalmazásban van. Szóval, Édes Aurél testvérem, értesíts, hogy vagytok, hogy éltek, mit csináltok, a gyermekek mit csinálnak stb. S a feleséged?

Én magamról és az enyéimről nem panaszkolok. Végre az idén nyugalomba tettem magamat. Egy hónapja, hogy megváltam az „Institutul Agronomic”-től,¹³ ahol 1948 óta, illetve 1941 óta tanítottam, most végre szabad vagyok megint, mint voltam egykor. De persze akkor megvolt az én kis sztánoi otthonom: a gazdaságocskám, a kert, az állataim, felszerelésem, a házam. Ma abból semmim, de semmim nincsen; sőt az épületeknek még a követ is mind széthordta az osztály forradalom. A földek a községé, de amióta átvette (4 éve), oda egy eke vagy kapa nem húzott barázdát; a néhány száz gyümölcsfát, amit mind én ültettem és neveltem, most pusztítja az ember és a vad természet. S mi Kolozsvárt lakunk a feleségemmel egy pici, megosztott lakásban, amiből a miénk egy szoba és konyha. Nem mondom: a pusztta megélhetésünk egyelőre biztosítva van, szükségét nem szenvedünk, csak éppen a szépséget, a természetet rabolta el tőlem az új világ, anélkül, hogy abból ennek az új világnak haszna lett volna, sőt kára van: anyagi és erkölcsi kár. De ha meggondolom: én még mindig jól úsztam meg ezt a világfelfordulást, másokhoz képest.

Mind a négy gyermekem él, és itt vannak, és elég jól vannak. Két fiam nős, az egyiknek két szép kis fia van. A leányom most is a Színháznál van, és azonfelül a Színművészeti Intézetben tanít. A legnagyobb fiam két évi szanatóriumban való gyógykezelés és 2 súlyos operáció után – meggyógyult, s mostanáig itt volt Kolozsvárt, most 2 hete Bukarestbe hívták a „*Falvak Népe*”¹⁴ szerkesztőségébe, ahol ezelőtt 4 évvel volt, mielőtt szanatóriumba került volna. De nem szándékozik maradni, hanem vissza akar kerülni Kolozsvárra. A másik fiam szobrász, és a Képzőművészeti Intézetben¹⁵ is tanít. A harmadik fiam az itteni Néprajzi Múzeum igazga-

¹² Művészeti Alap, olyan országos galéria-hálózat, ahová minden hivatásos művész beadhatta a munkáját eladásra.

¹³ Mezőgazdasági Intézet.

¹⁴ A romániai magyar földművesek lapja. Többszöri megszakítással 1932–1992 között jelent meg.

¹⁵ A Magyar Művészeti Intézet utódjában, a Ion Andreescu Képzőművészeti Főiskolán.

tóhelyettese most. Mind egészségesek, és mind erősen dolgoznak, és lassan, lépésről lépésre haladnak – ahogy ezt én látom.

Én magam dolgozgatok, már persze csak annyit és olyan minőségűt, amilyent egy 70 éves ember tudhat. És nem is erőltetem meg magam, inkább szeretnék egy kicsit csavarogni, rajzolgatni és gondolkozni, nézni azt a sok szépséget, ami a hegyek között van, az erdőkben, a falukban, a határon. Szeretnék még elbeszélgetni régi emberekkel a régi csendes módon, egy-egy pohár borvizes bor mellett; ha ezt még lehetne egyáltalában. Ahogy régen lehetett. Még itt Kolozsvárt is. Hiszen voltak kávéházak, ahol összeülhetett az ember a maga szűrő-bőrűjével néhány csendes órára is. S voltak akkor lapok a világ minden részéből, és könyvek... Hol vannak ezek ma? Szóval maradok a tervemnél: csavarogni akarok, és próbálok a falukon, mint régen, és keresek ott még egy-két régi embert, akivel beszélgethetek talán. Mert itt Kolozsvárt már senki sincsen, akivel beszélgetni lehet. Itt mindenki siet, mindenki panaszol csak, és élni, gondolkozni, szépet keresni nem ér reá senki.

Téged tehát megtaláltalak, és kérve-kérlek, írd meg magatokról, magadról. Nagyon-nagyon várom. Hiszen olyan egyedül vagyok.

Szeretettel köszönt és ölel öreg testvéred

Kós Károly

Papp Aurél – Kós Károlynak, 1954. március 22.¹⁶

Drága Károly Testvérem!

Mint amikor az ember elültetett egy nagyon kedves csemetét, s az csak jó sokára hajt ki, ehhez hasonlít az én örömöm, melyet a leveled okozott, nemcsak nékem, de a feleségemnek is. Pedig, jaj, de sokszor beszélgettünk Rólatok hosszú, nehéz éveken át, s de sokszor emlegettük az eltöltött gondtalan napokat, amelyeknek még az íze sem maradt meg megfonnyadt ínyeinkben.

Nagyon nehéz tíz év volt az, amit reánk mért a Nagyteremtő! De kibírtuk volna, és még talán erőben is volnánk, ha nem támadt volna a nyomorúsághoz az a mérhetetlen emberi gonoszság, amely aztán véglegesen megtetőzte minden nehézségét ennek a nyomorult életnek. Mert igaz az, hogy a baj sohasem jelenik meg egyedül, de hogy ilyen mértékben zúduljon a nyakunkba, erre nem voltunk elkészülve. Mert hát – mondjuk – az rendjén volna, hogy elvesznek az embertől mindent! S rendben van az is, hogy a békés ember otthonát lerombolják, s talán még az is rendjén volna (persze néki legyen mérve!), hogy az embereket, kit mennyi időre, néha le is fogják, s mint közönséges bűnöst fogva tartják anélkül, hogy tudná az illető, hogy miért. De az már nincsen sehogy sem rendjén, hogy az ember lassú halálra legyen ítélve, s hogy ezt a lassú haláltusát is mindennapi nélkülözések közepe legyen kénytelen elviselni, rongyosan, nincstelenül, s elhagyatottan, kikö-

¹⁶ Gépelt másodpéldány, aláírás nélkül. Keltezés: a levélen: 954. III. 6.

zösítve az élet legkisebb lehetőségétől, mint a gyilkos, akit kénye-kedve szerint bárki leüthet, elpusztíthat.

Ilyen körülmények között halt meg szegény Ákos fiam 1953. július hónapjában. Tíz évig éjjeliőr volt, s még örült szegény, hogy ezt az állást is meghagyták néki. Ez a vesztésünk aztán teljesen megtetőzte amúgy is kibíráhatatlan sorsunkat. Azóta sem én, sem szegény feleségem nem vagyunk urai életünknek, mely inkább felel meg állandó szenvedésnek, mint öregkori nyugalmas életnek. Nagyobbik fiam nem jött vissza a kórházból, ahol ugyanazzal a bajjal operálták meg, mint Ákos fiamat, krónikus vakbélgyulladás miatt. Ezt a fiamat sikerült megmentenünk, de a másikért magunkat okoljuk, s ez teszi pokollá nappaljainkat és éjszakáinkat immár nyolcadik hónapja! Kibíráhatatlan az életünk. Mindenből kifosztva, tehetetlen öregségben úgy élünk, amint lehet abból, amit a fiaink adnak, s amit eddig abból szereztünk, hogy ezt vagy azt eladtuk. Most már a tüzelőt is eladjuk a konyhából, mert az adóval és a biztosítással adósok vagyunk, s kímélet nincs.

Ezt a nehéz telet, azt hittük, hogy sohasem fogjuk kibírni. S mégis, úgy látszik, hogy vígabban megyünk neki az újabb és tetőzőtt szegénységünknek, mint a múlt évben. Jaj, mert a múlt évben nagyon sokat betegeskedtem, úgyannya, hogy már azt hittem, hogy az öreg Charon sajkájában fogok felébredni reggelre. Tüdő, mellhártya és hólyag gyulladás estem át, tavasztól a nyár közepéig, s a fiam temetésére keltem ki az ágyból, s kikötöttem a papokkal, hogy nagyon gyorsan végezzék a temetést, mert állandóan vizelnem kellett. A sok kerti munka, aztán a fűtőanyag hiány, no meg az a sok hiány, amit így fejez ki a paraszt, hogy a gazdag embernek még a szemétdombján is több van, mint a szegény ember kamarájában. Valami módon, az orvos fiam, a legkisebbik, szert tett négy malacra még 1952 szeptemberében. Ezekre a malacokra kellett dolgoznom, takarítanom, etetnem, s ehhez hat helyről hordom hol a kenyérhéjakat, hol a moslékot, vagy ha volt egypár lejünk, a savót is. Elképzelheted, hogy sikerült ez a gazdálkodásom nékem, akinek a keze alól 960 törzskönyvezett malacot vettek el, persze a sok-sok más állatokkal egyetemben, amelyeket én neveltem, s az én gondjaimra bízta. No, és a vége az lett, hogy a négy malacból két disznó lett 1953 decemberére, mert ez a kettő megette a másik kettőt, mert bizony sokszor volt úgy, hogy heteken át csak fűvel és a kertemben termett káposzta levéllel tudtam szegényeket úgy ahogy ellátni. Fiaim és én aztán elosztottuk, s valami kevés zsírunk is van, de azt úgy őrizzük, mintha valami nagy kincs lenne.

Mondom, Kedves Testvérem, hogy szinte kicserélődött a lelkünk, amióta szegény Ákos fiunk elhagyott bennünket. Most már nem érdekel bennünket semmi, s már mindennel elszámoltunk, úgy magam, mint szegény feleségem, aki nagyon sokat szenved, talán többet nálamnál is. Igen, mert én csak el-elölöm fájdalmaimat a munkával, amely után még ha volna, sem igen tudnék lakmározni.

Ezt a nagyon kemény telet úgy töltöttük el, hogy talán meg is fagyunk volna, ha össze nem bújunk, mint a birkák, amikor zápor kergeti őket össze. A sok betegeskedéssel majdnem minden fát fel kellett használnunk, még mielőtt bekövetkezett volna a kemény tél. A műtermem részére valót is, vagy hat métert, szintén a konyha égette el. Maradtam egy szekér fűrészpörrel, amit most használok fel arra,

hogy a műtermemet valamiképp kimelegítsem, hogy dolgozni tudjak majd, ha nem fog kelleni fűteni. Itt várnak reám a rengeteg sok és új kompozícióim, amikhez festék és ennivaló kellene, hisz nem volna mivel fessek tovább őket. Várom a véletlen szerencsét, ami bizonyos, hogy nem fog bekövetkezni, de várom a bizonyos kimúlásomat is, ami aztán „holtbizonyos”!

Emlékezem szegény feleségem levelére, amelyben arra kért, hogy nézz utána az én nyugdíj-ügyemnek. Nos, az a levél már akkor az S. O. S. jele volt. Azóta hány év eltelt már, s jaj és jaj, hány és hány kérvényt küldtem már úgy, mint festő s úgyis, mint volt tanár. Sohasem kaptam érdemleges választ, hanem mindig hol ezt, hol azt kérték még tőlem. A festők egyesületéhez küldött kérvényemre, a legutóbbira azt írták, hogy közöljem velük azokat az embereket, akikkel összeköttetést tartok fenn. Azt válaszoltam, hogy Jézus Krisztustól Anatol France-on át, Marxon és Leninen túl minden becsületes emberrel, de csak tisztességekkel tartok fenn összeköttetést, soha nem nézve sem a vallásukat, sem a nemzetiségüket. Aztán ugyanazon időben kértem mint tanár is a nyugdíjam elintézését, amit egyébként már 1919 óta majdnem minden évben két-három kérvénnyel egész a múlt évig megismételtem. A legutóbbi kérvényemre azt írták Bucurestiből, hogy igazoljam azt, hogy miből éltem 1934-től 1944-ig. Erre azt válaszoltam, hogy én nem ezekre az évekre kérek nyugdíjat, mert akkor volt mit ennem, hanem 1944-től 1953-ig szóló évekre kérek, mert most van nagy szükségem a nyugdíjra. Aztán azt is írtam, hogy lemondok minden igényemről, mert belátom, hogy nem érdemlem meg a nyugdíjat, de tisztelettel közlöm azt a meggyőződésemet is, hogy önök sem érdemlik meg a fizetésüket, mert a nyugdíjaztatás ügyeihez – úgy látom – nem értenek. Így vágtam el az útját mindkét iránynak, mert elkeseredésem már annyira ingerelt, hogy végleg elhatároztam: soha többé senkihez nem fordulok, soha többé kérni nem fogok, s soha többé ilyen dolgokkal nem fogok foglalkozni. A múlt hetekben – lám milyen a sors játéka – levelet kapok Ciupe kolozsvári igazgatótól, hogy adjam be a kérvényemet, azaz küldjem el hozzá, mert ő beszélt Buc-ben¹⁷ egy fiatal emberrel, s ő úgy látja, hogy meg tudná csinálni a nyugdíjamat. Csak most válaszolok Néki, de a lényegét íme megírom Néked is: láttál-e, Kedves Károly Barátom, olyan vízbefúlót, aki kiszalad a partra, s kezébe nyomja valakinek a kötelet vagy a rudat, s alázatosan arra kéri azt a valakit, akire Te hivatkozol, hogy alázatosan kérem, legyen szíves, és ezekkel a dokumentumokkal, amiket tőlem, a vízbefúlótól kér, legyen szíves, mentsen ki. Vagy üssön főbe, miként tették már annyiszor harmincöt év óta.

Ilyen módon kár is szót vesztegetni ezekről a dolgokról. Már megcsontosodott bennem a makacsság, s nem akarok senkitől semmit se. Így is meg lehet halni, hiszen így élni úgysem érdemes. Ezt a pár évet, amit fenntart részemre a sors, ezekhez a segítség úgyis későn jönne. De meg megaláznak is tartanám, hogy annyi kérvényezés után most, és annyi megaláztatás és annyi mellőztetés után úgy tegyenek velem, mint azokkal, akik kegyelemből kapnak éhdíjat. Jaj, a börtönöket, amiket elsenvedtem, a mellőztetéseket és megaláztatásokat, amiket el kellett tűrnöm majd-

¹⁷ Bukarest.

3. Székely Aladár: Ady Endre szülőháza
Érminszenten, 1920 körül,
9,4 x 14,6 cm, nagyítás üvegnegatívról
© Petőfi Irodalmi Múzeum

felkerestél leveleddel. Nagy-nagy vigasztalásomra szolgál, hogy van még valaki, aki reám is gondol. Te bizonyára írnál akkor is, ha Kossuth-díjat kaptál volna. De most jut eszembe, hogy Te nem is kaphatsz, hiszen Te nem írtál arról, hogy mik történtek a zs.-kal a Taterzalban,¹⁸ Budapesten. Istenem, de furcsa az élet. Íme, valakinek jobban fáj azoknak – igaz, hogy nemcsak a valakinek, de nekem s néked is minden becsületes ember fáj, amit a zs.-kal csináltak, de viszont miért nem merte az illető megírni azt fájdalmas veszteséget, amit Sztálingrádnál s a Donnál vett a sors keze nyomorult fajta-testvéreink soraiból? Miért fáj annyira zs.-ók vesztesége, hogy még írásra is készítette, s a saját fájának a vesztesége – csak hallgatás és némaság van, de semmi mersz arra, hogy meg is énekelje! Jaj, ezerszer jaj annak a fájnak, amely törökké vált annakidején, mert Konstantinápolyban vagy Bécsben, vagy Isten tudja, hol van a Főistene, de elfelejtkezik arról, hogy az ő házi Istene a Duna-Tisza közén és a Kárpátok hegyláncolatain belül sanyarog – nyomorult sorsa miatt. Nem vagyok elfogult, s nem vagyok irigy sem, hiszen, ha az lettem volna, bizonyos, hogy én is vihettem volna valamire.

nem ötven éven át azért, hogy a maiak jó hivatalban kegyet osszanak, ezt azzal, hogy katalógusok szerint megállapítható nyugdíjjal viszonozzák. Ez nem az én gusztusom! Én sok mindent elkövettem azért, hogy a Mához eljussanak azok, akik ma tömlőc és megvetés nélkül verik a mellüket a hivatalokban, s minden elsején fizetést hozzanak. Annak idején engem azzal fizettek, hogy elcsaptak az állásomból, s ugyanazt tették emezek is 1944–1945-ben, és pedig akkor, amikor bebörtönöztek, hogy a börtönéletem még keserűbb legyen. Én nagyon sokat szenvedek lelkemben azért, amit ezekért a silány emberekért tettem, de majd eljön annak is az ideje, hogy ők még jobban fogják fájlalni azt, amit vélem és a hozzám hasonlókkal szemben elkövettek. A volt nacionalisták már meakulpáznak, s majd fognak ezek is.

Végtelen örömről szolgált minden, amit szép családról írtál. Nagyon köszönöm, Drága Testvérem, hogy újra

¹⁸ A budapesti Tattersall, a Kerepesi út 7. száma alatti lóversenypálya, ahová 1944-ben rendszeresen begyűjtötték és ott terrorizálták a zsidó lakosokat. – Az 1954-ben Kossuth-díjjal kitüntetett, érmihályfalvai születésű Zelk Zoltán (1906–1981) költőre utal.

Aztán ez az út az én ízlésemet bár sérti is. De eszembe jut az, amit előbb írtam, hogy valaha, amikor börtön járt az elvekért, és nem Kossuth-díj, akkor soha nem láttam az elvárt szenvedők között a ma Kossuth-díjjal kitüntetetteket. Vagy talán nem látok és nem láttam jól? Lehet.

Drága Jó Károly Testvérem, bocsáss meg őszinteségemért. Sem bántani, sem megcsúfolni sem akartam senkit. Az igazság buggyan ki belőlem, az a fene igazság, amelyért oly sokan haltak meg, s olyan sokan árulták el.

Nem tudom, hogy tudsz-e róla, hogy az Ady Endre szülőháza a múlt év okt. 30-án teljesen leégett. (3–4. kép) Nekem az Érmindszenten élő húgom¹⁹ írta meg,

s én azonnal írtam az *Utunk*nak, hogy csináljanak valamit a restaurálása érdekében. Nagyon szép választ kaptam az *Utunk*tól, s azt is tudatták, hogy a napokban fel fog keresni egyik munkatársuk, s egyben kérnek, hogy ezzel az elvtárral beszéljem meg a teendőket stb. Azóta persze nem jelentkezett a munkatárs, én azonban nem hagyom ennyiben a dolgot. Azóta már eljött hozzám Katika,²⁰ a kis háznak Mari nénitől²¹ való örököse, s minden adatot megszereztem úgy a leégésről, valamint a renováláshoz szükséges anyagok anyagkimutatásáról is. A napokban újra írtam az *Utunk*nak. Megírtam, hogy hiába vártam a munkatársat, de nagyon szomorú volna, ha ezt az ügyet a mai nemzedék, amelyért annyit gyötrődött szegény Ady Endre, nem karolná fel kellő akarattal, hiszen szégyene volna ez annak a fajnak, amelynek jövőjéért A. E. gyötrődött, s amely gyötrődéseknek a csupaszon álló falai tetemrehívásként fedetlenül merednek az ég felé. Valami ilyenfélét írtam, de válasz, úgy látszik, nem akar jönni erre sem. Ezen a héten személyesen megyek el Érmindszentre, hogy magam győződjek meg mindenről, s még ezzel a postával írok Földessy Gyulának is,²² (5. kép) s megemlítem azt a gondolatot, hogy a magyar állam is járuljon hozzá valami segítséggel. De még arra is kértem Földessyt, hogy írjon ő is az *Utunk*nak, mert én kicsinek érzem magam, hogy az *Utunk*at komoly cselekvésre fel tudjam

4. Kós Károly: Ady Endre szülőháza
Repr. Kós Károly: Erdély. Kolozsvár,
1934.

¹⁹ Máté Jánosné Papp Etelka (szül. 1895)

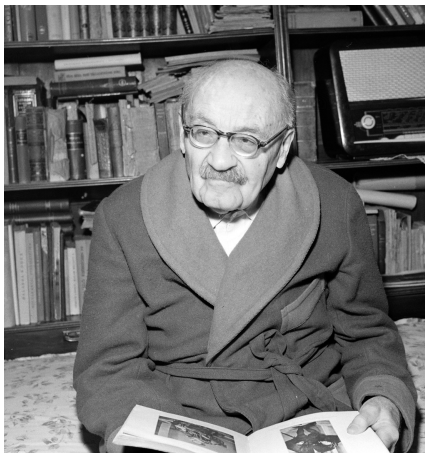
²⁰ Szabó Béláné Kovács Katika 1917-ben került szolgálóként Adyékhoz. Később özv. Ady Lőrincné hűséges gondozója, öregségében társa és bizalmasa. Adyné ráhagyta a költő szülőházát s ő lett az egész Ady-porta és múzeum gondnoka.

²¹ Ady Lőrincné Pásztor Mária (1874–1937) Ady Endre és Ady Lajos édesanyja.

²² Földessy Gyula (1874–1964) irodalomtörténész, kritikus, címzetes egyetemi tanár, neves Ady-kutató. Az 1910-es években Ady Endre szűkebb köréhez tartozott, 1911-től kötetei gondozója. Az Ady Endre műveit összegyűjtő kritikai kiadás szerkesztője volt.

öszötkélni. Ha ismerős vagy az *Utunk* berkeiben, légy szíves felkeresni őket, s tudakold meg, hogy mi a szándékuk.

Sok mindenről tudnék még írni, Drága Testvérem, de félek, hogy visszaélek a türelmeddel. Tudod, úgy vagyok ezzel a levélbeni beszélgetéssel, mintha magad látnálak s nem tudom abba hagyni az oly sok év óta bennem összetömörült gondolatokat, amelyeket bizony-bizony én is oly szívesen szeretnék személyesen kicserélni Véled. De hát a sors, mely mindig jobban tudja elintézni a dolgokat, mint mi, éppúgy nem találja el a mi ízlésünket, miként nem találta az Úristen ama Alfonz spanyol királynak az ízlését, aki, amikor éppen

5. Földessy Gyula, 1964.

© Foto: Fortepan, Hunyady József

szó volt a tróntanácsában valami olyanféleről, hogy az Úristen nem csinált meg mindent tökéletesen, akkor Alfonz király, szokásához híven, megkopogtatta a trón kartámaszát, mire persze az összes tróntanácsosok mosolyogva néztek a királyra, előre jelezni akarván, hogy egy véleményen vannak őfelségével, szólt Alfonz: Hát igen, Uraim! Én is sokat gondolkodtam már ezen a dolgon, s bizony-bizony sokszor elgondoltam, hogy milyen szerencséje lett volna az Úristennek, ha a teremtéskor éltem volna, mert haj, de sok jó tanácsot tudtam volna Néki adni! Hát igen, én is így vagyok. De sok mindent el tudnék személyesen mondani, s ki tudja, talán belém rekedne a szusz, hiszen annyira nélkülözöm én is a nyílt és őszinte beszélgetést, amit tíz év óta belénk fojtottak, hogy azonosak vagyunk Alfonz őfelsége tanácsosaival.

A nagy lakás-cserebere óta mindhárom fiunk együtt lakott velünk, egyetlen kis leányunokánk pedig itt, nálunk volt. Más unokánk nincs, s úgy látom, nem is lesz. Ez is a sors egy csodálatos verése, hogy az én gyermekeimmel haljon ki a Papp család, amely család pedig mindig híres volt fiús famíliájáról. Nem ver az Isten bottal! Jól tudja az, mit s mikor csináljon, mert erre az életre igazán kár megszületni. S lám, bármennyire is szeretném a vígabb tónust, újra és újra csak a bánat és a keserűség fakad ki belőlem. Épp ezért, majd, ha újra írsz, akkor talán fel fogok én is egy kicsit frissülni, s a Véled való beszélgetés kedvre fog hangolni. Most még nagyon át- és átjárva érzem lelkem minden zugát fájdalomtól, komor gondolatoktól és lemondásoktól.

Nagyon halványan él lelkemben a remény, hogy talán meg fognak változni ezek a szörnyen hideg idők, s talán lesz még alkalom arra is, hogy egy pohár jó bor mellett el-elmosolyogjuk magunkat. Lesz még tavasz? Lesz még nyár, Óh, teremtmő!

Minden Hozzád tartozónak a legmelegebb ölelésemet küldöm, úgy a feleségem, mint a fiam nevében. Újra köszönöm leveledet, s várom a többbit. A Néked írandó levélhez a föld alól is keríték papírt és bélyegköltséget.

Igaz testvéri szeretettel ölel csókol:

Kós Károly – Papp Aurélnak, 1954. május 10.²³

Kedves Aurél testvérem!

Tegnap kaptam lapodat, és abból azt a türelmetlenségedet olvastam ki, hogy nem annyira válaszolni akartam, hanem vártam a leveled kiegészítését, melyet félig-meddig beígértél. Egyébként pedig most reátérek arra, amiről lényeg szerint szó lehet és kell is legyen.

Az egyik a Te személyes dolgodé, helyzeted. Leveled vétele után azonnal érintkezésbe léptem az „Uniunea Artistilor”²⁴ itteni fiókjával, és feltettem a kérdést: mi van a Te dolgoddal, mert ezért ők is és elsősorban ők a felelősek erkölcsileg. Azt mondták, hogy ők felterjesztettek Téged a „Fondul Plastic”-nak azzal, hogy haladéknélkül utaljanak Néked megfelelő segílyt (mint ahogy másoknak már régen kiutaltak). Sőt azt mondták, hogy úgy gondolják, ez már meg is történt, és Te kapod a rendes havi segílyt, amely Téged szerintük is feltétlenül megillet. Miután lapodból semmiképpen nem tudom kihámozni, hogy áll ez a dolog, kérlek, írd meg nekem őszintén és nyíltan, mi van a Te segílyezéssel? Itt jegyzem meg, hogy a tavaly pl. az Írószövetség, anélkül, hogy kértem volna reá, érdeklődött az én helyzetemről, és miután éppen akkor kértem nyugdíjaztatásomat, ő maga viszont ugyanakkor felterjesztett segílyre (nyugdíjpótlás címén), és én 2 hét múlva már kaptam is a Fondul Literar²⁵ havi segílyét. Egyszóval, várom postafordultával erre vonatkozó válaszodat. Itt jegyzem meg, hogy a fiam²⁶ a Képzőművészek Szövetségének valami hátramosztója (talán alelnök, vagy mi), s így közvetlenül és magánúton járhatok el, nem pedig bürokratikus vagy más hókusz-pókusz nál.

A másik ügy, amiről gyors felvilágosítást kérek Tőled: az Ady-szülőház. Írtad volt, hogy arról értesítettek, hogy leégett, de nem tudod, hogy melyik: az igazi (a gólyafészkes, nádfedelű), vagy az a csúf pallérház, amelyikben az öregek utóbb laktak volt, és amelyikre a tábla annak idején felkerült volt. Azt is írtad volt, hogy legközelebb kirándulsz Érmindszentre, hogy lássad a szemeddel, mi történt ott, és mit kellene tenni, ha lehet, tovább. Én itt, az Írószövetségben megemlítettem ezt az esetet, de csak az elnöknek és bizalmasan még, azzal, hogy várom a bőségebb felvilágosítást, és akkor előterjesztem a proposícióimat, ill. a Te proposícióidat. Ebben vele meg is egyeztünk, és hát most, Aurél testvérem, kérlek, azonnal írd meg, hogy mit tudsz többet, ill. valóságosan mi a helyzet. Én itt rendelkezésre állok ebben a dologban, és hiszek abban, hogy meg lehetne oldani azt, hogy Ady Endre szülőházát államilag védett műemléknek és múzeumnak lehetne minősíteni, és fenntartásáról, ereklyéinek odagyűjtéséről és megőrzéséről gondoskodni. Kérlek

²³ Kézírás. Keltezés: a levél: Kolozsvár, 954. V. 10.

²⁴ Uniunea Artiștilor – Képzőművészek Egyesülete.

²⁵ Irodalmi Alap.

²⁶ Kós András (1914–2010) szobrászművész, Temesvárt a Szépművészeti Iskolában tanult. A Ion Andreescu Képzőművészeti Főiskolán tanított (1950–1980). Szobrászati alkotómunkássága mellett Illusztrációi és képzőművészeti cikkei is megjelentek, önéletrása: *Élet és rajz*. Kolozsvár, 2004.

tehát, erre is írd meg válaszodat és propozícióidat,²⁷ hogy tehessünk valamit.

Most sietek, hogy ez a levelem mielőbb a kezébe jusson, és türelmetlenül várom reá vonatkozó válaszodat mindkét ügyben.

Addig is szeretettel ölel öreg bajtársad

Kós Károly

Papp Aurél – Kós Károlynak, 1954. május 14.²⁸

Drága jó Károly Testvérem!

Ezt a levelet tulajdonképpen azonnal megírtam, amikor a Te válaszodat a lev. lapomra megkaptam. Mikor készen voltam véle, t. i. a levéllel – átadtam a feleségemnek, próbálja elolvasni, mert nekem is nagyon gyanús volt, hogy olvashatatlan. No, mondom, ezzel ugyan nagy örömet fogok szegény Károlynak okozni. S addig jártam-keltem, míg végre mégis megkaptam a gépet, s így jutsz Te most olvasható írásomhoz. A késésem oka tehát érthető. Másik leveletem azzal kezdtem, hogy én ugyan megírom a levelet, de nem tudom, hogy mikor fogom tudni feladni, lévén a helyzet ugyanaz, mint volt 1919 óta a mai napig. Vagyis röviden válaszolva nagyon sürgető kérdésedre, nyugdíj nincsen: ma sem!

Ezzel meg is adtam első kívánságodra a kellő választ. Nagyon tartok tőle, hogy nem is lesz, bár ezzel nem akarlak cselekedni akarásodban meggyengíteni, de miután ennyi ideig hiába instáltam²⁹ meg mindenféle módon a hatalmasakat 1919–1945-ig, természetesnek találhatod, hogy minden bizalmamat elvesztettem. Hiszen nem is nagy dolog ilyen nincstelenné lenni, s sokszor elmélkedek azon, hogy milyen jó dolgom van most, mikor nem kell reggel háromkor felkelni, hogy ott legyen az istállóban a lovak s szarvasmarhák tisztításánál és etetésénél és sok mindennek az ellenőrzésénél. Aztán milyen kényelmes dolgom van most, mikor nem kell azt a sok bitangot serkenteni a helyes munkára, s nem kell törődni azzal, hogy megkapták-e a havi fát, kommenciót,³⁰ s vajon van-e elég benzin a traktorokhoz, s mi van az ellős kocákkal, s nem betegek-e a malacok, bornyúk, csikók, s a fene tudja még mi minden, mi egy gazdaságban pillanatról pillanatra adódik.

Lelkiismeretes ember azonban nem nyugszik, s én most kikerestem a magam témáját, az Ady-ügyet, a leégett ház ügyét, amelyért már idestova két hónapja dolgozom, sok kitartással, de igen kevés eredménnyel így, amint itt el fogom sorolni. De mielőtt a bajokra reátérnék, itt említtem meg, hogy Földessy Gyulától és Ady Lajosnétól épp ma kaptam válaszokat. Földessy azt írja, hogy Bölöni³¹ ugyan átadta

²⁷ propozíció – javaslat, indítvány, előterjesztés, tervezet

²⁸ Gépelt másodpéldány, aláírás nélkül. Keltezés: a levél: Szatmárnémeti, 1954. V. 14.

²⁹ instál – könyörög, alázatosan kér

³⁰ kommenció – szegődött cseléd természetbeni juttatása

³¹ Bölöni György (1882–1959) író, újságíró. A zilahai Wesselényi Kollégiumban osztálytársa volt Ady

Darvasnak³² az én leveletem, de Darvas most beteg, s így Bölöni még nem kapott választ tőle, Darvastól, a minisztertől. Ugyanis én az utolsó Földessynek írt levelemben megírtam mindazt, amit az idemellékelt írásaim II.-ában fogsz találni, t. i. azokat a gondolatokat, hogy miképp gondolom én az Ady Endre emlék-ügyét egyszer s mindenkorra megoldani. Nem írom itt le, hiszen el fogod olvasni, s nagyon kérek, írd meg a Te személyes véleményedet az elgondolásomról.

Jó szímatom nem igen szokott félrevezetni, s azt hiszem, hogy odaát hamarabb fognak megérteni, mint itthon. Mindezt abból következtetem, hogy az itteni kultúr-osztály a Regiuneatól³³ kétszeri levelemre sem válaszol, pedig amit kértem, azt az emléktárgyak megmentése érdekében kértem. Aztán az a sok intrika és meg nem értés, szinte megtöri az ember jóakarátát, és enyhíti buzgalmát, mert sohasem tudja, hogy mikor, ki fog érzékenykedni, vagy pláne megsértődik.

Lám, én nem sértődtem meg, hogy az *Előre* újság Bucurestiből alig egypár napja válaszolt, hogy nem közölheti az „Érmindszenten” című s itt mellékelt írásom I. részét, azzal indokolva, hogy ők nem irodalmi újság, hanem elküldték a marosvásárhelyi *Igaz Szó*-nak közlés végett.³⁴ S akkor sem fogok megsértődni, ha az *Igaz Szó*-tól esetleg hasonló vagy másféle indoklással fognak refüzálni.³⁵ Túl vagyok az érzékenykedés hullámain, hiszen a nagybányai Kultúr-osztály főnöke, Rubin Fanni, akinek bizonyos, hogy sok érzéke van ahhoz, hogy az „Ady Endre emlékeit” megment-sük, avagy sem, mert ebben az ügyben sem ő személyesen, sem a fajtája nincsen érdekelve. Aztán ki tudja, hogy kik vannak az *Előre*-nél, akik vannak az *Igaz Szónál* is? Hát ezért nem érzékenykedek. Csinálom a dolgot, mert szörnyű állapotokat láttam ott, ahol a Te emléktáblád még sértetlenül áll, de ki tudja, hogy meddig fog érintetlenül ott állani.

Ne vedd költői vagy festői túlzásoknak azokat, amiket a rombolásokról, a gondatlanságokról, az önkényeskedésekről és kegyetlenségekről írásom II. részében elsorolok. Inkább úgy vedd, hogy enyhítettem a dolgokon, mert attól tartottam írás közben, hogy esetleg a hatóságok meg fognak vádolni rágalmozással, ezért próbáltam enyhíteni a dolgokon. Sajnos, jobban enyhíteni a barbárságokat: nem tudtam. Csak egy példát sorolok fel: összesen 55 db műemléknek minősíthető tárgyat vettem fel a Leltárba, amit azért szerkesztettem meg, hogy tudjuk meg, hogy mi volt, s ha lehet, kutasson utána az, akit majd ezzel megbíznak. Tehát az 55 tárgyból több mint 28 db hiányzik. Ma, de hogy holnap mennyi fog hiányozni, azt már nem tudom meg-

Lajosnak, 1902-től Ady Endre barátja. Ady életéről fontos dokumentumokat közlő alapvető műve: *Az igazi Ady*. Paris, 1934.

³² Darvas József (1912–1973) író, publicista, politikus. 1947-től több tárcát vezetett miniszterként: építésügyi 1947–1950; vallás- és közoktatásügyi 1950–1951; közoktatásügyi, illetve népművelésügyi 1951–1956.

³³ a Kerülettől

³⁴ Megjelent az *Igaz Szó* Ady-emlékszámban: Papp Aurél: Otthon, Érmindszenten. *Igaz Szó*, 5, 1957, 11. 752–764.

³⁵ refüzál – visszautasít

mondani! Arról nem is akarok most beszélni, milyen piszok és rondaság környékezi az új házat, és hogy mennyire gondozatlan az az udvar, amelyik valaha szegény Mari néninek minden volt!

Mostanában újra igen sokat betegeskedem. Ez sokat gátol akarásaim végrehajtásaiban, aztán a nincstelenséget is jobban érzi az ember, ha anyagilag semmiképp sem tud magán segíteni. Mert, hogy is ezzel a dologgal? Ha nagy nehezen valami bagatell összegre, mondjuk legfeljebb száz lejre szert is teszek, szegény feleségem azonnal „kölcson” kéri, ami azt jelenti, hogy egypár hónap múlva egy harmadik családtagomtól kell visszakérnem, mert akinek akad is pénze, azt mindjárt meg kell osztani azzal, akinek semmije sincsen, csak igen sok hiánya. Ezelőtt nyolc-kilenc hónappal a temetésre kellett a pénz, most pedig azt, amit erre a célra kölcsön kértem, alig tudtam négy hét múlva visszakapni, hogy a kriptában a sírhelyre a fiam márványtábláját kifizethessem. Ilyen körülmények között intézem én ezt a szerencsétlen Ady-ügyet, mert fáj a lelkem és a szívem, amikor látom, s most már tudom is, hogy Ady Endre emlékére senki sem gondol! De elképzelheted az örömemet, hogy végre Tebenned találtam egy társat, aki vélem együtt fontosnak tartja ezt az ügyet.

Itthoni kudarcaim után bizony, igen sokszor gondoltam már arra, hogy megszüntessem buzgalmamat. De nem enged a szívem, s inkább nem festek, semhogy ezt az Ady-ügyet be ne fejezzem, eredménnyel. Épp ezért nagyon kérek, ne hagyj magamra, s tégy meg minden megtehetőt, hogy az ottani irodalmi kör – mindkettő, a román és a magyar – magukéva tegyék az ügyet, s én természetesen meg fogok ezután is tenni minden tőlem telhetőt.

Azért gondoltam könnyíteni magamon valamit, mert már kezd sok lenni az ezzel az ügygel kapcsolatosan felmerülő tennivaló, s ilyen körülmények között valami meg fogja szenvedni túl nagy elfoglaltságomat. Most is pl. hogy Ady Lajosnénak³⁶ alkalma volt írni arról, hogy mi a véleménye az elgondolásomról, felhasználta az alkalmat, s megkért, hogy a Sepsiszentgyörgyre internált két fiú- és egy leánytestvérének adjak, illetve küldjek kölcsön legalább 4-500 lejt, mert éheznek, s nincsen semmi ruhájuk. Elgondolhatod, hogy mennyire bánt a helyzetem, hogy nem tudok rajtuk segíteni. Ha van valakid ott Sepsiszentgyörgyön, légy szíves, és írd neki, hogy karolják fel a szerencsétleneket, hiszen éhen fognak elpusztulni. Várom-várom az isteni segítséget, de azt sem tudom, hogy honnan a fenéből várom. Ilyen voltam egész életemben, mindig csak reméltem, aztán belefásultam mindenbe.

Visszatérek azonban az Ady-ügyre. Most már a leltárak elkészítése (a meglévő és hiányzó tárgyakról), aztán az anyagkimutatás megírása és mindezek lefordítása vár munkára, hogy végül a Memoriumot³⁷ is megszerkeszthessem, s a felsorolt melléletekhez csatolva néhány rajzot is, elküldjem az írószövegeknek, hogy továbbítsák a miniszterekhez, itthon és Magyarországon is. Ha az a fene „Igaz Szó” küldene

³⁶ Ady Lajosné, Kaizler Anna (1890-1956) jó módú érszentkirályi középnemesi családból származott. 1910-ben kötött házasságot Ady Endre öccsével, Ady Lajossal. Több visszaemlékező cikket és könyvet publikált Ady Endréről, pl. *Az ismeretlen Ady*. Budapest, 1943.

³⁷ emlékiratot

valami pénzt a cikkeimért, akkor nagyon ki volnék segítve. Tudnék gyorsan írni mindent, s tudnék nyugodtan dolgozni. Haj, haj, de kár, hogy mindenből kisemmiztek, s nem maradt csak ez a rongy lelke, amelyik mindent megcsináltat vélem, csak éppen pénzt nem ad hozzá. Na, ez, ami megmaradt, ezt aztán teljes egészében feláldozom, akár tetszik, akár nem. Ilyennek ismerlek Téged is, s hogy vélem tartasz, szinte felvillanyozva érzem magam. Ha módom lenne, akkor személyesen mennék hozzád, aztán az írószövevényekhez s fel, a miniszterekhez, s addig nem tángatnék, amíg végrehajtanák a tervemet. Haj, haj, megint álmodok.

Drága Károly Testvérem, arra kérek, légy szíves, és gépeltesd le ezt a két írást, ha szükséged volna rá, s aztán ezeket légy szíves nékem visszaküldeni. Igen nehezen kapom az írógépet, s elég ritkán, tehát nagyon nehéz nélkülözni akár egy példányt is, s aztán még hozzá papírom sem igen van. Staniclikon, pakoló papírokon fogalmazok, s mindig nagyon sietve kell gépelni, mert sokszor egy pár óra múlva már jönnek a gépért. Ezért olyan hibások a gépeléseim, s bocsánatodat is kérem a sok javításért.

Kíváncsi vagyok az írószövények véleményére, és legjobban vagyok kíváncsi a Te véleményedre úgy az írásomról, mint legfőképpen az elgondolásomról. Ady Lajosné írja azt is, hogy Ravasz püspök³⁸ a pesti Nemzeti Múzeumból az érmindszenti múzeum részére meg fogja szerezni az Ady dolgozó szobáját, ha a múzeumot nyélbeütjük. Gogánénak³⁹ már írtam, de még nem válaszolt. Isac Emil, halála előtt egy héttel végre sokszori kérésemre megígérte, hogy az ő Auréliának oda fogja adni a birtokában lévő Ady írásokat. Az én pechem, hogy az egyik fiatal író pajtásom innen Szatmárról el kellett, hogy menjen Kolozsvárról az *Előréhez* Bucurestibe, s közben Isac Emil ellógott az ígéret beváltása elől.⁴⁰ Ilyen az én pechem. Ne, de most rajtad teszem át nyergemet, s Téged kérek meg, hogy az írószövények útján rohamoztasd meg Gogánét, meg az Isac fiát, hogy a birtokukban lévő Ady Endre írásokat adják az Érmindszenti Múzeumnak. Mert írtam a volt Wesselényi s most Ady Endre Áll. Gimnázium igazgatóságának is, ugyanilyen értelemben, de innen sem kaptam még választ. Talán Néked több szerencséd lesz azokkal ott Kolozsváron, mint nékem az itteniekkel.

Agyon halmozlak, Drága Károlyom, tennivalókkal. De ne zúgolódj, kövesd némán az én példámat, hiszen tudom, hogy szívügyed Néked is Ady Endre. S ha jónak látod, kérd meg nevemben, avagy a Te nevedben Jenőt is, hiszen annyira nem lehet elfoglalva, hogy Adyval semmit ne foglalkozzék. (Egyébként lelkemből üdvözlöm Öket, s Jenőt ölelem a régi szeretettel.)

Kérek még egyszer, értesíts mindenről, ami azt fogja jelenteni, hogy megerősítel lanyhuló szándékomban, ami máris jobbra fordult, hogy azt a buzgalmat látom

³⁸ Ravasz László (1882–1975) református lelkész Erdélyben, majd 1921-től a Dunamelléki Egyházkerület püspöke. 1948-ban minden tisztségéről lemondott és visszavonult.

³⁹ Gogáné, Octavian Goga özvegye, Veturia Goga (1883–1979) operaénekesnő; Octavian Goga a második férje volt.

⁴⁰ Emil Isac 1954. március 25-én Kolozsvárt meghalt, fia: Dan Isac.

Nálad is, mint nálam. Írj meg mindent mindenről, amikre csapongó írásomban kérlek és kértelek. Aztán bocsásd meg nekem, hogy így visszaélek egy nyugdíjas idejével, akinek épp úgy kellene a pihenés. Inkább, akárcsak nekem.

No, azt hiszem, hogy eléggé megagitáltalak ahhoz, hogy Néked is legyen más dolgod is, mint a havonkénti nyugtát megírni a horribilis nyugdíjfelvételkor. Haj, de sokszor eszembe jut az a megállapításom, hogy aki a tűz mellett van, az mindig jobban melegszik. Aztán az is, hogy mi, itt a végeken, az örök végeken, sohasem érjük el azt, hogy ne az ostor vége érjen bennünket. Lám, Kossuth Lajos is, aztán Ady Endre, Kazinczy Ferenc, no meg Berzsenyi és Wesselényi és annyian és annyian. Mind-mind a végekről valók voltak, mert igazán csak a végeken lehet megtudni, mi az, ha megcsattan az ostor valahol a központban. Minket mindig csak az ostor hegye érint, és csak nagyon ritkán jut hozzánk az ostor enyhébb csapása. Mi már meg is szoktuk ezt az állapotot, s ezért nem zúgolódnunk, csak ha már csordultig a pohár – lázadunk.

Drága családot minden tagját, mindannyiunk nevében üdvözlöm, s Téged pedig testvéri szeretettel ölel:

Mellékelve: „Érminszenten” című cikk I., II. és egy helyszínrajz.

Papp Aurél – Kós Károlynak, 1954. június 13.⁴¹

Drága Károly Testvérem!

Megkerültelek benneteket, pedig haj, nagyon elkészültem rád, hogy véglegesen nyélbe üssük az Ady-ház ügyét. Úgy történt ugyanis, hogy éppen arra a napra váltottam meg a jegyemet a repülőre, amely napon a nagy vihar miatt a repülő nem szállhatott le Kolozsváron, s így kénytelen-kelletlen, de egyenesen Nagybányára kellett eljőnnöm, s onnan haza. Már egy hete vagyok itthon, de mert nem kaptam kölcsön az írógépet, a mai napig kellett várnom, hogy mindent megírhassak, hol mentségemre, hol bosszúságomra.

Hogy némileg az én személyes ügyemről is tájékoztassalak, megírom, hogy az orvosok véleménye rólam az, hogy nincsen semmi komoly bajom, s nyugodtam dolgozhatok. Nos, erre fel azonnal bele is estem a kertészkedésbe, mert szegény kertem bizony elvadult az alatt az idő alatt, amíg én vizsgáltattam magam. Most már rendben van, s várja újabb elmenetelemet, hogy ismét nekivaduljon. Mert persze, hogy elmegyek ismét, és pedig cca 25. körül, hogy hazahozzam a két szivarcutkát, Sarkadi Sándort és Vass Jóskát,⁴² akiket úgy hagytam ott, hogy az egyiket, Vass Jóskát már félig megoperálták, viszont Sarkadi csak azóta került kés alá. Mi van velük, sajnos, nem tudom, mert a táviratomra nem válaszoltak.

Reátérve azokra, amiket az Ady-ügyre vonatkozólag ott, Marosvásárhelyen elér-

⁴¹ Gépelt másodpéldány, aláírás nélkül. Keltezés: a levélen: Szatmárnémeti, 1954. VI. 13.

⁴² Papp Aurél ismerőse, közelebbit nem sikerült kideríteni róla.

tem az, hogy az *Igaz Szó* nem közölte az írásomat, mert nem üti meg a mértéket. Hát ezt én is tudtam, hogy nem valami műremek, de hát nem is ilyenféléknek szántam őket, csak arra, hogy port kavarjanak az emberek elméjében, hogy az ügyet tudják, s híreszteljék a szándékaimat, s mintegy a köz érdekében valónak állíthassam be Memoriumomba, amelyet a miniszternek akarok és fogok majd benyújtani. Nem értettek meg, s úgy látszik, hogy tévedtem, amikor ezekre az újságokra gondoltam. Most már nincsen más hátra, próbáld meg az állami kiadónál, beszélj Marosival,⁴³ a Molter⁴⁴ fiával, s próbáld meg, hátha ez a kiadó kiadná, hogy mégis eljuttassuk valahogy az egész ügyet a köztudatba. Ha ez sem sikerül, akkor egye meg a fene, hiszen nem olyan borzalmas dolog, ha előkészületlenül is nyújtom be a minisztériumokhoz az ügyet. A vásárhelyi írók szövetsége azt mondta – Molter útján –, hogy ők teljesen elfogadják az én alapgondolataimat, s majd hozzá fognak szólni. S. c.! De, hogy mikor és hol, azt már nem mondták, mert hiszen, ha én benyújtom a minisztériumnak a Memóriumomat, akkor ők már nem igen fognak ilyen alkalomra szert tenni.

Szóval, úgy áll a dolog, miként annyiszor történt már, hogy nesze semmi, fogd meg jól.

Most fogok megállapodni Kolozsváron, de azért nagyon szeretném, hogy egyről s másról tájékoztatnál, ha ugyan volna miről. Jaj, mert félek, hogy ott nálatok is épp úgy pang az aktivitás, akár csak a mai irodalomban általában. Mindezeket azért mondom ilyen epésen, mert a vásárhelyi utolsó vasárnapon egy délelőtti irodalmi matinén voltam – a Kultúrpalotában –, amelyik kultúrdélelőttön egyebet sem olvastak fel az új Titánok, minthogy ennek s annak a kondásnak milyen ezerfoltos kabátját akarta megvenni a múzeum, de a vásár nem sikerült, mert a kondás nagyon sokat kért érte. Aztán szó volt még egy gulyás-féle emberről is, majdnem hasonló esettel, ami mind azt mutatta nékem, hogy a témák alászálltak, s a gondolatok végleg elmenekültek ebből a cudar világból. Hát így forog a világ, valaha szegény kondás örült, ha felemelték a kommencióját, s ma még az ezerfoltos gúnyját sem adja, még az irodalmi délelőtti tiszteletért sem olcsóbban, mint kétszáz lejért. Az én földim, Gellért Sándor⁴⁵ is ott szerepelt, és elszavalta a doni eposz egyik énekét, s a nyavalyás nem átalott beleszúrni az ízes verssorok közé egy ilyenfélét, hogy „csak a Bocskay hajdú az igazi kommunista”. Ilyen marhaságra aztán ne csodálkozz, hogy kifordultam a matinéről, s lekókadtt fejjel siettem a klinikára, hogy vizsgáljanak meg

⁴³ Marosi Péter (1920–1998) kritikus, szerkesztő, színházigazgató. Az Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó kolozsvári szerkesztője (1952–1957), majd az *Utunk* belső munkatársa.

⁴⁴ Molter Károly (1890–1981) író, kritikus, irodalomtörténész. A marosvásárhelyi református kollégium tanára (1913–1945), 1920-tól a *Zord Idők* társszerkesztője, 1926-tól az Erdélyi Szépművés Céh lektora. A marosvécsi Helikon írói munkaközösség tagja.

⁴⁵ Gellért Sándor (1916–1988) költő, műfordító. A második világháború keleti arcvonalán szenvedője a doni sereg pusztulásának; ezt *A magyarok háborúja* című, 24 énekből álló eposzában örökítette meg, amely csak 1983-ban jelenhetett meg. Gellért Sándor Debrecenben született és Mikolán (Szatmár megye) tanított, ezért nevezheti földimnek Papp Aurél.

egyszer, hátha mégis bolond vagyok, vagy valami nagy-nagy bajom van, hogy milyen marhaságot hallok az ép fülemmel. Hiába volt minden vizsgálat, a füleim is jók, tehát így hallottam, s nem volt mást mit tennem, mint sietve eljönni haza, bár inkább szerettem volna Hozzád sietni, hogy kipanaszkodjam magam.

Hát ezt a panaszkodást most követtem el, de meg is könnyebbedtem utána. Pedig még mindig rája valami a májamat, mintha vitriolt ittam volna. Meg is írtam tüstént Földessy Gyulának is, hogy vigyázzanak, mert az itteni írók elveszik a legjobb témákat a magyarországiak elől, dacára annak, hogy ott sokkal több a kondás s az efféle nép. Bár most már, a hallottak után, kétlem, hogy igazam lenne. Úgy látszik, hogy itt mégiscsak több a kondás, legalább az írók között sokkal több lehet, mint odaát. Vigasztalólag hat mégis ez a dolog, mert szegény országunk mindig elmaradt az ottaniak mellett, de most az egyszer meg kell adni, hogy fölénybe kerültünk. S mi ehhez az angol-magyar futball győzelem? Semmi.

Kedves Károly Testvérem, írd, ha időd engedi. Én sietve elvégzek itthon mindent, de nem ígérem, hogy előre értesítelek, mert nem tudom, hogy fognak alakulni a dolgaim. Beszélj Ciupével, hogy mi a fenét csinálnak? Úgy látszik, hogy mindenki magáévá tette az ügyemet, s a végén a sok bába között stb.

Téged csak arra kérlek, hogy írd. Még akkor is írd, ha semmi eredményről nem tudnál írni, mert egyelőre az is kielégít, ha hallom a szavaidat.

Kezeit csókolom Drága Feleségednek, s Téged igaz testvéri szeretettel ölel s csókol:

Papp Aurél – Kós Károlynak, 1954. június 24.⁴⁶

Drága jó Testvérem!

Nem gondolt körülmények következtében, utam K. on egyelőre elmarad. A beteg, akiért mennem kellett volna, tegnap este váratlanul és egészségesen hazajött egyedül is. Így el kellett halasztanom kolozsvári utamat, s nekifogok az Ady-ügy végleges elintézésének. Elkészítem a Memoriumot és a mellékleteket, aztán ezek elkészítéséhez még egyszer elmegyek Érmindszentre is. Dolgom tehát van bőségesen. Az *Utunk* kiküldöttje járt nálam. Mindent megbeszéltem vele. Az *Utunk*nál mindent megtudhatsz. Nyugdíj nincs!

Írd, írd! Kézcsók, r. t. szer. s Téged cs:

Papp Aurél

Papp Aurél – Kós Károlynak, 1954. július 12.⁴⁷

Kedves Károly Testvérem!

Sok minden ügyes-bajos dolgaim közepette is, és bár kétszeri írásaimra sem vála-

⁴⁶ Kézírás. Keltezés: a levélen: Szatmárnémeti, 1954. VI. 24.

⁴⁷ Gépelt másodpéldány, aláírás nélkül. Keltezés: a levélen: Szatmárnémeti, 1954. VII. 12.

szoltál, mégis írok Néked, mert így érzem, hogy ezzel megbékítem nyugtalanságomat. Hogy miért vagyok nyugtalan? Magam sem tudom. Talán az állandó borús idő miatt, talán túlfeszített munka okozza, vagy az álmatlanság, ami már régen gyötör – nem tudom. Rendes és évek óta megszokott életrendem, hogy korán fekszem, s korán kelek. Egész nap munkában vagyok. Négy-öt, sőt, több munkán is dolgozom, csakhogy ki ne fáradjak, s a fáradságot nem is igen szoktam érezni. S talán éppen ez üt ki ilyenkor rajtam. Ilyenkor aztán az a pihenésem, hogy nekiülök a gépnek és írok, legalább annak, akivel szeretnék elbeszélgetni. Persze, újabbakat én sem tudok előkotorni emlékezetemből, de felfrissítem a régieket, s ez is valami, ezzel is megnyugtatom magam. Tehát kezdem is, mert immár négy hónapja ez életem legfontosabbja.

Amikor Marosvásárhelyről olyan lehangoltan jöttem, mert csalódtam Molterban s mert nem tudtam kiszállni Kolozsváron, arra kértelek, hogy légy szíves az én Érmindszenten című írásommal kísérletezni az Állami Kiadóban, a Molter fiánál, hátha külön füzetben kiadná, s így mégis tudnék valami propagandát csinálni ennek az ügynek. Mert hiába no, az, ami eddig történt ebben az irányban, be kell ismernem, hogy édeskevéssé. Az *Előre* nem közölte, mert az ő anyaguk más. Aztán az *Előre* elküldötte az *Igaz Szó*-nak, amely visszaküldte az *Előre*-nek, s az viszont nekem, az *Igaz Szó*-nak azzal a megjegyzéssel, hogy az ő lapjuknak nem felel meg. Erre megjelenik a folyó hó 7-i *Előre* számban Gellért Sándornak egy olyan csapnivaló cikke,⁴⁸ amelynek se füle, se farka nincsen.

Elképedve hallottam minderről, hiszen én nem tudok újságot venni, s nem is járva az emberek közé, csak tegnap este tudtam meg a dolgot. Persze, hogy elolvastam a cikket, s amit most megírtam, az annak a benyomása, amit reám a cikk okozott.

De hát ez még nem minden. Alighogy felocsúdtam a marosvásárhelyi tapasztalataimból, egy pár napra az érkezésem után beállít hozzám két fiatalember, akik közül az egyik szatmári fiú, és Paneknek hívják.⁴⁹ Panek Zoltán itt végzett a ref. gimnáziumban. Nagy, széles gesztusokkal jelenik meg, mint régi ismerős, és elmondja, hogy őket az *Utunk* küldte hozzám, hogy segítségemre legyenek (mert ketten jöttek). Mit segíthetnek ők nekem? Elmondottam nekik azt, amit eddig végeztem, s átadtam az egész levelezésemet Véled és a pestiekkel történtet, s három nap múlva, amikor visszatért Panek Zoltán, nagy fölénnyel helyeselte az eddig történeteket, mert ma az Ady-ügyben a legfontosabb kérdés, hogy a még meglévő és múzeumi értékű búto-

⁴⁸ Gellért Sándor írásának *A leégett Ady-portán* című fejezetében írta: „Érmindszenten Papp Auréllal, az öreg festőművésszel jártam. Megcsináltuk: 1. az Ady-porta helyrajzát. 2. a leégett szülőház felépítéséhez az anyagkimutatást és költségvetést (szakemberekkel együtt). 3. az Ady-emléktárgyak leltárát. 4. az Ady-portával kapcsolatos terveket. 5. az anyaggyűjtést Papp Aurélnak *Ady Endre szülei* c. kis könyvéhez.” Gellért Sándor: *Ady Endre szülőföldjén. Előre*, 1954. július 7. Gellért Sándor cikkét ismertette: Balogh András: *Ady Endre szülőháza. Igaz Szó*, 2, 1954, 9. 122–123. – Báder Tibor: *Ady-relikviák Szatmáron* című írásában. *A Hét*, 1977. augusztus 26. 6–7. megemlékezett Papp Aurélnak az Ady-szülőház ügyében kifejtett tevékenységéről.

⁴⁹ Panek Zoltán (1928–2001) prózaíró. Középiskoláit Szatmáron végezte. Az *Utunk*, majd a *Dolgozó Nő*, az *Előre* s végül az *Igaz Szó* szerkesztője.

rok, berendezési tárgyak stb., stb. megfelelő őrizetben legyenek, s mert épp ezekért már x-szer leveleztem a Tartományi és más hatóságokkal. Hogy azonnal cseréljék fel a két lakót az Ady-házakból, vagyis költöztessék az új házba Kovács Katicát, a Mari néni hűséges volt cselédjét, s viszont az új házból adjanak utat a Dobos nevű családnak, amely a tűzkárt okozta, s amely az elmúlt tíz éven át nem őrizte, de rombolta az Ady Endre emlékeit és az egész Ady családot is. S mindezeket tudomására hozva megkértem, hogy ebben a dologban segítsen az *Utunk* és az Írószövetség. S megadtam Paneknek a címeteket is, hogy hova írasson.

És mi történt erre? Az, hogy ezelőtt pár nappal kapok egy levelet, ami nem postán, hanem valaki által dobott be a postaszekrénybe, s amelyben Panek Z. értesít, hogy ő íratott az Írószövetséggel (a Nagy Istvánnal íratta alá) a kultuszminiszternek és a tartományi kultúrosztály vezetőjének, de nem íratott az érkávási párttitkárnak, aki pedig a legfontosabb tényező ebben a nyomorult ügyben, s akitől leginkább függ a két lakó sürgős kicserélése. Erre természetesen újra írtam az *Utunk*-nak, hogy Panek elvtárs nem értett meg teljesen. Én egy szóval sem kértem, hogy a kultuszminiszterhez forduljon, hanem a Comisiunea *Științifică*-hoz,⁵⁰ amely az Academia tagjaiból alakult, a műemlékek stb. megmentésére és megőrzésére. Ezt Károly fiad bizonyára jobban tudja, mint én, s ha Te nem tudnád, légy szíves, véle megbeszélni a dolgot.

Mindezek után elképzelheted, hogy miképp érzem magam. Négy hónapja nagy keservesen annyira jutottam a dologban, hogy már csak azt kell megtennem, hogy újra kiszálljak Érmindszentre, hogy ott összeegyeztessem az özv. Ady Lajosnétól kapott bútor és egyebek listájában felsoroltakat azokkal, amelyeket én első kiszállásomkor leltárba vettem a Kovács Katica bemondása és személyes megtapasztalása után. Enélkül a munka nélkül, amit most kell megcsinálnom, az egész ügy szinte megvalósíthatatlan, hiszen hiába akarnánk múzeumot csinálni, ha nem lesz meg az anyag. Múzeumot tárgyak nélkül hogyan lehet felállítani? Aztán még van ennek a kérdésnek még sok olyan mellék-kérdése, amelyeket, ha nem is megoldott, de legalább is tanulmányozás után megvalósítható állapotban kell előterjeszteni azoknak, akiktől a múzeum megvalósítását kérjük. Nos, és még hol van az írószövetségek véleménye, hol az egész Ady porták helyszínrajza, hol a mai állapotok leírása, s hol a leendő múzeumi berendezés megvásárlása, azaz a tulajdon-állapotok megváltoztatása stb., stb. Amely dolgok mind-mind nem mellék-részletei, de az alapításhoz feltétlenül szükséges körülmények, amelyeket el kell előbb intézni, s csak megvalósítható állapotát kell előterjeszteni, majd először javaslattétel végett az írószövetségeknek, s aztán majd az írószövetségek fogják az ügyet – így teljesen feldolgozva – az illetékes helyre eljuttatni.

Mondom, szeretettel s minden dolgomat félretéve dolgozom ebben az ügyben, s akkor a végén, amikor már éppen csak hogy be kell fejezni, akkor köpnek a tábla olyan emberek, akiknek fogalmuk sincsen ahhoz, hogy mi is ez a dolog.

Lám, Budapesten Bölöni Gy. megírt egy cikket,⁵¹ s türelemmel várják tőlem a továbbiakat. Hiszen azzal, ha itt az írószövetség ilyen és olyan felterjesztést küld ide

⁵⁰ Tudományos Bizottság.

⁵¹ Bölöni 1954-ben az alábbi cikkeket publikálta Adyról: Ady, az újságíró. *Új Hang*, 3, 1954, 6. 69-91.;

vagy oda, még semmi sem történhetik, mert ugyan ki írta meg valaha is, hogy milyen szakemberek menjenek ki, hogy a tulajdon-állapotot vizsgálják be, hogy az épületek milyen állapotban vannak, hogy a meglévő (de azt sem tudják még, hogy mi van meg) múzeumi értékű tárgyak kitől és hogyan szerezhetők meg stb., stb. Mind olyan dolgok, amelyeken sokat kellett törnöm a fejem, s még többet levelezni, néha háromszor is írni egy helyre, hogy valami elfogadható formában vegyem a melléklendő iratok közé. Mert melléklet, az lesz bőségesen.

Kedves Károly Testvérem! Arra kérlek nagyon, hogy légy szíves, mint technikus ember lépj a dolog érdekében közbe minden helyen, ahol ezt a dolgot el akarják mocskolni. Ott, Kolozsváron a legfontosabb, mert hiszem másutt nem igen foglalkoznak ezzel az ügyel. Nagyon fájna az, ha az ilyen illetéktelen beavatkozásokkal meguntatnák az ügyet azokkal a hatóságokkal, akikhez fordulnunk kell majd. Attól félek, hogy nevetségessé fog válni a dolog, ha minden komolyság híján, és csak úgy ad hoc-ra írnak ennek a múzeumnak a megalapításáról és az irodalmi kegyhely megteremtéséről. Az én javaslatom átgondolt, és sok gyöttrődések után született gondolat következménye, amelynek kultúr-kihatása lenne az egész község fejlődésére s az egész Tartomány s talán egész Erdély kultúréletének mozgalmaira. Forrása lehetne ez a hely minden nagyobb Népi mozgalom megindításának, s oltára lehetne a két Nép kultúrájának, s talán az összes erdélyi népek együttes komoly kultúrmunkájának.

Kár volna elhevenyészni ezt a szépen megindult dolgot. És kár a gyermekembereket ilyen komoly dolgok elvégzésére hozzám küldeni. Mert valaki egy másik írónak a veje, még nem bizonyos, hogy az ilyen dolgoknak megértője is.

Várom válaszat türelmetlenül és öllelek s cs.

Kós Károly – Papp Aurélnak, 1954. augusztus 24.⁵²

Kedves Aurél testvérem!

Valóban nem feleltem rég lapjaidra és üzeneteidre, sőt leveleidre. De csak most kaptam kézhez őket, mert nyaraltam, vagyis csavarogtam össze-vissza, mindenfelé, főleg ott, ahol posta és ember minél kevesebb volt. Most csak röviden írok, és főleg az Ady-házról. Hát én annak idején az Írószövetségben magánúton és hivatalosan is szóvá tettem a dolgot, és emlegettem a botrányt is. Az Írószövetség plenáris ülésén, melyen a Központi Szövetségi után (Beniuc⁵³ is részt vett és a Párt Központi Bizottságának egy tagja is, akit nem ismertem), ugyancsak szóba került ez az ügy, és Beniuc megígérte, hogy közvetíti a központnak annál is inkább, mert már egy ilyen szégyen-féle történt jóvátehetetlenül a bikali Kölcsey-házzal. Aztán éppen a múlt héten kaptam az üzenetet Bukarestből (abból a minisztériumból, amelyikhez a múzeumok is tartoznak), hogy az Ady-ház helyreállításának ügye most már ott

Ady Endre legutolsó fényképe. *Művelt Nép*, 1954. április 25. 3.; Kincses Kolozsvár. *Utunk*, 1954, 36. 3.

⁵² Kézírás. Keltezés: a levél: Kolozsvár, 1954. aug. 24.

⁵³ Mihail Beniuc (1907–1988) román író, írószövetségi tisztségviselő.

elhatározott dolog. A Bányai Múzeum is felterjesztette a helyreállítás dolgát, és a minisztérium elfogadta a felterjesztést. Szóval, a minisztérium elhatározta, hogy helyre kell állítani a házat, és gondoskodott az anyagi előfeltételekről. Sőt kérdést intézett hozzám, hogy vállalnám-e a helyreállítás irányítását stb. Mire azt válaszoltam (utólag és közvetve, mert mikor az érdeklődés történt, nem voltam itthon), hogyha hivatalos megbízást kapok, szívesen és örömmel vállalom, mert azt a helyszínen kell elintézni felügyelet alatt, hogy ne csináljanak valami ostobaságot – jóakarattal is. Azt úgy, nádfedéllel kell helyreállítani, ahogy volt, és paticsfallal. Sőt, az én nézetem szerint az új házról az emléktáblát le kell venni, és erre a vályogházra kell rátenni. Annak idején is hiba volt ezt odarakni, de én nem tudtam még akkor, melyik házban született igazán Ady Endre, és az öreg Ady mindenképpen az új házra akarta a táblát tételni, hát oda tételtem fel. (Mellékesen megjegyzem: az új ház is vályogból van építve, a kőművesek nagyon meg is akadtak, hogy hogy falazzák be a vályogba a kőtáblát; én kellett kitaláljam a módját. Az volt az első győzelmes harcom a vályoggal, azóta már sokat kínlódtam a vályoggal, és mondhatom: megszerettem ezt az olcsó, hálás, egészséges anyagot).

Ha van valami híred, írd; s egyébképpen, hogy vagy? Én nem vagyok valami kellemesen, mert a reuma a lábamba költözött a vállamból, és sokat kínoz, néha alig tudok járni. Különben tele vagyok sok apró, ostoba munkáskával, és bevallom: most már sokszor nehezen megy a munka. Csúf dolog a vénség, édes Aurél, azt napról napra jobban belátom. Keserves dolog. Amikor az ember azt kell tapasztalja, hogy a munka mindinkább nehezebben megy. Kifáraszt, és nem akar dolgozni a fantázia sem. Architektúrában sem kapom meg sehogyan azt a megoldást, amit keresek, és írásban a kifejezést, amelyik éppen oda passzol, és úgy, ahogy érzésem szerint kellene.

No de nem sírok, mert lehetne rosszabbul is. Igaz, talán olvastad: meghalt szégyen Gaál Gábor,⁵⁴ hosszas, kínos betegség után. Nagyon sajnálom, mert becsületes ember volt, és jó kommunista, amelletts képzett ember, amilyen kevés van a Pártban sajnos.

Igaz! A Képzőművészek Szövetségében nagy változások vannak: Ciupével együtt az alelnök és titkár is kimaradtak, tehát most vezetőség úgyszólván nincsen. Az ideiglenesen kinevezett elnök úgyszólván semmit sem csinál, és nincs senki, aki ott valamit mozgathat. A Te dolgot Bányán kellene mozgatni, mert oda tartozol. Különben én is most gyengén vagyok: az állam letiltotta valami új takarékosági határozat alapján a nyugdíjon felüli anyagi segítséget, amit eddig az Uniune Senatorilortól⁵⁵ kaptam, letiltotta. Illetve le kellett róla mondanom. Hogy hogyan pótolom azt az 500 lejt, még nem tudom, de egyelőre keserves, és lehet, később még keservebb és nehezebb lesz. Szóval kezdek kutyaül állani én is. No de, eltekintve a reumától, egészséges vagyok, és a mai világban többet igazán nem lehet kívánni.

⁵⁴ Gaál Gábor (1891–1954) közíró, irodalomkritikus, kolozsvári napilapok (*Ellenzék*, *Keleti Újság*) külső munkatársa, majd a *Korunk* szerkesztője, főszerkesztője (1928–1940).

⁵⁵ Szenátorok Egyesülete.

Ezt kívánunk Nektek is: egészséget, erőt, a többi aztán csak meglesz valahogy, gondolom, amíg még élünk, és az sem lesz már sokáig úgysem.

Szeretettel ölellek, édes Auréloom, családdoddal együtt üdvözlünk, ölelünk mi is titeket.

Kós Károly

Papp Aurél – Kós Károlynak, 1954. augusztus 29.⁵⁶

Drága Károly Testvérem!

Ezt a levelet már 26-án kezdtem írni, de mert csak ceruzával rendelkezem, s mert a ceruzával való írásom szinte olvashatatlan, abbahagytam, s vártam, hogy valahonnan csak kapok egy-két napra egy gépet. Ma, szombat délre aztán megjött a gép, s csak most tudom folytatni, illetve újra írni leveletem.

Nem tagadom, nagyon lehangolt az, hogy annyi írásomra csak olyan későn válaszoltál, Kedves Károlyom. Az ember a mai állapotok közepette, ne csodáld, de sok mindenre gondol, s ez az oka a nyughatlanságnak, amire egyébként ugyanis van oka az embernek minden pillanatban. De hát ez ellen nem tehetünk semmit, a leveled vétele után, mint mondtam, szerettem volna azonnal válaszolni, de nem tudtam.

S hogy a legfontosabbakkal kezdjem, mindjárt reátérek a mi személyes dolgunkra: az öregedésre. Hát, ez bizony nehéz sor. Nem ok nélkül mentem el Marosvásárhelyre magam megvizsgáltatni, hiszen az ember már azt sem tudja, hogy melyik pillanatban jön érte a „megváltás”. Tudni akartam, hogy van-e valamelyik szervemnek baja, s hogy milyen természetű, s aszerint akartam meglévő időmet felhasználni. Amint meg is írtam, az általános vélemény jó volt, s így – mint régen is tettem, bolondjára fecsérlem időmet és életem óráit – sokszor haszontalan dolgokra. Az, hogy aztán a dolgok nem úgy mennek, mint régen, ez már a bajok folytatása, hiszen az öregedést nem ma kezdtük, s nem ma érezzük először a hiányokat s elgyengüléseinket. Ezzel számot vetve Te sem, s én sem panaszkodhatunk, mert hidd el, hogy nagyon sokan, akik fiatalabbak nálunknál, és kevesebbet gyűrték szervezetüket, mint mi, örülnének, ha fele annyi fizikai és szellemi képességekkel rendelkeznének. Azok a bizonyos kihagyások s az agyuk meglassúdása. Ja, ez még a legkevesebb volna. Csak szervi bajunk ne legyen, mert az jelenti a Végzetet. Ez azonban, ha jól tudom, Nálad sincsen. S ha így van, akkor fel a fejfel Testvér, mert elhúzhatjuk még 15-20 évig.

Persze, azt fogod mondani, hogy könnyű Aurélnak. Fenét könnyű, Drága Károlyom, hiszen Te ott a klinikák tövében s ott a sok megbízható orvos mellett, tehát könnyen segíthetsz magadon. De mi lenne énvélem, ha netán valami bajom lenne? Utazni ma, amikor kenyérre való sincsen, nehéz, főleg, ha beteg is az ember. Nem jó róla beszélni sem.

⁵⁶ Gépelt másodpéldány, aláírás nélkül. Keltezés: a levélen: Szatmárnémeti, 1954. aug. 29.

Nagyon elszomorított, amit a nyugdíjadról írtál, illetve arról a bizonyos írószövegségi 500 lejről. Talán én tudom legjobban megítélni ezt a bajt, aki semmi nélkül vagyok. Hír a nyugdíj ügyemről ma sincsen, s már nem is érdekel az egész dolog. Nem jó az, ha az ember hitelt ad az ígéreteknak és a sokféle – bizonyára jóhiszemű – jóslatoknak s mendemondáknak. Annyira el tudok lenni anélkül a nyugdíj nélkül, hogy szinte nem is akarom, hogy legyen. Nem akarok senkinek sem lekötelezettje lenni, még az ÁLLAMNAK sem. Függetlenül éltem mindig, s a tanárságot is azért hagytam abba, mert nem tudtam magam alávetni olyan embereknek, akiket nem tartottam tekintélyeknek. És mutasd meg, kit tartanak annak? Ugye, senkit. Ezért jobb, ha félreállok, s csinálom a magam dolgát, amíg csak tudom, hiszen sok időm már nem lehet. Talán egy-két év, s ez az év épp elég lesz arra, hogy megkezdett munkáimat befejezzem. Aztán aki hátul marad: zárja bé az ajtót. Egyetlen célom van már csak, hogy gyermekeimnek annyi képet hagyjak, hogy valamivel kárpótolni tudjam őket az elvesztetékért, s ezt talán meg fogom tudni csinálni, ha a Sors bele nem köp a tálamba, az életembe.

Mert, hogy ez sincs és az sincs, az már engem nem izgat. Járok rongyosan, élek szűkösen, fázom, és semmi kilátásom semmire (mert nem is akarom, hogy legyen), s mégis boldognak érzem magam, ha reám nem jön a hoppáré, s el nem szontyolodom én is. De aztán elmúlik a rossz hangulat, s újra neki fekszem a dolognak, mintha 35-40 éves lennék.

Lásd azt a hírt is, hogy az ottani akadémián milyen zavar van, abszolúte nem érzékelem. Nem ingem, s nem gatyám. Legfeljebb ennyit érzek az egészből. Valaha nagy dolgot akartam csinálni én is Erdélynek, s ha lettek volna emberek, akik megértettek volna, talán ma a kolozsvári festő akadémia lenne az első Európában. (Nem mondtam nagyot, ne gondold.) De hát útját állta egypár számár, s az élet elmúlt felettük is, s marad minden addig, amikor majd újra megszületik egy ilyenféle keménytököű ember, amilyen én voltam akkor, amikor ezt a tervemet végre akartam hajtani. Tempora mutantur,⁵⁷ de sajnos, csak tempora mutantur. Az értelem igen nagy dolog, s épp olyasvalami, mint a „jószág”. Mind a kettőre születni kell, s a születést ilyen irányban eddig még nem sikerült ilyen módon irányítani tudni. Ami talán jó is, mert, ha eszembe jut az irányított gazdálkodás, szörnyűségek jönnek eszembe, ha a születéseket is irányítani tudnák, már tudniillik abban az irányban, amely irányba a gazdálkodás halad.

Újabbán ismét felkerestem Érmindszentet. Tizedikétől huszadikáig voltam ott, elvégeztem, amit még meg kellett csinálnom, végigéltem a falu minden kínját, keservét. Túl az aratáson, éppen a hordás idején tartózkodtam a faluban, s még a cséplés kezdetét is végig élveztem. Élveztem azt a visszahatást, amit az irányított gazdálkodás eredményezett, s ami abban nyilvánult meg, hogy az államformához kirendelt ingyenesek úgy hordták az állam asztagjához a búzát, hogy egy szekérrel oda, s egy

⁵⁷ Tempora mutantur et nos mutantur in illis. Változnak az idők, és vele változunk mi is. Mivel Papp Aurél csak a közmondás első felét idézi, ez a szövegösszefüggésben azt jelenti, hogy csak az idők változnak.

szekérrel maguknak vittek. Csak azt nem vették számba a nagy igyekezetben, hogy a ferma⁵⁸ búzatáblái lucernával voltak bévetve, s a lucernaszálak minden kévét eláruhtak, hogy honnan valók. Így jöttek reá a furfangra, s az eredmény az lett, hogy tömegesen fogták le az embereket a nagy munka idejének kellős közepén, s aztán elvették az emberek terményét, és még a fene tudja mennyi büntetésre ítélték őket. A fél falu szorongott, s várták a további intézkedéseket, s amikor végre arra szántam magam, hogy hazajövök s nem várok tovább. T. i. elindulásom előtt levelet kaptam Földessy Gyulától, melyben értesít, hogy Bölöni Gy. s ő, Földessy levelének kelte előtti napon, azaz múlt hó 30-án Romániába jött, s figyelmeztet, hogy Mindszentre is el fog jönni. Így kerültem én sok kinnal szerzett kölcsönpenzen augusztus 10-én Mindszentre, egyrészt, hogy elvégezzem a szükségeseket, s főleg, hogy ott találkozam Bölönivel. Én ugyan elvégeztem a dolgaimat, de Bölöni bizony nem jött. Amikor aztán egy irtó nagy esőben végre csurom vizesen hazaértem, akkor mondja a feleségem, hogy időközben Gellért Sándor, a költő keresett, s arra kért, hogyha Bölöni visszajön Bucurestiből, ahova Móricz Zsiga íróleányával⁵⁹ együtt ment el, táviratozzak néki, mert beszélni akar vélem. Azóta is mindig várom Bölönit, s azóta sem tudok róla semmit.

Kínlódom itthon egyedül, s azt sem tudom, hogy mit csináljak meg előbb Érmindszenten. A leégett Ady-szülőház erősen omladozóban, s a még benne lakó Katicáék bennem helyezték minden reményüket, hogy talán őszire csak ki tudom valahogy eszközölni, hogy akár a rajon, akár a tartomány kilakoltatja azt a családot onnan az új házból, akik a tüzesetnek okai voltak, de ez a megoldás sehogyan sem akar sikerülni. Minden tehetségemet és politikai kunsztjaimat felhasználtam arra, hogy ott, Érmindszenten e tekintetben valami rendet teremthessek, de a dolog ma mégannyira el van mérgeśítve, hogy nem tudtam elérni semmit ebben a dologban. Amikor szülfalumba, Érkávásra elmentem, hogy a Sfat⁶⁰ elnökével beszéljek ebben a dologban, csúnyán nekem estek a Sfatbeliek, hogy miért zúdítottam reájuk azt a nagy szégyent, amit az *Előre* cikke tartalmazott. (A Gellért cikkéről van szó.) Csak úgy tudtam megmenekülni az agresszivitásuk alól, hogy Gellértra kentem minden felelősséget, hiszen ő írta a cikket, s nem én. De hát milyen a paraszt. Engem okoztak mindenért, s csak a második oda menetelemkor tudtam annyira vinni a dolgomat, hogy megegyeztem velük, a Sfatbeliekkel, hogy nekik is adok egy példányt a Leltárból, ami a végleges állapotot fogja lerögzíteni, de viszont a Sfat is ad egy delegáltat, aki jelen lesz a leltározásnál, s a leltárt majd alá is fogja írni. Mindezt azért tartottam fontosnak, mert így legalább – így gondolom én – elejét veszem annak, hogy ezután lopkodják s kölcsönözzék el az ottlévő s a múzeumnak szánt Ady-bútorokat, amelyek ma már az egyedüliek, amelyek Ady Endre emlékéét megőrizhetik. Tudni kell ugyanis, hogy azok a bútorok, amiket 1937-ben Ady Lajosné a budapesti

⁵⁸ farm

⁵⁹ Móricz Virág (1909–1995) író, művészettörténetet tanult a budapesti, bécsi és berlini egyetemen. Apja írói hagyatékának gondozója. 1957-től rendszeresen jelentek meg riportjai, elbeszélései.

⁶⁰ Sfatul Popular – Városi tanács.

Nemzeti Múzeumnak elküldött, azok, amint Ady Lajosné nemrég megírta: mind-mind a legnagyobb értéket képviselik, de ezek csak az ágyat s egy zöld garnitúra bútort jelentenek, amelyek az Ady Endre érminszenti szobájában voltak. S Érmindszenten most azok a bútorok vannak meg, amelyeket Ady Lajosné annakidején nem tartott múzeumi értékűeknek, mert hiszen rozogák voltak, aztán nagyon is régiek, de viszont ezek a bútorok azok, amelyek Ady Endrét gyerekkorában körülvették. Ezek azok, amelyekért én a leltározást annyira fontosnak tartottam, az Ady Endre ágya, amelyben született, valószínűleg az, amit 1937-ben a Mari néni küldött el Zilahra a volt Wesselényi kollégiumnak ama bizonyos levelesládával egyetemben, amit Vincze Géza,⁶¹ a Nagy Sándor⁶² sógora leltározott, s akinek épp ma írok, hogy értesítsen ennek a levelesládának a tartalmáról, és a többi tárgyról is, amelyek Zilahra kerültek. Mert hát valami zavart itt is sejtek. A Wesselényi kollégium állami gimnázium lett, s ezzel együtt az iskola múzeumának a tárgyai is állami tulajdonba kerültek. Igen, állami tulajdonba, de kinek a kezelése alá kerültek? Ez az, ami engem nyugtalanít, s bár írtam már Zilahra, de onnan semmi választ nem kaptam. Íme, most jut eszembe, hogy azt tervezem, hogy az én javaslatomat (hogy múzeumot csináljon a két állam Érmindszenten) azért tárgyalja le először az írók szövetsége, mert azt szeretném, hogy az írók vigyék keresztül, hogy a létesítendő múzeum megalakítását az írók csinálják meg, és nem az állam valamelyik kultúrosztálya, mondjuk a nagybányai tartomány emberei, vagy mások, mert azok ehhez a dologhoz nem értenek.

Ha pénzem volna, már régen elmentem volna Nagybányára, hogy személyesen beszéljem meg a dolgot a tartomány embereivel. De hát mit csináljak, amikor ilyen nyavalyás helyzetbe kerültem. A múltkoriban is, egyszerre beállít hozzám egy nő, aki azt mondta, hogy őt dr. Kissnek (?) hívják,⁶³ s hogy ő a nagybányai múzeumi ügyek vezetője. Valami dokornak a felesége, és műtörténeti doktorátusa van, amire nagyon büszke volt. Érmindszentről jött, ahova Gellért cikke hajtotta, s azért ment oda, hogy a leltárt megcsinálja. S elmondotta, hogy a Sfattal abban állapodott meg, hogy a Sfat majd megcsinálja a leltárt, s küld néki is egy példányt. S íme, az én legutóbbi érminszenti látogatásomkor a Sfattal abban kellett megegyeznem, hogy annak ellenében, ha ad Sfat-tagot, akkor én is adok a Sfatnak egy példányt a leltárból. Hát így mennek a dolgok.

⁶¹ Vincze Géza (1889–1964) református pap, Ady unokatestvére, mivel mindkettőjük apai nagyanyja Viski leány volt.

⁶² Nagy Sándor (1875–1940) a zilahi Wesselényi Kollégium matematika–fizika tanára. Ady érettségije után került az intézetbe s összebarátkozott az akkor ott ügyvéd–írnokoskodó Adyval. 1920-ban az Ady ellenes Nagy Károly kolozsvári ref. püspök fölfüggesztéssel fenyegette meg a költő kultuszának lelkes ápolásáért, amit a *Szilágyság* szerkesztőjeként tudott leginkább kiteljesíteni.

⁶³ Kovács Zoltánné, sz. Maderspach Viola (1920–2004) művészeti író, a budapesti Képzőművészeti Főiskolán Aba-Novák Vilmos tanítványa volt. 1953–1962 között a Nagybányai Tartományi Múzeum igazgatója, majd muzeológusa. Máramarosi műemlékekről, azok restaurálásáról és konzerválásuk módjáról jelentek meg írásai az *Utunkban*. A *Bányavédéki Fáklya* munkatársaként a nagybányai festőiskola történetét dolgozta föl.

Nincs itt kiben megbízzék az ember. Ha mi ketten nem vesszük kezünkbe a dolgot, akkor nem lesz a múzeumból és az újraépítésből semmi.

Én végtelenül örülök, hogy ez irányban már tapogatóznak Nálád. Énnékem sincs és nem volt soha más elgondolásom, minthogy a restaurálási és újraépítési munkákat csakis Te, és csakis Te csináltathatod meg. Ezért gyűjtöm az adatokat, hogy milyen volt a kis szülőház eredeti állapota, ezért vettem fel minuciózus⁶⁴ részletességgel a kis ház és hozzátartozó melléképületeket, hogy Néked tegyek ezzel javaslatot, azaz annak a szent ügynek, amit Ady Endre emlékével szemben akarunk hűen szolgálni.

Újra lerögzítem tehát, hogy amit csináltam, azt nem azért csináltam, hogy valakik, akiknek semmi közük nincsen ehhez a dologhoz, hasznot s dicsőséget vámoljanak is belőlük, irányítsd tehát, s erre nagyon kérlek, a dolgokat úgy, hogy a megbízatást biztosan megkapjad, s én mindenben segítségdre akarok lenni. Nagyon-nagyon kérlek erre.

Úgy állnak a dolgaim, hogy amint szerét tehetem, sietve feldolgozom az Érmindszenten szerzetteket, s küldöm Hozzád az egész dossziát,⁶⁵ hogy az írószövetségben előadhassad elgondolásomat. Röviden, persze, ez nem fog megtörténni, mert mindent le kell fordítatnom románra is, hiszen félek, hogyha nem tartom be az adminisztráció nyelvét, még képesek lesznek félretenni a dolgot. Természetesen magyarul is mellékelem még a román kormányos küldendőt, úgyis meg kell majd csinálnom. Hát ilyen és ehhez hasonlók szaporítják a dolgot, s nem hiszem, hogy ezen az őszön meg tudom csinálni. Nem, mert nagyon sok időmet elrabolja az a körülmény is, hogy sokszor nincsen papírom, vagy a gépet nem tudom megkapni. No, és aztán valamit magamnak is kell dolgoznom, s a levelezésemet is el kell végeznem, főleg a budapestit, amit elhanyagolni azt jelentené, hogy aludni hagyom a dolgot.

Soha nem hittem volna, hogy ennyi babra-dolog lesz a következménye jóhiszemű szándékom megvalósításának. Nőnek a problémák, mint a fű tavasszal, s tán magam is szaporítom a dolgokat, de sokszor azt sem tudom, hogy mit kellene, hogyan kellene megcsinálnom valamit, hogy helyesebben csináljam. Így, egyedül nagyon nehéz mindig helyesen megítélni a dolgokat. Ha volna valakim, aki tanácsot tudna adni, akkor talán hamarabb meg tudnám csinálni az egészet, de így, a folytonos töprengéssel bizony sokszor el is telik az idő hiábavalóságokkal. És még jobban gondolkodásra készítet az, hogy az egész elképzelésemet állandóan megnagyobbítja egy-egy gondolatom, hogy jó volna olyan rajzot is csinálni, ami megmutatná az egész Ady-porta komplexum képét, abban a formában, amint én azt elgondolom. T. i. a telek (mert három telek van ott egymás mellett) közepén egy szobor-tervvel, s mögötte egy nagy, fából megszerkesztett nyitott fedéllel, ami azt a célt szolgálná, hogy eső ellen megvédje a gyűlések népét, amikor nagyobb gyülekezet részére tartanának ünnepélyes gyűlést az írók vagy más egyesületek. Mondom, nem olyan egyszerű az egész dolog, s mert nagyon szeretném, hogy szép és jó megoldást ajánljak, nem merek hamar előrukkolni véle. Állandó munkám ez, s talán sikerül valamiképp rövidebb idő alatt előteremteni a kész ügyet.

⁶⁴ minuciózus – aprólékosan gondos, túlzó pontosság

⁶⁵ dossziét

Hogy a minisztériumbeliek hogyan foglalkoznak az egész üggyel, azt el tudom képzelni. Ők az egyszerű restaurálásra szorítkoznak, s azzal, hogy ott múzeumot teremtsenek, nem is gondolnak. Pedig ez lenne igazi megoldása az egésznek, mert az egyszerű restaurált ház nem fogja vonzani a tömegeket. Nem bizony, hiszen jól látjuk azt a Petőfi és az Arany szülőházainál is. Most arról kaptam hírt, hogy Nagykárolyt vagy Petőfi vagy Ady városnak fogják átnevezni. Én illetékes helyen már szóvá tettem, hogy inkább Ady város legyen Nagykároly, mert sokkal több kapcsolata volt ezzel a várossal Adynak, mint Petőfinek. Elfogadják-e ezt az én indoklásomat vagy sem, nem tudom.

No, és voltam Sződemeteren is. Hát a Kölcsey szülőházát bizony lerombolták, s helyébe egy kultúrházat építettek. Nem mertem sokat érdeklődni a ház ügye felől, mert az érmindszenti Ady ház már úgyis a rovásomon van. Talán el kellene oda is menni valakinek, s írni kellene róla, mert így elhagyni, vétek, nagy vétek.

Hiszen, ha módomban volna mindent megnézni, s ha a szavamnak súlya volna, ami nincsen, talán többet is lehetne csinálni, mint amit most elértem. De hát, Te jó Isten, vajon lesz-e egyáltalán ebből az Ady-dologból is valami? Egyre inkább vénülök, s mi, akik még szívvel gondolkozunk, olyan hamar kieshetünk az aktívak sorából. Most 30-án fogom betölteni a 75. évemet, s ki tudja, hogy elérem-e a következőt: A sok nélkülözés most nyomot hagy rajtam, nem úgy, mint diákkoromban, amikor hét számra csak azoknak a zsemlyéknek a héját ettem, amit otthagytak a kollégák az állványuk deszkáján. Nap mint nap mind gyengébbnek érzem magam én is, s ez a hányavetiség, amit levelem elején fitogtattam, hidd el Kedves Károly testvérem, hogy nagyon szeretném, ha Te is sokáig élhetnél, s vélem együtt még sokat csinálhatnál. Mert az eszi a lelkemet, az a szomorú érzésem, hogy eddigi életemben nem csináltam semmit. Alig sikerült valami, s az is csak olyanformán, hogy éppen na. Jól mondja azt Ady, hogy meghalunk anélkül, hogy megtudnánk, mit s hogyan kellett volna megcsinálnunk.

Drága Testvérem, kibeszéltem magam Véled, s ez jól esett a lelkemnek. Most, hogy kimáskáltad magad a Havasokon, remélem, hogy hamarabb fogsz válaszolni. Ne válassz, mert drága az időnk. Ha valami történik, én majd válasz nélkül is írni fogok, de azért Te se várd ezt a sok-sok írást, amit legutóbb is Reád zúdítottam. Írj, s könnyíts Te is a lelkeden.

Mindannyitokat sok-sok szeretettel üdvözlünk mindannyian, s Téged igaz testvéri szeretettel ölel csókol:

Papp Aurél – Kós Károlynak, 1954. szeptember 18.⁶⁶

Több mint egy hónapja, hogy sehonnan sem kaptam gépet, hogy írhassek. Aztán papírom nem volt, szóval küzdök a semmisincsenekkel. Elkeseredésemben nekifogtam, s megrajzoltam azt a képet, amit én elképzelek az Ady-porták teljes újra rende-

⁶⁶ Gépelt másodpéldány, aláírás nélkül. Keltezés: a levélen: Szatmárnémeti, 1954. IX. 18.

zéséről, azaz hogyan képzelem el ezen műemléknek az Ady Endre szellemének a terjesztésére felhasználni. Még szobrot is állítottam a két nép békés megértésének a propagálására, hogy minden az Ady szellemében legyen ott, ahol Ő ezen dolgokról gyöttrődött. Sajnos, a nép nem így látja a dolgokat. Amikor legutóbb, augusztus 10 és 19-dike között ott voltam, azt hiszem, már megírtam, hogy majdnem megverték, mert a Gellért cikke felemlítette, hogy ellopják az Ady műemlékek javát. Azt is megírtam, úgy emlékszem, hogy Bölönit hiába vártam, addig, amíg én ott voltam, nem jött Érmindszentre, csak eljövetelem után egy pár napra. Aztán vártam ide Szatmárra, de ide sem jött el.

Nagyon elkéstem ezzel az Ady-dologgal, Drága Testvér. De mit csináljak, amikor a mindennapiakkal olyan keserves küzdelmet kell folytatnom. Nem is jó róluk beszélni. Jön a tél, s se fa, se liszt, se ruha. S ez az állapot hajszol a legádázabb ütemű munkába. Most már holnaptól a leltárakat gépelem, s ha a sors úgy hozza, hogy nem viszik el a gépet, akkor talán a jövő héten küldöm Hozzád az egész paksamétát, hogy az írószövetségnek benyújthasd letárgyalni s tovább küldeni. Mindent előkészítettem, amire szükséged lenne a költségvetés megszerkesztéséhez. Ha netán az egységarak iránt érdeklődnél, azokról is tudok némi felvilágosítást adni, csak írd meg, hogy mit akarsz. Mert remélem, hogy a munkát Te fogod levezetni. De hogy mikor, azt a Jóisten tudja, mert itt az ősz, s itt a tél nemsokára. De hát mit tehettem, amikor semmi felett nem rendelkezem. A budapesti írószövetség küldött 500 lejt arra, hogy Érmindszentre kiszálljak, amit akkor kaptam Gellért Sándor útján, amikor már kölcsönpénzből megvettem az utat. Ebből aztán kifizettem a tartozást, adtam Gellértnek is száz lejt, mert nem volt miből kenyeret vegyen, s így most még azt is meg tudom csinálni, hogy ezt a fényképet el tudom küldeni. De aztán vége Víg Andrásnak, mert már ennek a rajznak a fényképeinek a csináltatásával adós maradtam. De nem bánok semmit, csak már egyszer készen legyek s elküldhessem, mert már sem éjjel, sem nappal nincsen nyugtom miatta.

Sok bajom volt a leégett ház lakójával, szegény Mari néni volt gondozójával, mert télire nincsen hova meghúzódnia. S eső csurog a leégett házba, s sehogy sem tudtam meggyőzni az okos vezetőséget, sem a rajonnál, sem a Reguineánál,⁶⁷ hogy költöztessék ki a kúriából azt, aki a tüzet okozta, s helyébe tegyék Katicáékat, s most itt a tél nemsokára. Ez okozta leginkább a késedelmeskedésemet. Hol ide, hol oda kellett írnom, aztán hol ez, hol amaz nem volt. Haj, haj, sok a baj, és kevés a vaj, sok a kenyér, kevés a kenyér. Akkurátusan úgy vagyok, amint Attila költő barátunk mondotta: hosszú az Úristen, rövid a szalonna. S mégis csinálni kell mindent, mert benne vagyunk az ötéves munkatervben.

Nyugdíjamról semmi, de ezt nem azért írom, mert érdekelne valami. Amint már írtam is, az ilyenféle dolgokat: temettem. Egyébként dolgozom, pingálok, s sietek valamit csinálni, addig is, amíg be nem fagy minden lehetőségem. Az egészséggel, hála a Mindenhatónak: jól vagyok. Reggeltől késő estig dolgozom, s nem fáradok. Keveset eszem, s keveset alszom, mert éjszakánként szoktam olvasni, hiszen napköz-

⁶⁷ járás, illetve tartomány

ben erre nincsen időm. A családom is megvan úgy, ahogy én. Sírjon az, aki ezt az állapotot előidézte.

Szeretettel küldöm Néked ezt a rajzot, amit majd a felterjesztéshez is mellékelni fogom. Ha ráérsz és kedved lesz, kérlek, írd egy-két szót. Egész családom üdvözlí a tizedet, feleségedet csókolja, s Téged külön üdvözlí. Én pedig testvérileg ölellek:

Mellékelve egy fénykép

Az eredeti rajzot a bucaresti írószövetségnek küldtem az 500 lejért.

Papp Aurél – Kós Károlynak, 1954. szeptember 20.⁶⁸

Kedves Károly Testvérem!

Még fel sem ocsúdhattál előbbi küldeményem okozta elszörnyedésedből – így képzelem én s máris újabbal nyugtalanítom jószágos lelkedet. Hét hónapi fáradozásom, sok-sok gyötrődésem és utánajárásom eredményét küldöm itt, ezekben a paksamétákban. Nem úgy készültek el, amint én elgondoltam, ezt is hozzáteszem. Nem, mert, ha más körülmények között vagyok, s lett volna időm, hogy mindent inkább megfelelőbben írjak és rajzoljak meg, akkor másképp néz ki ez az iratcsomó. De hát: körző, rajzszerzőszámok, tus és ceruza nélkül, illetve mindezt kölcsönvettekkel megcsinálni, ezt sem merné megcsinálni mindenki. Engem azonban vezetett a szeretet, az Ady Endre iránti igaz ragaszkodásom s a szelleme iránti mélységes hódolatom s csodálatom. S most, hogy utána vagyok mindennek, szorongva várom a fejleményeket, amelyek már nem éntőlem és amelyek már nem az én szeretetemmel fognak eredményt szülni s megszületni. Ez a félsz magyarázza meg Néked ezt a lépésemet is, hogy Hozzád küldöm az egész paksamétát. Tudatalattiságom diktálta ezt, mert így azt a hitet táplálja bennem ez a cselekedetem, hogyha Néked küldöm először, és Te áttanulmányozod az egészet jó alaposan, akkor még mindig meglesz a lehetőség, hogy a Te kritikád visszatartsa még ezt az egész ügyet, hogy hibásan ne kerüljön a magasabb fórum elé. Hát ezért küldöttem el Néked a dolgokat, hogy a Te szellemi rostádon essék ez a szándékom, s szándékom papírra vetett munkája, s ha nem marad a rostádban semmi belőle, akkor egye meg a fene az egészet. Elvégre hét hónap nem a világ. Szolgáltam én már éveken át kényszerkatonasági munkával a gonoszságokat, s szolgáltam igen sokszor becsületes munkámmal a tolvajokat is, miért ne szolgáljam most, éppen most, amikor a legjobban van csordultig keserűségemmel az életem – éppen Ady Endre emlékét?

Megerősödve lelkemben, nem fog semmi emóciót okozni az sem – bennem nem – ha netalán rosszul fogtam fel ezt az egész Ady-ügyet. S épp ezért nagyon kérlek, hogy teljes szigorral ítéld meg azt, amiket csináltam a legtisztább jószándékkal.

Az írásoknak nagy vétkük az, hogy nem mindegyik van románul megírva. De ha ezt is megcsináltam volna, akkor talán még egy hónapot kellett volna késlekednem.

⁶⁸ Gépelt másodpéldány, aláírás nélkül. Keltezés: a levélen: Szatmárnémeti, 1954. IX. 20.

És mert már éget a vágy, hogy valamit a magam dolgaiból is elvégezzek, nem bírtam tovább várni ezzel a dologgal. S ha netán ez ok volna arra, hogy az írásaimat ne lehessen feljebb küldeni, akkor nagyon kérlek, add át kérésemet az írószövetségnek, hogy legyenek szívesek, és fordítsák le a magyar szövegeket, s mellékeljék a fordításokat a megfelelő magyar szövegekhez. Hiszen, ha énnékem gépem volna, és ha nem volna a nyakamon annyi anyagiak miatti baj és nehézségem, akkor nem kérnék én senkitől semmi segítséget. Mai helyzetemben azonban kényszerítve vagyok erre, s azt remélem, be fogják látni az írók, akiknek tudtom szerint – néha-néha van szívük is (ha nem is mindegyiknek).

Magyarországba is egyidejűleg küldtem el az iratokat, és pedig Földessy Gyula címére, ugyanezekkel a kérésekkel, és pedig, hogy ő maga kritizálja meg a dolgot, s aztán adja át az írószövetségnek, hogy majd az véleményezve nyújtsa át a miniszternek.

A román Memoriumomban Téged jelöltelek meg az egész Ady-ügy építkezési részének a végrehajtójául. Ne haragudj, hogy magamtól döntöttem ebben a kérdésben, de csak Benned látom a biztosítékát annak, hogy ha végrehajtásra kerülne a dolog, ne jusson az az ügy a hivatalnok „iparos mérnökök” kezére, mert akkor megette a fene. Magam is szívesen állnék az ügy szolgálatában, de amit Néked kell megcsinálni, az a Te mesterségedhez tartozik, és nem az enyémhez. Én szívesen el is megyek Érminsztentre, főleg, ha Te is ott leszel. Aztán szívesen veszek részt a múzeum elrendezésében is, de az építkezést csak Te csinálhatod meg.

Írjál majd, Kedves Károlyom. Én most felszabadulva ettől a teheről, nekifogok a pingálásnak, mert nagyon elfáradtam a dolgaimmal.

Üdvözlök mindenkit, a tiedet, s ugyanezt üzeni a feleségem is. Én pedig igaz szeretettel öllelek s csókollak:

Kós Károly – Papp Aurélnak, 1954. október 8.⁶⁹

Kedves jó Aurél testvérem!

Akár elhiszed, akár nem, mégis igaz, hogy cca. 2 héttel ezelőtt kapott leveledben megígért mellékletet (rajzokat, leltárt stb.)⁷⁰ csak tegnap, f. hó 7-én kaptam meg. Ezért nem kaptál tőlem választ már előbb leveledre sem. Most azonban – ha röviden, de válaszolok.

Tehát: átnéztem és elolvastam mindent gondosan, és azután gondolkoztam: hogyan és mit csináljak, hogy végre megmozduljon ez a megrekedtnek látszó ügy, amelyről a nyáron, amikor Bölöniék itt jártak, azt hittem már, hogy végre megindult, és menni fog céljáig. Akkor ugyanis, közvetlenül az ő Kolozsvárra jövetelük előtt itt

⁶⁹ Kézírás. Keltezés: a levél: Kolozsvár, 1954. okt. 8.

⁷⁰ Az említett, Kósnak küldött mellékletekből egyedül az 1954. szeptember 25-diki bélyegzővel ellátott, 12 tételt tartalmazó Nota – Inventar másolata maradt meg Papp Aurél levelezésében. Ezért ezt a levél után közöljük.

járt a Néprajzi Múzeumban éppen a „*Comisiei Științifice a Muzeelor și Monumentelor Istorice și Artistice*”⁷¹ egy inspektora, és ott a fiamnak mondta, hogy az Ady-ház ügye rendben van annyiban, hogy Nagybányai Tartományi Múzeum igazgatója meg van bízva az épület rendbehozásával és a többi dologgal, költséget is kap erre a célra, és ő említette meg, hogy engem akarnának felkérni, hogy a helyreállítást szakszerűen irányítsam.

Viszont most már itt az ősz, és éppen leveled is bizonyítja, hogy nem történt semmi. Ha történt volna, valószínűleg tudnád, vagy esetleg én hallottam volna róla valamit.

Egyszer: gondolkoztam, hogy s mint csináljam, és azt gondolom, legokosabb, ha én magam is írásban kérem e tárgyban az Írószövetség plenumának, ill. vezetőségének összehívását, amelyben javasolnám, hogy az Írószövetségi fiók ugyancsak írásban, mint felelős közösségi fiók nyomatékosan és indokolva javasolja az Írószövetség Központjának az erélyes közbelépést az illetékeseknél, nehogy ebből az ügyből jóvátehetetlen botrány legyen. Mert meggyőződésem, hogy itt nem az anyagi áldozaton múlik a dolog, hiszen az igazán nem nagy, hanem a hanyagságon, nemtörődömségen, azon, hogy ma a legtöbb ember a maga kicsi pecsenyéjét akarná kikaparni a javainkból, és embertársi és társadalmi, illetve nemzeti és szellemi építésért nem igen vállal munkát, fáradságot. Csak kapni akar, adni semmit.

Szerencsétlen, barbár dolog ez, de ezerszer sem tudok már csodálkozni, mert az élet nehéz és bizonytalan, az emberek mára-holnapra élnek, tehát csak ezzel törődnek. Szegények...

Talán külön elmegyek az *Utunk* szerkesztőségébe is, beszélek a fiúkkal, akiket mind ösmerek jól – zömmel, megbeszélem velük is: mit tehetünk, hogy bizonyos mértékben közvéleményt teremtsünk, ha ugyan lehet ma ilyen ügyben.

Egyszer: amit én, rokkant vén ember megtehetek, megteszem, bizony mondom, mert hidd el, hogy ezt komoly és el nem hanyagolható kötelességemnek tartom, és vállalom. S most jut eszembe, meglátogattam az Írókkal az Építész Szövetség itteni fiókját is: a műemlékek, történelmi emlékek gondja az építészeké is kell legyen.

És megpróbálom, hogy megfelelő utat kapjon a probléma a Pártban is. Hiszen a Pártnak nem lehet közömbös az Ady-szülőház sorsa. S a Pártnak különösen nagy szégyene lenne, ha éppen az Ady-ház pusztulna el – egyszerű bürokratikus hanyagság okából.

No, ezt mind kitaláltam, és most reászánok néhány napot, hogy ezeket az elgondolásaimat valahogy – minél jobban –, megvalósítsam. Azután majd referálok arról, amit végeztem.

Addig is kívánok türelmet és egészséget mindnyájatoknak, a feleséged részére is. Szeretettel ölel

Kós Károly

⁷¹ Múzeumok, Történelmi és Művészeti Műemlékek Tudományos Bizottsága.

Melléklet

NOTA – INVENTAR

cu obiectele din scrisoare deschisa, cu valoare destinata: Tovarisului Carol KÓS, architect-scriitor, CLUJ, Str. Republicii Nr. 10. Destinator: Papp Aurel, pictor-sculptor, Satu-Mare, Str. Jdanov Nr. 11.

ADICA, Lei – Unamie 1.000

Nr. crt.	Nr. obiect	DENUMIREA OBIECTELOR	Val.L.
1.	a.	Adresa catre Uniunea scriitorilor, Cluj-in limba romana	-
2.	b.	Adresa centre Uniunea scriitorilor, Cluj-in limba maghiara	50
3.	c.	Memoriu catre Comisiunea Stiintifica de pe 1. Acad. R. P. R.	50
4.	I.	Plan de situatie a caselor Fam. Ady, desen tehnic	150
5.	II.	Casa natala a poetului Andrei ADY, fotografie	100
6.	II/a.	Casa nat. arsa a poetului ADY ...dersen...cu descriere	200
7.	III.	Casa parintiloralui A. Ady, cu descriere, fotografie	100
8.	IV.	Inv. obiec. din prop. sot. Szabó Ad. Katerina Kovács	50
9.	IV/a.	Inv. vaduvei Lud. Ady, despre obiectelor din prop ei, cu anex.	100
10.	V.	Declaratia alui sot. lui Szabó Ad.n. Kat. Kovács	50
11.	V/a.	Declaratia vad. Lud. Ady	50
12.	VI.	Fotografie despre desen, cum sa se reedifica casele Fam. ADY	100

Papp Aurél
vetrificat

semnatura
[Papp Aurél aláírása autográf, a másik aláírás olvashatatlan. Körbélyegző: Satu-Mara 25 SEP 54]

Papp Aurél – Kós Károlynak, 1954. október 14.⁷²

Drága Jó Károly Testvérem!

Nem titkolom, hogy vártam a leveledet, s természetesen a véleményedet főképpen. Hiszen attól vártam készségedet is arra a munkára, amelyet másra rábízni nem gondolhattam. Látva azt a készséget, amit lelked teljes szeretetével vettél tervbe, minden aggodalmamat eltüntette, amit szerény teljesítményemmel szemben eddig – titkon – magammal szemben tápláltam. Hiszen, bár amint írod is, s amint valójában van is, az egész dolog nem nagy, és sok költséget sem igényel, csak egy kevés szívet és lelket, amit ma mindenkinek éreznie kellene Ady Endre iránt. Hej, de sokszor gondoltam én ezekre a körülményekre, azaz valóságokra, de nem hagyott békén az

⁷² Gépelt másodpéldány, aláírás nélkül; befejezetlen. Keltezés: a levélen: Szatmárnémeti, 1954. X. 14.

a ragaszkodásom az igazsághoz, amely szegény Adyt is vezette minden írásában. Nem érdemekért és elismerésekért csináltam mindezt, hanem a megértésért. Azért, hogy végre értsék meg Adyt, s véle a magunkfajtabélieket, mert semmi „izmus” nem lesz képes soha arra, amire a mi szeretettel való akarásunk elérni akar, csak a mi, azaz az Ady-féle egymást-megértés lesz a valóságos béke útja. Hát ez az, ami engem ösztökélt, s ez rugója minden szándékomnak.

Boldoggá tesz a Te megértésed, amire mindig számítottam. A munka folyamán, jaj, de sokszor jutott eszembe az, amiket most írtál. Hát erre számítottam én is akkor, amikor jó előre segítségeket kerestem, a Tiedet és Földessy Gyuláét. Boldogságom fele már bekövetkezett, s most várom a másik részét, a Földessytől reméltet. A posta sok mindent késleltet, épp úgy, mint az a sok levelezésem is, amely megakadályozott abban, hogy még a nyár folyamán terjeszthessem elő ezt a dolgot. Sajnos, szél ellen én sem tudok pisálni, még az én rendkívüli erőszakos természetemmel sem.

Pedig a dolgoknak sehogyan sem használt az én késésem. Nem, mert amit Kovács Katica, a szegény Mari néni volt gondozója már azóta elmondott, az, amiket Te hallottál attól a múzeumi mókustól, tényleg meg akarják, vagy talán már csinálják is a ház leégett tetejét. De ha így volna, sem volna baj, hiszen annak a háznak a befedése legfeljebb megmenti Kovács Katicáékat az esetleges szörnyű téltől, s a fedél anyagát majd újra fel lehet esetleg használni. Szóval, az nem volna akadálya az én tervem teljes valóságban való kivitelezésnek. Pedig én ezt is jó előre láttam, amikor például azt írtam az *Utunk*-nak, hogy akadályozza meg azt, hogy Nagy István sürgesse a Minisztériumokat. Emlékszel erre, ugye? Nos, én akkor az ilyen avatatlan beleavatkozások ellen akartam tiltakozni, s lám ez is bekövetkezett.

Ott ehetné a fene az egész dolgot, ha nem Adyról volna szó, és nem azokról, amiket itt fentebb írtam. Hiszen lám, szegény Kölcsey házát is lerombolták, azzal a jóhisszemmel, hogy az ő emlékére kultúrházat építsenek, amely kultúrházba majd csak azért járhasson a fiatalság, hogy Pista összefogdoshassa a Kati emlőit, s János megfogdoshassa a Rózsika szőrösét. Mert jól láttam mindezt ott Érmindszenten, ahová az Ady-házból vitték el a lámpát, szekrényt, s ahova bizony-bizony csak ilyen célokért jár el a dédelgetett ifjúság. Hiszen a fiatalság soha, de sohasem volt képes arra, hogy kollektíve fejleszthesse szellemét, mert a kollektív élet csak élesztője a fogdosni akarásnak. Szellemet fejleszteni sem a paraszt, sem az entellektüel nem tud, csak önmagában, és a csendben, ami mindent, mindent, még a szellemet is – termékenyíti. A két esetben csak az az igaz, hogy az entellektüeleknél megvan a képesség egyedül is kiképezni önmagát, míg a parasztnál ez csak úgy lehetséges, ha valaki irányítja. De hol van az irányítás a falusi kultúrházakban? Hol? A szoknyák alatt és a nadrágokban. Ezekről a helyekről azonban, amint én tudom, sohasem került ki okos szó, okos cselekedet.

Nagyon eltértem a tárgytól, sőt az illetlenségig is eljutottam, de azt ne énnékem, hanem a kultúrháznak tulajdonítsd.

Kós Károly – Papp Aurélnak, 1954. október 24.⁷³

Kedves Aurél Testvérem!

Most küldöm el ígéretem szerint az Írószövetség fiókjához intézett beadványomat, amellyel együtt adtam át a Te leveledet és mellékleteidet is. Mint látod, ez még okt. hó 13-án megtörtént, de akkor még nem írhattam Neked erről, mert szóbelileg is akartam beszélni Nagy Istvánnal,⁷⁴ ami csak okt. 16-án este a színházban történt meg, ahol végre megcsíphettem. Azután meg el kellett utaznom, mert a Kalotaszegi egyházmegye főgondnoka is lévén, Tanácsülésre és közgyűlésre kellett elmennem Bhunyadra, onnan meg 3 eklézsiába, ahol recsegett-ropogott az egyházunk, hogy azt valahogy rendbehozzam az esperessel együtt. Tegnap (szombaton) este érkeztem haza, és most íme, írok. Közben kaptam meg legutóbbi leveledet beadványokkal. Erről még nem referálhatok, mert Bandi fiammal nem találkoztam, hogy megkérdezzem tőle, van-e innen pályázó a szoborra. De ma este találkozom vele valószínűleg. Ő, tudom, nem pályázik, t. i. megvannak a tanulságai ilyen pályázatokkal kapcsolatban.

Visszatérve: Nagy Istvánnal való beszélgetésem nagyon elkedvetlenített: nincsen nagy hajlandósága, hogy exponálja magát és a fiókot ebben a dologban. Én megmondtam neki a magamét, s aztán a lelkiismeretére apelláltam. Viszont jó volna tudnom, hogy legalább az öreg Ady-házat restaurálták-e, vagy télire úgy maradt, ahogy volt? Mert ez a fő; a többi, ha vár is, majd csak lesz valami. Mert ami van, az szügyene az R. P. R.-nek.

De éppen művészeti vonalon, annyi ilyen szegycintteljes tény van már, hogy úgy látszik, mintha eggyel több vagy kevesebb már nem is számítana. Hiszen legszebb építészeti emlékeink pusztulnak el a szemünk előtt, sőt pusztítja őket a hatóság szemelátára az istenadta nép. Sőt, maguk a hatóságok is. És nincsen ma fórum, mely ezt megakadályozza!

No, de most sietek postára adni ezt a levelet, melyet hirtelen vetettem papírra és most kapott új leveledre majd választ adok, talán már holnap.

Szeretettel ölel öreg tagtársad

Kós Károly

A levél melléklete:

A Román Népköztársaság Írószövetsége Kolozsvári fiókja vezetőségének⁷⁵

Alulírott, az Írószövetség r. tagja tisztelettel kérem az írószövetségi fiók vezetőségét,

⁷³ Kézírás. Keltezés: a levél: Kolozsvár, 1954. okt. 24.

⁷⁴ Nagy István (1904–1977) író, publicista. A *Világosság* (1944–1945), az *Igazság* (1945–1947) szerkesztője, az *Utunk* igazgatója (1956–1957). Nemzetgyűlési képviselő, a Bolyai Tudományegyetem tanára, rektora (1958–1952), akadémikus, a Román Írószövetség vezetőségi tagja.

⁷⁵ Gépelt másodpéldány. Keltezés: a levél: Kolozsvár, 1954. október hó 13.

hogy lehetőleg rövid időn belül vezetőségi ülést összehívni szíveskedjék, melynek egyetlen tárgya volna:

1. Az érminszenti (Mencentiu, rai. Carei,⁷⁶ reg. Baia.Mare⁷⁷) Ady-hagyaték kulturális és politikai jelentőségének megállapítása.

2. A hagyaték mai állapotának tudomásulvétele.

3. A hagyatékot képező telek, épületek, egykori berendezési és használati tárgyak eredeti állapotban való megtartása, restaurálása és jövődöbeli gondozása tekintetében való írószövevségi állásfoglalás.

4. Az állásfoglalás alapján írószövevségünk kolozsvári fiókjának e tárgyban és a fenti cél érdekében való további cselekvő, s a lehetőségei szerinti minél erőteljesebb és célravezetőbb akciója módjának, formájának és munkaterületének a megállapítása és késedelem nélkül való beindítása.

Kéréssem indokait – anélkül, hogy újat mondanék, csupán emlékeztetőül – az alábbiakban foglalom össze:

Ady Endre nemcsak a magyar irodalomnak, Petőfi óta, legragyogóbb lírikus csillaga, és ma már a világirodalomnak is egyik elismert klasszikusa, hanem az egykor elnyomott és nyomorgó dolgozó népek immár győzelmes forradalmát előre látó és előkészítő (és ugyancsak Petőfi óta első) legbátrabb és legnagyobb költő-prófétája.

Ez az Ady Endre született meg 1877-ben az érminszenti Ady-portán, az öregebbik, kicsi, nádfedeles, gólyafészkes házacskaiban. Erről a portáról indult el az életbe, dicsőöses és kálváriás útján a gyermek. És később ide, a szülői fészekbe – de már az újabbik, urasabb házba, a „kúriába” – tért meg a messze nagyvilágból is mindig-mindig, a kóborlásokban megfáradt költő megpihenni, a vajúdó idők irgalmatlan tusakodásaiban véres sebeket vett harcos ember meggyógyulni, és új tusakodásokra új erőket gyűjteni.

Ady Endre szellemi hagyatéka: írásai – mindenkié, magyaroké és mind a többi népeké, akiknek nyelvére lefordították és le fogják fordítani műveit bizonyára. De tárgyi hagyatéka: az Erdélyszéli, Szilágysági szegényes szülői otthon, a szalmafedeles, vályogfalú házzal, melyben megszületett, az udvar az istállóval, sütőházzal, gémeskúttal, fákkal, kerttel, ahol a gyermek felnevelkedett, a „kúria”, melynek fedele alatt haza-haza jöve megzaklatott lelke mindig meg tudott nyugodni, az öreg, egykori bútorok, amelyek életében itt körülvették, minden tárgy, melyet szeme látott, és keze tapintott, ez mind-mind a miénk ma, senki másé az a hagyaték, mely örökségül maradt az ő népére: reánk.

Drága örökség, minden aranynál értékesebb nekünk, de súlyos és elháríthatatlan kötelesség is járul hozzá: ennek a hagyatéknek, népünk örökségének a megőrzése és gondozása, népünk számára.

Népi Köztársaságunknak megvannak a lehetőségei és megvan az akarata, berendezkedése és intézményei is, hogy népünk kulturális értékeit ne csak megőrizze, de ápolja, erősítse, restaurálja is. Mégis megtörténhetett, hogy a tavaly ősszel a telken

⁷⁶ Érmindszent, Nagykárolyi járás.

⁷⁷ Nagybánya

lakók gondatlanságából és hanyagságából kigyúlt az Ady-porta sütőháza, a szél átfújta a szikrákat a költő szülőházára, mire a náddal fedett épület leégett.

A baj tehát megtörtént, és oka mindenesetre az volt, hogy az Ady Endre hagyatékára való hatósági gondoskodás – enyhén szólva –, nem volt kielégítő.

A szoros értelemben vett, rideg anyagi kár nem nagy. A helyreállítás, restaurálás munkája inkább gondos szakértelmet, mint nagyobb anyagi kiadást igényel. Tudtommal a restaurálás költségeit a kormányzatunk készséggel vállalta is. Mégis, közben elmúlt egy hosszú esztendő, ismét itt a tél, és a ház ma sincsen helyreállítva. De fedéltelen, és szalmával, gazzal ideiglenesen s jól-rosszul letakart vályogfalai áznak és állanak, a még álló kéményt egy erősebb szél ledöntheti, s ami ingóságot, bűrt, miegymást a jó szomszédok már a tűz alkalmával el nem hordoztak, azt most is tovább lopkodhatják, mert a kellő őrizetről senki sem gondoskodik.

Nem keresem az okát e nyilvánvaló hanyagságnak, mely népünknek – pusztulása esetén pótolhatatlan – kultúrvagyonával ilyen könnyelmű nemtörődomséggel sáfárkodik. Nincsen jogom kutatni, ki vagy mi az oka annak, hogy a máj napig nem történt meg a leégett ház restaurálása és a széjjelhordott és esetleg még visszaszerezhető ingóságok összeszedése. Bizonyos csak az, hogy az Ady-ház körül eleitől kezdve baj van, hogy ez a baj jó részben a hatóságok terhére írható, és hogy a jóvátétel elhanyagolásáért is elsősorban ők a felelősek.

Valljuk be azonban azt is, hogy e tekintetben a felelősségnek súlyosabbik része: mert az erkölcsi része (magamat sem véve ki) minket terhel. Minket: írókat, akik, valljuk be ezt is őszintén, tíz esztendő óta, még talán véletlenül sem gondoltunk Ady Endre drága hagyatékának, az érmindszenti Ady-portának sorsával. (Mint ahogy ugyancsak nem törődtünk azzal – s legtöbbünk nem is tudott róla –, hogy Kölcsey Ferenc szülőházát a „kultúra érdekében” lerombolták, mivel – úgy látszik, nem volt más hely a községben, melyre – kultúrházat építhettek volna.) Mert, ha gondoltunk volna rá, ha törődtünk volna vele úgy, ahogy azt Ady Endre halhatatlan szelleme tőlünk méltán elvárhatta volna, ha szemünk tíz esztendő óta, időnként bár, – mondjuk: születése és halála évfordulói alkalmával – rajta lett volna az érmindszenti Ady-portán, akkor lehet, hogy nem történhetett volna meg, hogy gondatlanság miatt ég le a költő szülőháza. De ha ez meg is történt volna, egészen bizonyos, hogy azóta, egy hosszú esztendő folyamán fel is épült volna újra.

De azt hiszem, ha megkérdezném írótestvéreimtől – magamat is beleértve –, hogy tíz esztendő óta hányan és hányszor zárandokoltunk el Ady Endre szülőházához – bár arrafelé utunkban, egyszerű kirándulásképpen –, bizonyára szomorú, tagadó feleletet kapnék. Pedig közben voltak a költő születésének és halálának kerek számú évfordulói is (1952-ben születésének 75-ik, ebben az esztendőben halálának 35-ik évfordulója).

Véleményem szerint népi kormányunk jóvoltából ma békeességben, biztonságban és gond nélkül élő és dolgozó írónemzedékünk közös és oszthatatlan becsület ügye most már az Ady Endre szülőházának helyreállításáról, széthordott berendezésének és emléktárgyainak összeszedéséről, megőrzéséről és a rendbe tett érmindszenti Ady-porta érinthetetlen biztonságáról való gondoskodás gyors és teljes végrehajtásának

sürgős kieszközlése és ellenőrzése. Ha vállalja ezt, csak természetes kötelességét teljesíti, ha nem vállalja, úgy nemcsak Ady Endre emlékével szembeni háládatlanság vádjában marasztaltatik el, de hűtelen sáfárja Népi Köztársaságunknak is, mely az irodalom termőföldjének becsületes művelésén, gondozásán és védelmén kívül, az írói becsület megőrzését is írószövetségünkre bízta.

Hiszem, hogy Írószövetségünk jóvá fogja tenni eddig való mulasztásainkat, és vállalni fogja a maga köteles részét a leégett Ady-ház sürgős restaurálásának és az Ady-hagyaték épségben megtarthatásának biztosítása érdekében. A magam részéről bűnbánó örömmel és a költő emlékének alázatos tiszteletével ajánlom fel a restaurálás céljából szükséges építészeti tudásomat és végrehajtásával kapcsolatos munkámat. Hálával köszönném meg annak igénybevételét most is, mint ahogy hálás szívvel köszönöm sorsomnak, hogy alkalmam volt annak idején munkámmal vennem részt az erdélyi íróknak és újságíróknak abban a kegyeletes akciójában, melynek eredménye lett a költő halálának ötödik évfordulója alkalmával Érmindszenten tartott gyászünneppel kapcsolatosan emléktáblájának elhelyezése az Ady-házon. Szaktudásomnál és munkámnál többet és mást én most sem adhatok.

Jelen beadványom, illetve benne foglalt kérésem valójában nem más, mint Ady Endre gyermekkori barátjának (a szomszéd falusi egykori román pap fiának, Papp Aurél szatmári festőművész barátomnak) felszólítására, az ő Írószövetségünk fiókjához intézett kérésének kiegészítő támogatása. (Papp Aurélnak Írószövetségünk fiókjához intézett levele és a „Comisiei Științifice a Muzeelor și Monumentelor Istorice și Artistice”-hez intézett beadványa a mellékletekkel együtt csatolva.)

Kérem az Írószövetségi fiók vezetőségét, hogy elhatározását az összes csatolt iratok áttanulmányozása után hozza meg.

A mellékletek rajzi részének kiegészítése céljából levelemhez csatoltam a most leégett Ady-háznak és annak a szobájának általam még 1927-ben rajzolt képét (inkább vázlatát), melyben a költő született. A szobában ott az ágy is, úgy, ahogy abban édesanyja annakidején fiát a világra hozta. Így mondotta ezt el nekem, akkori ott jártamkor, Ady Lőrinc uram, Endre édesapja.

Kérve a levelemben foglaltak szíves mérlegelését, vagyok tisztelettel

Kós Károly

Papp Aurél – Kós Károlynak, [1954. október 24 után]⁷⁸

Kedves Jó Károly Testvérem, hát csak gyúrjad jól meg ezt az ügyet, dagaszd jól meg, hogy jó kenyér váljék belőle. A szerény alapot, amit én odanyújtottam Néktek, szívvel és lélekkel nyújtottam, s azzal a hittel, hogy az írók táborában találok majd több lélek-szív-embert, mint a többi halandók között. Te már igazoltad feltevésemet, s remélem, hogy a többi is igazolni fogja. Hiszen nem más az én elgondolásom,

⁷⁸ Gépelt másodpéldány, aláírás nélkül. Keltezés: a szöveg tartalma alapján.

mint amit Ti csináltatok annak idején a *Helikon*nal. Ugyanazt akarom én is Érmindszenten, s ha ezt megértik majd, akkor meg fogják látni, hogy jövőbe látó szemem nem csalt meg senkit. A Szilágyság tűzfészke a nacionalizmusnak. S a véletlen szüli íme az alkalmas megoldást a szörnyű betegség ellen. Nem én, hanem a soha meg nem ismerhető intézi így a dolgokat, hogy a legszörnyűbb betegségekre is ad gyógyszert. S aki nem akarja ezt a gyógyszert felhasználni: erre mondja a görög bölcs, hogy az aztán „igazán ostoba ember”.

Sok-sok mindent váltott még ki leveled az én magányomban gyötrődő agyamból. Egyelőre ezeket muszáj volt papírra vetnem, de meg jókor is jött a leveled, mert éppen nálam volt az írógép.

A továbbiakról várom szíves értesítéseidet, s én meg majd mindről referálok, ha s pestiektől kapok valami értesítést. Ma írok Kovács Katicának is Érmindszentre, hogy írja meg, mi van ott. Tisztába akarok lenni a dologgal arrafelé is.

Mindent nagyon jónak és eredményre vezetőnek látok, amiket tenni szándékozol. Csak kitarás, és az ügy menni fog. Kós Károly, Bölöni György és Földessy Gyula, szerénységgel együtt: csak tudunk valamit csinálni. Hiszem, és biztosra remélem a sikert.

Mindannyitokat, feleséggel együtt üdvözlünk, s én Téged testvéri szeretettel csókollak:

Kós Károly – Papp Aurélnak, 1954. október 26.⁷⁹

Kedves Aurél testvérem!

Tegnap este beszélgettem az itt való művészekkel, és az alábbiakban referálok az Eminescu-szoborpályázatot illetően:

Kolozsvárról Irimescu szobrásztanár⁸⁰ pályázik biztosan, mások is készültek, de a rövid terminus miatt bizonytalan, hogy elkészülnek. A fiam nem pályázik. Irimescu már rég kérte a Directia Artelor-t,⁸¹ hogy hosszabbítsák meg a határidőt, és mint párttag és kitüntetett szobrászművész remélte, hogy teljesíteni fogják a kérését, de azt a választ kapta, hogy: nem. A terminus marad nov. 15. Most dolgozik éjjel-nappal.

Így tehát beküldött kollektív kérés mintád tárgyaltan, kár volna elküldeni, úgyis csak negatív válasz lenne az eredmény. Ezért azt visszaküldöm a posta bélyegével együtt, melyet még felhasználhatsz.

Közben a Képzőművészek Uniójának itteni fiókjában a Te nyugdíj ügyedről is megtudtam egyet-mást. Tehát: igenis, az itteni vezetőség a Bucuresti fejeknél is eljárt a Te ügyedben, és azt a választ kapta (bizalmasan), hogy azért tagadják meg Tőled

⁷⁹ Kézírás. Keltezés: a levélen: Kolozsvár, 954. okt. 26.

⁸⁰ Ion Irimescu (1905–2003) román szobrász. Köztéri művei között *Bethlen Gábor* (Nagyenyed) szobor ugyanúgy szerepel, mint *Luca Caragiale* mellszobor.

⁸¹ Művészetek Igazgatósága

a nyugdíjat, mert az 1940-44-es időkben bizonyos kémkedési tevékenységet folytattál volna ki a Horthyék részére. A vádakat szatmári és bányai besúgók súgták be megfelelő helyeken. (Ezt bizalmasan Ciupeval közölték Bucurestiben.) Lásd, milyen kedves, jó emberek vannak a világon!!! Az én tanácsom az volna, hogy a tartományi (Nagybányai) pártközpontba menj el személyesen, és kérdezd meg: mi kifogásuk van személyed ellen? Ezt igenis meg lehet tenni, tudom, hogy a párt ilyen tekintetben igen korrektül szokott eljárni. És a vád igen súlyos, tehát ezt kötelességed tisztázni. Talán jó volna, ha írnál Ciupénak, ő bővebben felvilágosíthatna. Én nem vele személyesen beszéltem erről, hanem nekem a fiam és Nagy Béla festőművész barátom mondotta ezt el bizalmasan.

Egyelőre csak ezt akartam Veled közölni, ígéretem szerint. Ha valamit még megtudok, természetesen értesíteni foglak. Addig is szeretettel öllek

Kós Károly

Papp Aurél – Kós Károlynak, 1954. október 28.⁸²

Kedves Károly Testvérem!

Nem akarván egy percnyi halasztást sem elkövetni az Ady-ügyében, azonnal válaszolok. Kovács Katicát, a szülőház tulajdonosát kérdeztem bővebben, hogy ezáltal megtudjam, hogy mi történik Érmindszenten. Három napja, hogy itt volt, s elmondotta, hogy még az elv. bútort nem vitték vissza, és hogy a hatóságok meg a község, mint magán és régióbeliek nem csinálnak és addig nem csinálnak semmit, de jár a szájuk, hogy majd innen-onnan a szétbontott épületekből szednek és adnak ők anyagot, hogy a régibb házat télire befedjék. Mindez azonban, ismerve az eddigi jóindulatukat semmi jelentőséggel nem bír.

Amit eddig csináltál, szép és jó. Az előterjesztésed becsületes és gyönyörű, mert tükröképe a Te lelkeségednek. Az akart kolónia megalkotása pedig az ő lelkeségének.

Magyarországból még semmi levelet nem kaptam. Ha valami jön, azonnal meg fogom írni Néked.

Az Eminescu pályázatra van címezve vázlatom,⁸³ légy szíves feladni, s ha András nem pályázik, a többi nem is igen érdekel.

Nehezen megy az én munkám, mert nincs tüzelőanyagom. Nem is hiszem, hogy idejére elkészülhessen.

Írj. Igaz testvéri szeretettel ölel

Papp Aurél

⁸² Kézírás. Keltezés: a levélen: Szm. 954. X. 28.

⁸³ Papp Aurél az Eminescu-szoborpályázatra készített vázlatának továbbítására Kós Károlyt kérte meg, abban az esetben, „ha András nem pályázik”, vagyis ha Kós Károly szobrász fia, Kós András nem vesz részt ezen a pályázaton.

Papp Aurél – Kós Károlynak, 1954. október 30.⁸⁴

Drága Károly Testvérem!

Második leveledre válaszolok, az előbbire már elment az írásom. Hát, Kedves testvérem, még ilyet nem is gondoltam volna soha, hogy engem, a mindig szókimondó embert valaki kémnek gondoljon. Még csak egy gondolatnyit sem izgatott, csak mosolyra késztetett, mert jól tudom, hogy kinek az érdeke, hogy rólam ilyeneket terjesszen. A régi nemzeti parasztpártiaknak, azoknak főképpen, akikről megírtam egyszer Néked részletesen, s akik az Ottó öcsém hagyatéka körül gonoszkodtak. Ők azok, sokkal kitartóbbak, mint én, s soha egy percet sem mulasztanak, hogy kárt ne okozzanak, ha anyagilag nem tudnak, akkor erkölcsileg. Most az egyszer azonban, azt hiszem, hiábavaló volt ez az erőlködésük. Hiábavaló, mert nem régen újra elküldöttem az Uniunea⁸⁵ titkárnak, Cova Gyulának az összes irataimat, s azt kértem, hogy azok alapján indítsanak szigorú fegyelmit a nagybányai fiókbeliak ellen, s ugyancsak ellenem is, úgy a múlt, mint a felszabadítás idejére, politikai és másnemű magatartásom felülvizsgálására, s kértem, hogy ettől az időtől számítsák a nyugdíjamat, amikor az első kérvényt benyújtottam Nagybányára. Irataim között szerepelnek ezen kérvények másolatai az ajánlott postai vényekkel együtt, s azonkívül egy Memorium, amiben megírtam azt, hogy kik és miért zárattak le 1945-ben hét hónapra.

Nagyszerűen összevágna a dolgok, s csak a vak nem láthatja, hogy micsoda maffia működik itt. Ez az a maffia, amelynek felült Szentimrei s a felesége. Annak a bizonyos Déssynek⁸⁶ és a feleségének, aki testvére volt az Ottó feleségének, ezeknek a műve ez is, amiképpen minden, amiket jó régen terjesztenek rólam. El is mondhatod, s kérlek is reá, hogy mondd el Szentimreinek, hogy máskor legyen óvatosabb, s ne árulja el minden bitangnak a szavaira azt a barátját, aki még hozzá szabadkőműves testvére is. Éppen Néki, több és helyesebb judiciuma⁸⁷ kellene, hogy legyen rólam, aki mindig helyt állottam, amikor igaz dolgokért kellett küzdeni. Még ha háromra történt is.

És most következik az ügy humorosabb és érdemlegesebb része. A felterjesztésemhez csatoltam a régi kompozíciómat és az újabb kompozícióimról készített fényképeket, s azt írtam, hogy azt mondták nékem, hogy valaki majd el fog jönni hozzám, hogy személyesen is lássa, mit csinálok. Azt írtam a beadványom végén, hogy szívesen látok mindenkit, csak pénzt ne kérjen tőlem, mert az nincsen. Erre fel tegnapelőtt kaptam meg a választ, hogy mellékelten küldenek ezer lejt addig is, amíg az ügyemet véglegesen el fogják intézni, de én küldjem el a keresztlevelemet s a Sfattól egy igazolást, hogy semmi más nyugdíjam nincsen.

Mindezek után elképzelheted, hogy a családi tanács, amely felettem uralkodik, azt határozta, hogy ne menjek sehova, s hagyjam a dolgot, hadd menjen a maga

⁸⁴ Gépelt másodpéldány, aláírás nélkül. Keltezés: a levél: Szatmárnémeti, 1954. X. 30.

⁸⁵ Uniunea Artiștilor Plastici din România – Román Képzőművészek Egyesülete.

⁸⁶ Személyét nem sikerült azonosítani.

⁸⁷ Ítéltőképesége

útján. Mi sem természetesebb, mint az, hogy így is tettem. Nem reagálok semmire, s hadd törje ki őket a nyavalya, akik ilyesmiket terjesztenek rólam

Ami az Eminescu-pályázat elhalasztását illeti, én nem fűztem sok reményt ahhoz a felterjesztéshez, amit megsemmisítettél. Nem is töröm magam a dologgal, mert amúgy sincsen fűtőanyagom, a hidegben nem tudok dolgozni. Behúzódtam a műterem melletti kis szobába, s amit itt meg tudok csinálni, írni, kisebb vázlatokat csinálni, ezekkel eltöltöm majd a telet. A megkezdett szobor dolgokat pedig mind abbahagytam, kivéve holmi reliefeket, amelyek(et) a kompozícióimhoz felvettem. Ezeken, ha nincsen nagyon hideg a műtermemben, akkor itt-ott csinállok valamit, hogy éppen kárba ne menjenek a gondolatok. Ezeket ki is tudom magam önteni, s majd csak lesz valami belőlük.

Simon Magda⁸⁸ köszönte meg tegnap érkezett levelében azt a rajzról készített fényképet. Azt írja többek között, hogy Bölöni azért nem tudott hozzám eljönni, mert már nem volt ideje, csak három nap, s Zilahra is el akart menni. Hát így is jó, de azóta írhatott volna. Földessy sem írt még egy kukkot sem. Ha kapok valami hírt Pestről, akkor meg fogom írni.

Az én nyugdíj-esetemről ne szólj senkinek. Hadd fejeződjék be véglegesen, ne-hogy valami akadályt gördítsenek ismét a végleges elintézés elé.

Igaz szeretettel öllelek:

Kós Károly – Papp Aurélnak, 1954. november 1.⁸⁹

Kedves Aurél testvérem!

Kaptam lapodat és annak közvetlenül engem illető passzusára, illetve az Eminescu-szoborpályázattal kapcsolatosan csupán annyit válaszolhatok, hogy még akkor elküldtem volna természetesen a halasztás-kérésedet, de a kérés nem a Te nevedben szólt, hanem több szobrász nevében, viszont aláírva nem volt senki által (Te általad sem). Tehát, természetesen nem küldhettem el névtelenül. Ha tehát kérést akarsz küldeni, akkor azt hamar küldjed, és – írd alá!

Egyébként szeretettel ölel

Kós Károly

Tegnap keresett fel a budapesti egy. tanár: Varga József,⁹⁰ aki a mostan készülõ teljes Ady kiadásnak munkatársa, és Ady leveleket és cikkeket kötetbe szedi, 3 hete Erdélyben. Innen Váradra ment.

⁸⁸ Simon Magda (1908-1968) író, publicista. Újságíró a *Brassói Lapok*nál, a *Nagyvárad*i *Napló*nál s más lapoknál. Dokumentumriportjai tették országosan ismertté. Ady Endre nagyváradi éveit kutatta.

⁸⁹ Kézírás. Keltezés: a levélen: Kvár, 954. nov. 1.

⁹⁰ Varga József (1929-1993) irodalomtörténész. 1952-től az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályán dolgozott, majd az MTA Irodalomtudományi Intézetének munkatársa lett. Fő kutatási területe Ady Endre élete és pályája volt. 1955-ben két hónapos tanulmányúton volt Erdélyben és Buka-

Papp Aurél – Kós Károlynak, 1954. november 5.⁹¹

Drága Károly Testvérem!

Sietve meg akarom írni ezt a levelet, de mert az írógépet csak szombat déltől szoktam kölcsönkapni, s másrészt mert ezen a papíron elfolyik a tinta, bocsáss meg, hogy ceruzával írom meg.

Sürgősnek tartom most megírni ezt a levelet, és pedig azért, amiért ebben az órában kaptam Földessy Gyulától, aki szó szerint a következőkről értesít: „Bölöni nekem pár héttel ezelőtt mondotta, hogy átadta a Te leveledet az Ady-szülőház újjáépítéséről és az Ady-család gondozásáról Darvas József népművelésügyi miniszternek, aki jóindulattal fogadta az előterjesztésedet, és kiadta a főosztályvezetőnek referálásra. Bölöni nagyon sajnálta, hogy Veled nem találkozhatott. Természetesen ő is nagyon méltányolja a Te nagy lelkeségű fáradozásaidat és munkáidat”.

Írja azután, hogy a 80. születésnapjára ünnepelések nagyon kifárasztották, s hogy miért nem írt csak olyan későn, mert fogfájás miatt nem tudott írni, s most meg az ünnepelések merítették ki annyira, hogy nem tud hosszasan írni.

No, de ez is elég, amit az Ady-ügyről írt, akarom, hogy már a következőket tudjátok.

Légy szíves, s küldd el az egész iratcsomót a központba, a bucaresti írószövetséghez, és kérjék az írói fiókok véleményét. Semmi esetre sem szeretném, hogy holnap [...] nővéremet [...] ki egy dologgal. [...], amit a Nagy István-féle emberek nem értenek meg, illetve nem akarnak megérteni. Én végtelenül sajnálom, hogy eredetileg is nem ezt tettem, de nem akartalak én Téged kikerülni, aki lélekben azonos vagy velem, s már tettél is – nem is kicsiny dolgot – az Ady E. szelleméért. Én úgy akartalak Téged az ügyhöz tapasztani, s azt hittem, hogy nincsen is [...] ami a valóságban volna is, hogy a mi [...] egyedüli biztosítója a dolog helyes és művészileg is jó megoldásának.

Gondolkozz ezeken, [...] itt magában, s ha nem találod – akkor belenyugszom abba, amit Te fogsz határozni. Darvaséktól valami következő hírt kap.

Így [...] ügyről, nagyon várom írásodat is.

Igaz szeretettel ölellek:

Papp Aurél

Kós Károly – Papp Aurélnak, 1954. november 10.⁹²

Kedves Aurél testvér!

Leveleidet, ahogy sorban kaptam, úgy válaszoltam meg, de mire postáztam volna, már jött újabb leveled, és így most már a tegnap kapott 3-ik leveledre válaszolok úgy, hogy az előbbiekre való válaszat is idefoglalom.

restben. Varga József: *Beszámoló romániai tanulmányutamról. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei*, 7. 1957. 451.

⁹¹ Kézírás. Keltezés: a levélen. Szatmárnémeti, 1954. XI. 5.

⁹² Kézírás. Keltezés: a levélen: Kolozsvár, 1954. XI. 10.

Hát először is örvendek, hogy azt a bizonyos „kém”-dolgot Te is tudod és azt, hogy az honnan, kik által vetődött reád. Viszont válaszodban valahogy úgy éreztem, mintha ebbe Szentimrei is bele volna keveredve. Nem tudom, honnan veszed ezt, mert én ezt a dolgot az Uniunea Artistilornál hallottam még, hogy azt Ciupénak mondták Bucurestiben, amikor éppen a Te nyugdíj ügyedben szólt ott. Így is írtam ezt meg Neked rögtön azután, hogy azt nekem mondták, és én azt rögtön ott visszautasítottam, természetesen.

Bizony, jó volna, ha Darvasék bár egy kicsit beleelegyednének, mert akkor itt valószínűleg azonnal menne a dolog az Ady-ház ügyében.

Ami a felterjesztéseidet illeti az Ady-ház ügyében, az nincsen már nálam, hanem még akkor, amikor az én írásomat az itteni fióknak beadtam, akkor az egész paksamétát is -, ahogy azt Te is kérted, a Te beadvánnyoddal együtt. Viszont a fiók a központnak már továbbította. Tehát az már ott van bizonyosan, s a fiók vezetősége is sürgette a központnál a közbelépést, de nem tudom, milyen erőlyesen. Ezt csak a mi óvatosaink nem árulják el. Szeretik a titkolózást, a nagyképű titkolózást, mert persze, a vezetőség párttagokból áll, s én nem vagyok párttag.

Végül utolsó leveledben azt kéred, hogy írjam meg, hogyan csinálhatnátok meg az ottani írószövetségi fiókot? Hát én ennek a szervezkedésnek mai formáját épp tudom: van országunknak egy írószövetsége, melynek középpontja Bucurestiben van (elnöke Sadoveanu Mihály,⁹³ címe. Uniunea Scriitorilor din R. P. R. Bucuresti 22 – Bul. Ana Ipateren...15). Ennek az írószövetségnek vannak (vagy kellene, hogy legyenek) fiókjai minden tartományban. Ilyen fiókja van a kolozsvári tartományban Kolozsvár központtal, a Magyar Autonóm Tartományban Marosvásárhely központtal. A többi fiókról nem igen tudok, bár néha hallok valamit a váradí, vagy talán a temesvári fiókról is, illetve akárhova való írószövetségi fiókokról is. Mármost nem tudom, van-e, illetve alakult-e fiók a Nagybányai tartományban, amihez Szatmár is tartozik, vagy nem, azt nem tudom, de bizonyosan tudja azt a bucaresti központ. Esetleg tudja, mert tudnia kellene ezt Gellért Sándornak, a szatmári poétának, akit a kritika nagyra tart, s akit Te bizonyára ösmersz is.

Tanácsom tehát ez: írjanak az ottani írók egy kollektív levelet az írószövetség központjához Bucurestibe, és – ha nem volna a tartománynak már megalakult fiókja –, kérjék fel, hogy alakítsa azt meg. Erre a központ bizonyosan válaszolni fog, sőt leküld valakit, aki nyélbe üti a dolgot a szabályok szerint, hivatalosan.

Bevallom: a magam részéről ezt a közigazgatásilag szabályozott szervezkedést nem tartom természetes dolognak, tehát nem tartom egészségesnek sem. Ahogy a gyakorlati életben nem válik be sem az íróknál, sem a képzőművészeknél, sem az építészeknél, ahol ugyancsak így vannak megszervezve az illető fiókok. Ezért van, hogy pl. az Építész-Szövetségnek van fiókja Kolozsváron, Brassóban és talán Aradon, de pl. a M. Autonóm Tartományban, Nagybányán, Hunyadban stb. nincsen, mert

⁹³ Mihail Sadoveanu (1880–1961) román író, 1936–1938 között baloldali lapokat szerkesztett. 1944 után magas állami tisztségeket töltött be, volt nemzetgyűlési képviselő, a nemzetgyűlés alelnöke, a Román Írószövetség elnöke.

nincsen hozzá ott elég tag. És ilyenforma a helyzet a képzőművészeknél is: van tartomány, ahol van, van, ahol nincsen, illetve csak papíroson van meg. Gondolom, ez a helyzet az írószövetségi fiókoknál is. Minden esetre azonban, ha van Szatmáron elég szép számú, kombattáns⁹⁴ írógárda, és Nagybányán nincs fiók, akkor kérni kellene a fiók megalakítását a központtól – hogy Szatmár központtal alakítsa meg a Nagybánya tartományi fiókot. Megalakítani szükséges volna, mert az íróknak egzisztenciális okokból szükségük van reá ma, amikor az írásművészet kezd nem szabadfoglalkozás lenni, hanem valami értelmiségi állami-munka. Mint a képzőművészeti munka is, és az építő művészeti munka is. Hogy ez így jobb-e? Nem hiszem. Legalább az eredmények ezt igazolják. De lehet, hogy valamikor így lesz jobb.

Más tanácsot nem tudok adni. Minden centralizálva és bürokratizálva van, tehát nincsen más út, ezt a bürokratikus utat kell bejárniuk a szatmári íróknak is, ha célt akarnak elérni.

Szeretettel öllelek

Kós Károly

Papp Aurél – Kós Károlynak, 1954. november 14.⁹⁵

Drága Károly Testvérem!

Megkaptam minden kérdésemre választ tartalmazó leveledet, amelyet nagyon köszönök. Egy félreértést kell azonban mindenen előtt tisztáznom, és pedig a Szentimreiről tévesen értelmezett szövegét a levelemnek. A vádat, hogy én kém vagyok vagy voltam, ezt az én családomba befurakodott gonoszok terjesztették rólam azokkal a román nemzeti párti ügyvédekkel együtt, akiket az bosszantotta, hogy az én fiaim, azaz a kommunistának a gyermekei fogják örökölni az Ottó öcsém vagyonát. Tehát nem volt nekik elég 500 milliónyi készpénz, de ezt a családi birtoknak vett, s közösen vett, tehát az Édesanyám és a másik testvérem, Mihály által vett birtokot, illetve birtokokat – egy kommunista örökölje, azt csinálták, hogy egy teljes hónapon keresztül itthon sanyargatták szegény Ottó öcsémet úgy, hogy amire Pestre vittem, már nem lehetett rajta segíteni. Nos, miután Ottó öcsémet nem tudták arra reávenni, hogy a birtokot az özvegy fiára is hagyományozza, erre fel kikényszerítették Tőle azt, hogy – bár a birtok a fiaim nevén van ma is – a haszonélvezetet az özvegyre hagyományozta. (Mihály öcsém végrendeletét pedig az özvegye lopta el, a mostani férjével, akivel még öcsém életében viszonya volt, s így az örökösödési törvény szerint – végrendelet hiányában – az özvegye volt, illetve lett az örököse. (Mihály öcsém előbb halt meg. Ezeknek a peresítése ellen Ottó öcsémnek az volt a véleménye, hogy majd marad az én fiaimnak úgyis elég, ez az ő birtoka. Szót fogadtam, s nem csináltam semmit, de az összeköttetést teljesen megszakítottam velük.) S most következik a Szentimrei szerepe, illetve része az egész nehezményemben, amit vele

⁹⁴ kombattáns – harcias, küzdő

⁹⁵ Gépelt másodpéldány, aláírás nélkül. Keltezés: a levélen: Szatmárnémeti, 1954. XI. 14.

szemben érzek. Azaz: Ottó öcsém felesége igen jó viszonyban volt Pór Lilivel. Sülték s főttek együtt. Rengeteg pénzt is kaphattak Pór Lili⁹⁶ és az ura, amiket azonban csak sejtek, mert más esetről is tudok, hogy pénzen megvett barátai és barátnői voltak, akiket aztán mind arra az alkalomra nevelt s szerzett magának, amelyről most írok, tehát az öcsém halála esetére. Még az apácákat is magához csalogatta, úgy, hogy néha úgy nézett ki az udvarház, mint egy apácázárda. Az Ottó öcsémnek a sógora Déssy, a színész. Ez volt a szóvivője a rólam elhíresztelendőeknek. Ez passzírozta a híreket az ő társaságának, s így Pór Liliék révén mindenkinek, azaz Szentimreinek is. S hogy aztán Szentimrei, amint Te is mondtad, amikor hozzá, Szentimreihez mentünk, hogy nem érted, miért megyek én Szentimreiékhez, hiszen én rólam rosszakat mondanak s mondtak, akkor én már rögtön tudtam, hogy honnan fúj a szél. Szentimrei Jenőre nem tudok haragudni, mert egy naiv és a zsidók kegyéből élni akaró ember. De azon ma is csodálkozom, hogy ő a fő szabadkőműves, elhitt rólam olyanokat, amiket jól kellett tudnia éppen tőlem, hogy én nem csinálhattam. Egyszerű az eset: azok, akik loptak és raboltak, azok kiabáltak, hogy más, azaz, hogy én vagyok a tolvaj. Bezárattak, mert nyíltan mondom és mondtam mindig, hogy tolvajok és gyilkosok, és soha perbe nem mernek vonni. Hát ezeknek az elemeknek hitt inkább Szentimrei, mint nekem, aki semmi örökséget el nem fogadtam, mindenről lemondtam, s az óriási vagyonból még annyit sem hoztam magammal, mint egy szalmaszál, de ott maradt a birtokon egy csomó bútorom és gazdasági felszerelésem, gépek stb. amiket két vagonnal hoztattam el felsőbányai műtermemből, illetve gyümölcskertészetemből. Ez volt a jutalmam, hogy türelmesen elnéztem, hogyan lopták össze magukat a zsidók, s miként fosztogattak ki egy félrevezetett embert, de hát mit tehettem én, aki ellen az összes apácák, zsidók és románok mind egyben voltak fogva, mint érdekelt felek a veszedelmes kommunista ellen. És ma Szentimrei meakulpázik az *Igaz Szóban*,⁹⁷ mint egy szaros gyerek, hogy ő végre belátta, hogy kommunistának is jó lenni.

Így áll ez a dolog Jenővel, most már bánom, hogy akkor elmentem hozzá. Bánom, mert még azt hiheti, hogy én talán félek a vádjaiktól, amiket kába fejfel-műkben kitalálnak a legveszedelmesebb ellenségükről, a volt és megbélyegzett kommunistáról.

Már megírtam Néked, hogy ezt a galád Déssyt ott láttam Nagybányán a színtársulatnál. Mi sem egyszerűbb, mint kitalálni, hogy ott érintkezve a művészekkel, elmondja azt, hogy én kém voltam 44-45-ben. Igen, olyan kém voltam, hogy kétszer is le akartak tartóztatni, egyszer a románok, mert azt mondtam, hogy ne [...] dottan az orosz hadseregről is. Ezeket én mind igazolni tudom, de meg sem mozdulok, mert ganéj emberek beszédjére nem adok semmit.

Jellemző a románokra, akik állandóan figyelik az én működési köreimet, hogy már egész Bucurestig elvitték a szót. Hát ezért nem kapok én tanári nyugdíjat, s talán nem fogok művészi nyugdíjat sem kapni, mert így én nem tudok és nem is

⁹⁶ Pór Lili (1886–1962) színésznő, a kolozsvári színház örökös tagja, Janovics Jenő felesége.

⁹⁷ Szentimrei Jenő: G. B. Shaw a kolozsvári színpadon. *Igaz Szó*, 2, 1954, 11. 81–83.

akarok harcolni. Megírtam és kértem az Uniuneanak Bucurestibe, hogy vezessenek le ellenem a múlt és jelen időkről a legszigorúbb fegyelmit és vizsgálatot, és egyben azok ellen is, akik a nyugdíjazási kérvényemet visszatartották, aztán kértem, hogy nyugdíjamat adják visszamenőleg attól az időtől, amikor a kérvényemet Nagybányára küldtem, s mellékelten a postai vényekkel ellátott kérvénymásolatokat is. Nos, erre fel küldték egyelőre az ezer lejt. Tehát ismét várok s remélek.

Tegnap este Nagy István és egy pár fiatal íróember volt itt, író estét tartani. Beszéltem Nagy Istvánnal, de nem szóltam Néki semmit arról, amit írtál. Ő úgy adta, mintha a legnagyobb jóakarattal volna az Ady-ügy iránt, s nem akartam szaporítani rossz érzéseit vélem szemben, mert hogy ilyenek voltak és vannak a begyében. Bizonyos, mert ezen az író estélyen csúnyán lekritizáltam azt az irodalmat, amit végighallgattam. Mászt s magát, a végén Nagy Istvánt, de szegény – bár több mint másfél óráig azzal foglalkozott, amiket én mondtam, a végén azt a benyomást keltette bennem és másokban, hogy igazat ad nekem. De olyan eset volt ez, mint Eötvös Károly könyve a tiszaezlári vérvádról,⁹⁸ amely könyvet rengeteg zsidó pénzért írt meg, s amikor az ember elolvasta a könyvet: jobban elhitte a vérvádat, mintha nem olvasta volna el. Nos, ilyen volt a Nagy István védekezése is. Ma reggel aztán mindannyian eljöttek hozzám, megnézni a dolgaimat, s visszakritizálni. Összebarátkoztunk, hiszen megmagyaráztam a fiataloknak, hogy az írás az nem önképzőköri gyakorlat, de komoly tanulást és munkát igényel, amit meg is értettek, így láttam s éreztem. Te majd otthon megtudod a valódi véleményüket, s aztán – ha kedved tartja, írd meg. De elmondottam Nagy Istvánnak, hogy Magyarországon másképp kezelik az Ady-ügyet. Fintorgott, s ezt ő tudja, hogy mit jelent az ő szemében. Még képet is akart venni, de erre azt mondtam, hogyha Rothschild kérdezné az árat, akkor érdemes volna ilyenekről beszélni. Úgy láttam, hogy azért még nem Rothschild, hiába nyomták ki a könyvét 12 ezer példányban. Egyébként ma Nagybányán tartanak estét. Barátságosan búcsúztunk el, s kicseréltük a mai művészetekről a véleményünket, amely beszélgetésnek az eredménye az volt ő szerinte, hogy én a „tagadó kritikus vagyok, s ő az igenlő kritikus, azaz hogy ő mindent jónak lát, s én vagyok az, aki ellensége vagyok a haladásnak”. Sic! Mosolyogtam s elmentek.

Az írószövetségi fiók megalakítási formáit majdnem így gondoltam el én is, de mert soha ilyenfélét nem csináltam, azért kérdeztem meg. Köszönjük a kimerítő tájékoztatásokat. Mára hívtam magamhoz az írókat, de nem hiszem, hogy eljönnek a tegnapi muri után.

Az Ady-ügyre nézve várok Pestről újabb értesítéseket Bölönitől és Földessytől. Ezek bizonyára nyomon követik a beadványomat, s azonnal értesíteni fognak, s én pedig Tégedet foglak tudatni mindenről. Ma volt itt a leégett ház tulajdonosa, ama bizonyos Szabóné Kovács Katica. Úgy mondja, hogy a kúriából kiköltöztették már azt a családot, amelyik a tűznek okozója volt. De ez még nincsen semmi összefüggésben az én beadványomra várt intézkedésekkel, ez biztos, s bizonyára csak a falusi tanács érzi szükségét annak, hogy valamit csináljon az én sok-sok kérésemre,

⁹⁸ Eötvös Károly: *A nagy per mely ezer éve folyik s még sincs vége*. Budapest, 1904.

s mert tudják, hogy az én beadványomat már Magyarországon megkapták, hát félnek a bekövetkezőktől.

S hogy magamról is írjak valamit, hát berendezkedtem a téli munkára. A műtermem mellett van egy kis grafikai munkákra való szobám, ezt be tudom fűteni valahogy, s itt akarom eltölteni a telet. Kisebb dolgokat is festhetek itt, de a nagy vásznaimat félbe kellett hagynom, mert a nagy műtermet befűteni nem tudom. Sem pénzem, sem lehetőségem nincsen arra, hogy külön utaljanak erre a célra megfelelő mennyiségű fát, ami cca két vagon volna. Beletörődtem ebbe is, mint mindenbe, amit a mai helyzet reám kényszerít.

Add át, kérlek, kézcsókjaimat kedves feleségednek, leányodnak, s ölelésemet fiadnak s Téged testvéri szeretettel csókollak:

Papp Aurél – Kós Károlynak, 1954. november 19.⁹⁹

Kedves Károly Testvérem!

Azt hiszem, jeleztem legutóbbi levelemben – újabb bogaramképp, hogy a Dózsa Gy. ivadékaire találtam itt Szatmáron. Ebben az ügyben nagyon szeretném tudni a Dózsa György genealógiáját, s családjá minden ágát, rokonságát, mit, amint hallom, Kelemen Lajos¹⁰⁰ tudhat egyedül, akit Te jól ismersz. Nagyon kérlek, légy szíves elmondani a kérésemet, hogy írjon meg mindent, amit Dózsa György családjáról s netán ma is élő rokon családokról tud, hogy ezt az ügyet tovább kutathassam esetleg Mo-n is.

Hálás szeretettel ölel

Papp Aurél

Papp Aurél – Kós Károlynak, 1954. december 25.¹⁰¹

Drága Testvérem!

Úgy reméltem, hogy csak megemlékezel rólam, legalább az ünnepekre. Nem, hogy boldogságot kívánj, mert ehhez mindketten gyengék vagyunk, hanem hogy válaszolj a levelemre. Csak nincsen valami bajod, az Istenért? Írjál s nyugtass meg, ha csak egypár sorban is Magadról. Én gürcölöm az életemnek magam csinálta terheit, s várom a végétéletem, mint más öregember.

Dolgozgatok, de nem sok eredménnyel, mert nincsen tüzelőm nagyon. A nagy műteremben mindent félbehagytam, s egy kis szobába húzódtam, de itt sem győzőm

⁹⁹ Kézírás. Keltezés: a levélen. Szm, 954. XI. 19.

¹⁰⁰ Kelemen Lajos (1877–1963) történettudós, levéltáros. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület levéltárosaként (1918–1938, 1940–1944) kiemelkedő iratmentő- és megőrző munkát, publikációs tevékenységet végzett.

¹⁰¹ Gépelt másodpéldány. Szatmárnémeti, 1954. XII. 25.

fával. Szóval, mennyei az állapotom, s szegény Jézuska valószínűleg azért nem jött el hozzám, mert megtudta, hogy nagyon hidegen fogadnám. Na, majd megvigasztalom, ha találkozom Véle, mert ért Ő a szép szóhoz. Így tanítottak, s én türelemmel várom a Véle való találkozást. Írj, ha mindjárt ilyen badarságokat is!

Mindenkinek minden jót, Téged testvéreileg csókol:

Papp Aurél – Kós Károlynak, 1955. február 14.¹⁰²

Drága Károly Testvérem!

Nem mondhatod, hogy nem vagyok türelmes, s azt sem, hogy nem vagyok irántad elnéző, mert kétszer írtam, s nem válaszoltál, s én mégis írok Neked. Elvártam volna, hiszen az lett volna a rendje, hogyha valami kell az Ady házhoz, hogy írd meg, mi kell, s hogy miként áll ez a dolog? S lám, én mégis – egy ismeretlen fiatal ember szavára is, aki üzenetedet s kérésedet hozta: mindent elküldök!

Hangsúlyozom azonban, hogy ezeket a rajzokat feltétlenül visszavárom. Miért? Azért, mert egyetlen példányaim, s ezeket a létesítendő Múzeum részére akarom fenntartani!

Ne tégy tehát ezekkel is úgy, mint *Leltár Érmindszenten* című írásommal, hogy elfelejtkeztél róla visszaküldeni.

Rólad ez a kedves fiú elmondott mindent, amit tudott. Bizony, kevés ahhoz, hogy megnyugtasson, hogy Te miért nem írtál eddig.

Hanem én is el vagyok foglalva – ne gondold, hogy ölbe tett kézzel várom az ebédet. Föl kell nyissam hol az egyik, hol a másik babkonzervet, hogy megfőzhesse az asszony a puliszkát vagy savanyú káposztát. Most pl. a [...] van a sor, a konyhabútorok már elmentek.

A hálószobámban és a műteremben csorog az eső és a hólé, ha lágyabb az idő. Fűtőanyagom elég volt a műterem melletti kis szoba fűtésére.

Ha nem válaszolsz a levelemre – többet nem írok.

Kézcsókom K. feleségednek, s Téged s őt mindannyian igaz szeretettel üdvözlünk, s én testvéreileg csókolak:

Papp Aurél

Melléklet

Starmüller Géza¹⁰³ kézzel írt átvételi elismervénye

Kós Károly műépítész részére átvettem a következő, Ady-ingatlanok újjáépítésére vonatkozó iratokat:

¹⁰² Kézzel írt levél. Szatmárnémeti, 955. II. 14.

¹⁰³ Starmüller Géza (1931-) festő, építész. Kolozsvárt a Magyar Művészeti Intézetben, majd a Ion Andreescu Képzőművészeti Főiskolán tanult (1949-1955). Dolgozott néprajzkutatóként, muzeológusként és tervező építészként.

1. Ady Endre férfikorábóli lakóházának és ennek melléképületének mai állapotbéli leírása
 2. Ady Endre leégett szülőháza és melléképületének mai állapotbéli leírása
 3. Memorandul citre ba. Seeture a Scrütriilor din R. P. R. Cluj.
 4. A Magyar Népköztársaság Népművelési Miniszterének, Budapest.
 5. Az Ady Endre leégett szülőházához szükséges anyagok kimutatása.
 6. Az Ady szülőházának és a kúriának a telekrajza.
- Szatmárnémeti, 1955 jan. 14.

Starmüller Géza
Cluj, str. Matei Corvin 6.

Kós Károly – Papp Aurélnak, 1955. március 17.¹⁰⁴

Édes jó Aurél testvérem!

Ha az ember nem jó levélíró, azt hibájául róják föl az emberek. S én bevallom, életemben mindig untam a levélírást, s ha nem volt igazán nagy oka, akkor bizony elhanyagoltam. Tudom: hibám ez, és e hibámból eredő károkat el kellett viselnem. De ha az ember beteg, akkor még a jó levélíró se írjon levelet, mert a panaszokat nem szívesen veszi a címzett, és a beteg ember emellett rosszkedvű, önző, a maga betegségén keresztül feketén látja az egész világot, s természetes, hogy a levele is tükrözni fogja az ő rossz hangulatát, szóval kellemetlen levél lesz, örömet nem szerezhet.

Hát bizony én, aki évtizedek óta (sőt egész életemben) nem voltam beteges ember, semmi szervi bajom nem volt. Két tifuszon, egy tüdőgyulladásra és egy-egy kéz-, ill. lábtörésen kívül orvosi kezelésbe nem kerültem, most beleestem volt ebbe a nekem egészen új, szokatlan, idegesítő és ostoba szituációba: a beleim megunták a munkát, és felmondták a szolgálatot, ill. komoly lázadást szerveztek ellenem: fájtak, csavartak, kínoztak. Addig-addig, amíg végre is orvoshoz kellett mennem. Egy hétig aztán az kínozott röntgennel, tapogatásokkal, injekciókkal, mindenféle ijesztgetésekkel. Aztán előírt egy lehetetlen diétát, vitaminokkal, citrommal, keserű pirulákkal, kásákkal, felfújtakkal, fűszertelen, ízetlen ételekkel stb. S legutóbb olyan orvosságokkal, melyek közül egyiket sem tudják a patikák elkészíteni, mert hiányzik a hozzávalójuk. S közben fekszem sokat, üljek keveset, süttessen jó helyen a nappal!!! Egyszerre: még le is gyengített, pedig állandóan az erősítést prédikálta.

Hát, ne csodálkozz, ha ilyen körülmények között nem írtam Neked levelet. Sőt, köszönd meg. Mert csak káromkodásokat tudtam volna írni.

Néhány nap óta jobban érzem magam, de miért? Mert: én magam rendelkeztem a magam feje szerint magamnak, és előírtam a magam diétáját, és orvosoltam magam a magam orvosságával. Lásd: írni is merek már, ha nem is éppen a legjobb

¹⁰⁴ Kézírás. Keltezés: a levélen: Kolozsvár, 955. III. 17.

kedvben. Mert hát, a betegeskedésen kívül van az embernek más baja-bosszúsága is – minden áldott nap.

De most rátérek levelem érdemére, mert amit eddig írtam, az igazán nem érdekes senkinek.

Tehát: azt a fiatal építésszt (akinek a cifra nevét nem tudom megjegyezni, de elég régen ösmerem, és ügyes fiúnak tartom) arra kértem meg, (hogy miután arra a vidékre való, s miután ő maga kérdezte meg, mit tudna ő ebben a dologban segíteni), hogy csináljon egy pontos és részletes felvételi rajzot a régi, nádfedeles, leégett Ady-házról. Egyszer a mai állapotról. Vagyis: alaprajzot, metszetet, szinteket, jelezve az anyagokat, szerkezeteket, falvastagságokat úgy, hogy pl. a fedélszerkezetet (hajlást stb.) a majdnem azonos más érmindszenti háztípusok szerint határozza meg.

Na, aztán mi történt. A fiatalember a rossz idő miatt nem tudott Érmindszentre kiszállani, és nem készített így el semmit. Pedig enélkül komoly, elfogadható restaurálási tervet, költségvetést nem lehet csinálni, ill. nem lehet sehová felterjeszteni, hogy azt akceptálni is lehessen.

A Te felvételi rajzaid sok mindent tartalmaznak, de ezt nem. Azokból kiindulva nem lehet elkészíteni olyan tervet, melyet megfelelő helyen szakember el tud bírálni. Így pl. a leveledhez mellékeltem ács és kőműves mesteri anyag és munkakimutatás sem ellenőrizhető (eltekinthet attól, hogy a ceruzás költségvetés jórészt nem is olvasható el) és természetesen, így nem is nyújtható be sehová, semmiféle hatósághoz elfogadás céljából.

Egyszóval, ezt akartam volna az én fiatal barátom útján elérni, de – nem sikerült. És sajnos, sem fizikai állapotom, sem anyagi és technikai lehetőségeim nem teszik lehetővé, hogy magam menjek ki a helyszínre, és ott magam készítsem el ezt, és úgy, ahogy azt kellene. Hát, így áll a bál, édes jó Auréloom. Gyengék vagyunk és tökéletlenek, és ebbe bele kell nyugodnunk. Ebben a világban már mi nem sokat számítunk, sőt – nem számítunk.

Leveled értelmében visszaküldöm a leveledben küldött mellékleteket és azt is, amit régebbi mellékleteidből vissza tudtam kapni a lap szerkesztőségektől. Amit lehet és tudok, ezek után is mindent meg fogok tenni ebben az ügyben, természetesen.

Szeretettel és a régi hűségess barátsággal ölel

Kós Károly

Papp Aurél – Kós Károlynak, 1955. április 5.¹⁰⁵

Kedves Jó Károly Testvérem!

Hetek óta várom az alkalmat, hogy az írógépet kölcsön kapjam, s most, amikor biztosra vettem, hogy megkaphatom, azzal tagadták meg, hogy a milícia figyel-

¹⁰⁵ Kézírás. Keltezés: a levélen: Szatmárnémeti, 1955. IV. 5

meztette őket (a kórházat, ahonnet eddig kölcsön kaptam), hogy ne adják ki a kórházból a gépet, mert – konfiskálni¹⁰⁶ fogják, ha az utcán elfogják.

Nincsen mit tennem, összegyűlt probléma, vállalom kell, s így Téged is nagyon kérek, hogy rossz írásomért bocsáss meg, úgyszintén indokolt kéréseimért is.

Kimerítő kedves soraidat örömmel vegyes lehangoltsággal vettem. Örültem, hogy végre írtál, s lehangolt az, hogy nem tudtad felhasználni az újrépítés terveihez az én jegyzeteimet. Az, ami az én jegyzeteimből hiányzik, az mindössze a szarufák hossza, de azt felmérnem lehetetlen volt, mert mind elégték. Én azonban úgy gondoltam, hogy ezt a hosszat könnyen kiszámíthatom a falak keresztmetszetére felrajzolt magasságból, amit a fényképről – ha nem is milliméter pontossággal, de nagyon megközelítőleg úgy lehet megállapítani, ha a falak nagyságát – úgy a külsőt, mint a belsőt – felmértem.

Különösen sajnálom és fájlam depresszált hangulatodat, amelyet ezzel a munkával szemben tudattál velem. Főleg azért aggasztó az építkezés helye az érmindszenti megoldására nézve, mert már egy pár hete, hogy itt volt nálam Kovács Katica (Mari néni volt gondozója s a leégett szülőház örököse), s elmondta, hogy 3-4 héttel előbb volt ott egy H. betűvel kezdődő nevű tótosan beszélő kiküldöttje a nagybányai Regiumnak,¹⁰⁷ aki hetikén kijelentette, hogy ők azért veszik fel az adásokat, mert tavaszra fel akarják építeni a leégett házat stb. Festőművésznek mondta magát, de mint illet Nbányáról nem ismerem, s a nevét mai napig nem tudtam meg. Pedig nagyon érdekel, mert többek között durván kifakadt az én „beleavatkozásom” miatt, s az érkávi Sfat titkára és Katica jelenlétében azt mondotta (amikor a Sfat titkára, aki egy kályhát vitetett el az új Ady-házból), hogy engem így meg úgy lehorodott. A H. kezdőbetű kijelentette, hogy ő pedig engem kiküldött a hivatalából! (Nagybányán, ahol több mint egy éve nem voltam.)

Elképzelheted tehát, hogy mi fog ezzel a szent dologgal történni. Íme, Kedves Károly Testvérem – mindaz, amit Te a hozzám intézett sorokban megéreztl, s amit én már régen tudok.

Sajnos, most magyar művészt ért a támadás, lélekkufárok és minden jó érzés hiányával román körök részéről – s mind azért, mert a Memoriumomban mindent pontosan kimutattam, hogy ki, mit tulajdonított el az Adyak hagyatékából, s ugyanakkor felkértem a román minisztériumot, hogy az első teendő, hogy a hiányzó tárgyak Leltárban foglaltakat a milícia útján szerezze vissza a Leltárban felsorolt hitvány lelkektől.

Napokig nem tudtam magamhoz jönni, amikor ezt a dolgot Katica elmondotta. Százszor és százszor végiggondoltam áldozatos hittel teljesített nehéz munkámat, amivel minden érdek nélkül akartam szolgálni azt, amit minden embernek kötelessége lett volna. S nem bánok most sem semmit, de védelmet a durva elbánásokért, azt elvárom: de félek, hogy hiába várok.

Egyik részről: bocsánat – a nacionalisták hazaárulással szennyeznek be, s a másik részről a magyarok önérzetemet ássák alá aljas viselkedésükkel olyan dologért, amiért más jutalmakat várna.

¹⁰⁶ konfiskál – elkoboz, valakinek a tulajdonát lefoglalja.

¹⁰⁷ Nagybányai Kerületnek

Idetartozónak kell megemlítenem azt is, hogy a Horthy-kép¹⁰⁸ [miatt] vádol mind két fél, tehát románok és magyarok egyaránt terjesztették szóban. Tudomásom van pl. egy furcsa esetről is: egy volt tanítványom, modellként, dr. Péterffy György volt ügyvéd s utóbbi magyar impérium alatt a szatmári ügyészség vezetője – tanúk előtt jelentette ki előttem, hogy egyik román ügyvéd beadvánnyal fordult az ügyészséghez, hogy engem mint Szatmáron a legveszedelmesebb kommunistát, tartóztatásnak le és internáljanak.

Most, hogy nyugdíjaztatásom ügyében újabb lépéseket tettem, és hogyha nem akarnak nyugdíjazni, akkor adják vissza az okmányaimat és a munkáimról beküldött fényképeket – mert egyidejűleg nyomoztattam és megszenvedtem magam is a megszorítás után. Az eredmény – ha nem adnék semmit erre a szemét népre, amit kollégáknak neveznek, kétségbeesésbe kergetnek, én azonban nyugodtan várom az ügyek befejezését, s biztosan tudom, hogyha előbb nem, de halálom után meg fogom kapni a teljes elégtételt.

Valami már meg is indult. Az Uniunea arra a kérésemre, hogy adja vissza az okmányaimat stb. ha nem nyugdíjaznak – még a múlt hó 12-diki kelettel értesít, hogy nyugdíjaztatásom elhatározottat, s egyben meghívnak – saját költséjükre –, hogy tekintsem meg a bucaresti kiállítást. Persze, nem mentem el, hanem inkább megírtam azt, hogy nem mehetek, mert nem vagyok „[...]ság”, és mert úgy a hálószobámban, mint a műtermemben zubog az eső és a hőlé –, mert a bombázás óta még nem tudtam hozzájutni, hogy megcsináltassam a tetőket. Megköszöntem mindent, főleg a meghívást, de felhívtam a figyelmüket arra, hogy méltón intézzék el a nyugdíjaztatásomat, s nehogy úgy tegyenek vélem épp a mai időkben, amelyekért áldoztam fel életemet és művészetemet, miként tettek a bojárók Mihail Eminescuval, hogy kinevezték saját-tanfelügyelőnek, hogy kenyere legyen, de kalácsa nem.

Aztán megírtam azt is – mert közben megtudtam, hogy amíg egyesek 2-2 és fél ezer lejese havi nyugdíjat kapnak (ezeknek nagyon szeretném látni a névsorát, s nagyon kérek, hogyha megtudod, akkor azonnal írd meg), engem havi 500 lejjel akarnak boldogítani, hogy tudomásom van ezekről a rendkívüli nyugdíjakról, de én ezeket az embereket sohasem láttam küzdeni a demokráciáért, sem épp a kommunizmusért, ha nem adnak teljes elégtételt – vegyék tudomásul, hogy nem fogok neheztelni semmiért, mert amit a politikában és a művészetben eddig tettem, azt nem jutalmakért, hanem meggyőződésem és lelkem parancsára követtem el. Egyébként írtam tovább, én úgy is meg fogom csinálni a [...] művemet, mint eddig – épp úgy, miként megcsinálta Grigorescu,¹⁰⁹ Michelangelo, Rembrandt is, akik sem tagjai nem voltak az Unireanak, sem nyugdíjasok nem voltak, de nem valószínűleg nekik sem volna fájuk, amivel befűtsenek műtermükben.

Szóval, teljes elégtételt kaptam – most várok, miként vártam a tanári nyugdíjra.

Addig, amíg végül azt a kérdést közölték velem, hogy igazolja: miből éltem

¹⁰⁸ A Papp Aurél által festett Horthy-képet sem azonosítani, sem megtalálni nem sikerült.

¹⁰⁹ Nicolae Grigorescu (1838–1907) román festőművész, a modern román festészet meghatározó alakja. Évtizedekig Párizsban dolgozott.

934-944-ig? Erre megírtam, hogy nem erre az időre kértem nyugdíjat, hanem 1944-1954-ig, mert akkor volt miből, de ma nincs miből élek.

Le is mondtam róla, hogy onnan nyugdíjat kapjak, de egyben azt is megírtam, hogy bizonyára nincsen szükségük reám (s ezt most én megírtam az Unireanak is!), hogy az olyan hivatalnokoknak nincs vesztesége Romániában, akik így intézik el a nyugdíjkérdéseket.

A művészi nyugdíj kérdéssel kapcsolatosan volna egy nagy kérésem Hozzád, Kedves Károly Testvérem. Az Uniunea emberei a többek között azt is elmondták rólam, hogy kár, hogy nem veszek részt kiállításokon, mert akkor hamarabb menne minden. Nos, most életem végső etapjában úgys be akarom fejezni a be nem fejezett dolgaimat; mert úgy tudom, hogy szintén Regiunea-ban lesz június hónapban kiállítás – tekintettel arra, hogy a nagybányai és szatmári kollégák igen csúnyán bántak el velem – arra gondoltam, hogyha megengedhető, ha lehetséges más Regiunea kiállításán szerepelni, akkor Kolozsvárra küldeném a dolgaimat, s ha lehet annyit és olyan munkákat, amelyekkel kipótolnám az eddigi mulasztásaimat, illetve a betegségek, nyomorúságok és csapások okozta távoltartásomat a szereplésektől.

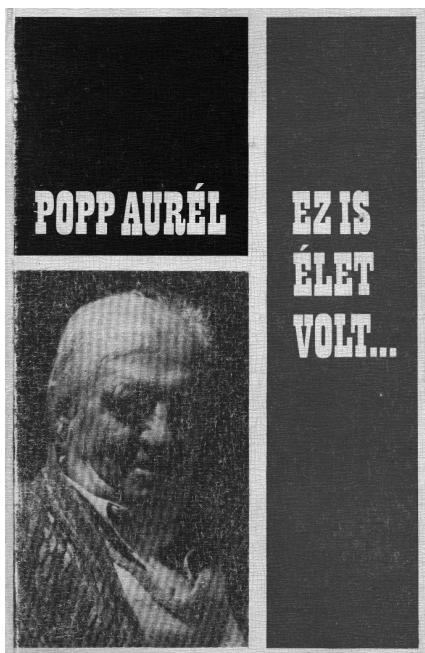
Nagybányára semmi esetre sem fogok küldeni. Pedig nagyon szeretem az állatokat, de ha megvernek, akkor tartózkodom tőlük.

Erre kérek tehát, s ez nálatok a kérésem, Te vagy Bandi megbeszélheti a dolgot, s értesítetek mindenről – erre kérek. Hány darabot küldhettek, képek, szobrok, rajzok stb és mekkorák legyenek stb. Esetleg én is elmennék, ha akkorára valami munkára szert tehetek.

Most jut eszembe régi kérésem Dózsa György családfájáról, amit szépen megkaptam Márki Dózsa Gy-ről szóló könyvében.¹¹⁰ Már jó régen foglalkozom Dózsa György tragédiájával, s már a második kompozíciómát tettem félre, mert nincsenek semmi adataim az 1514-beli paraszt, kurta nemes, székely paraszt és főurak ruháiról. Ami könyvet itt megszerezhettem, azokban bizony nincs kosztum. Úgy hallom azonban, hogy Benedek Eleknek, annak a drága jó léleknek van egy könyve, amelyben az 1514-es időkből való ruhás alakok is vannak. Ha volna alkalmad, akkor nagyon kérek: küld el ezt a könyvet – rövid használatra kölcsön. Előre is hálás köszönetemet bárkinek, aki megveszi s elküldi.

Itt, a 8. oldalon ideje már magamról is írni valamit. Nos, hát jót minél kevessebbet tudok, de rosszat annál többet. A műterem és háztetők mindent megmagyaráznak, pláne, ha hozzáveszem az állandó hideget, s úgy a magam, valamint a feleségem „vérszes pénzszegénység”-ét. Injekciókra volna szükség, de még inkább a költségekre. Elmúlt a tél – s rosszul tellett – még butort is felégettünk. S mégis tartjuk magunkat. Nem enged az önérzetünk és jó ízlésünk panaszkodni. Mindig azt nézzük, hogy milyen sokan vannak, akik még úgy sem boldogulnak, mint mi. Dolgozni azért dolgozom, de nagyon keservesen. A hideget nem állom, az éhséggel nem törődöm. Még mindig jobb, mint vonat elé feküdni.

¹¹⁰ Márki Sándor: *Dózsa György 1470-1514*. Budapest, 1913.

6. Popp Aurél: *Ez is élet volt...* Szerk. Banner Zoltán. Kolozsvár-Napoca, 1977.

Ne válass sokáig a válaszra, Kedves Jó Károly Testvérem. Nagyon gyenge vagyok, ne csodáld türelmetlenségemet. Feleséggemmel és gyermekeimmel együtt igaz szeretettel üdvözlünk mindannyitokat, s én igaz testvérként öllelek:

Papp Aurél

Kós Károly Papp Aurélnak, 1957. június 29.¹¹¹

Kedves öreg Auréloom!
Kányádi barátunk¹¹² annak idején pontosan elhozta üzenettedet, és a cédulákat a nekem feladott kérdésekkel. Hogy azokat azonnal nem válaszoltam meg, annak az az oka, hogy még azon a napon elutaztam, és csak a napokban érkeztem haza: csavarogtam Kalotaszeg néhány falujában és az nagyon jó volt...

Kányádi mesélte, hogy Te is elkaptad az ú. n. „emlékiratpestist”,¹¹³ melyben mostanában annyi régi és új ösmerősöm szenved. (6. kép) Fogadd őszinte részvétemet, mert azt hallom, az nagyon kínos betegség, mely hosszan tart, és vannak esetek, amikor megzavarja a józan agyműködést is. A magam részéről minden óvó intézkedést megtettem, hogy ne kapjam meg, s azt hiszem, hogy sikerülni is fog a védekezésem, mert hála a sorsnak, igen sok egyéb dolgom van, amit el kell, illetve amit el szeretnék még végezni, és szakemberek szerint ez a legjobb védelem a ragály ellen.

Áttanulmányoztam céduláidat a kérdésekkel, és ha tudnám, elhiheted, szívesen és örömmel adnék reájuk választ. De életemben soha semmiféle naplófélét nem vezettem, nem volt erre sem időm, sem kedvem, sem tehetségem. Soha semmiféle velem kapcsolatos újságcikket vagy hírt nem őriztem meg. Még a magam cikkeit sem, amiket ide-oda írogattam. Nemhogy események pontos dátumát, de még magukat az eseményeket is jórésztükben úgy elfelejtettem, mintha soha nem történtek volna meg.

¹¹¹ Kézirat. Keltezés: a levél: Kolozsvár, 1957. VI. 29.

¹¹² Kányádi Sándor (1929–) költő, műfordító, szerkesztő. Az *Irodalmi Almanach* segédszerkesztője, a *Dolgozó Nő* (1955–1960), majd 1960-tól a *Napsugár* belső munkatársa. A 20. század második felének egyik legjelentősebb romániai magyar költője.

¹¹³ Papp Aurél nyomtatásban megjelent visszaemlékezései: *Évről évre* (Önéletrajzi vázlat), *Közös sors, Egy élet végéről* (Naplótöredék). Papp 1977. i. m. 27–79., 92–106., 189–198.

Egyszóval, Kedves Auréloom, akármilyen szívesen is tenném azt, nem tudok egyetlen kérdésre sem pontos feleletet adni. De a szatmári eseményekre nézve talán pontos felvilágosításokat az akkori szatmári újságok tudnának adni. S az újságokat az országos könyvtárak talán megőrizték, hiszen ez kötelességük volt minden időben.

Sajnálom, hogy csak ilyen sovány feleletet tudok Neked adni, de igazán nem tudok jobbat és többet.

Ami minket illet, megvagyunk, és egészségesek vagyunk. Mindnyájan: mi két öregek is, a gyerekek is, az unokák is. De azt hiszem, erről Zsófi¹¹⁴ beszámolt Nektek, mert elmesélte, hogy felkeresett Titeket ott létekor.

Neked pedig, édes öreg barátom és testvérem, kívánok gyógyulást és jó egészséget. Feleséged kezeit csókolom. Szeretettel ölellek

Kós Károly

Papp Aurél – Kós Károlynak, 1957. július 20.¹¹⁵

Drága „Fiatál” Károlyom!

Ezt a dicsőséges és megkülönböztető megszólítást azért használom, mert én is respektálni akarom a Te korodat, amely – tudtom szerint alig kevesebb, mint három-négy év. De hát mert Te ezt a különbséget elégnék tartod arra, hogy engem leöregítsél, s így szólítsál meg, hogy öreg barátom – ezt már viszonzatlanul nem hagyhatom, s élek igen kevésre szorított jogaim egyikével: a kövel való dobálódzásodat kenyérrel viszonzom. Igen, igen, Kisöcsém! Elmúltak az idők felettünk, s kezdik megbosszulni magukat a „könyökölések”. Alig egypár napja, hogy felneszélődtem a fellegek felé vezető álmomból, s hála – fene tudja, minek –, de már újra kötélőzködő hangulatban érzem magam. Nem ment nekem semmi és soha könnyen, s úgy látszik, hogy a mennyekbe menetelem sem fog olyan simán menni. Tartom magam, amint Ady mondotta, de hát ez már, jól érzem, hogy inkább csak tettetés, és nem kell komolyan venni senkinek, még Néked sem.

Drága Károlyom, nagyon örültem a levelednek. Jenő szuttyongatott valami dátumokért, s mert én bizon – akárcsak Te – nem igen tartok számat róluk: nem tudtam másképp kimódolni a dátumoknak kifürkészését, minthogy Hozzád fordultam – segéd adatokért. Azóta Jenő is lemondott az én megbízhatóságomról, s így az egész nagy „mozgalomnak”, akárcsak a nagypolitikában, leszerelés lett a vége. No, mert a levelednek nagyon örültem, s mert régen nem civakodtam Véled, hát felhasználom az alkalmat, s válaszolok az írásodra, ami éppen az ujjam hegyére jön gépelés közben.

A legnagyobb örömet okozta leveled vételekor az, hogy Te még mindig készen vagy kézzel írni. Nagy teljesítmény ez, amitől engem évek óta megfosztott a reuma.

¹¹⁴ Koós Zsófia (1916–1990) színésznő. Először a kolozsvári Állami Magyar Színház, utána a szatmárnémeti társulat tagja, majd 1948-tól nyugdíjazásáig újra a kolozsvári Állami Magyar Színházban játszott.

¹¹⁵ Gépelt másodpéldány, aláírás nélkül. Keltezés: a levélen: Szatmárnémeti, 1957. VIII. 20.

Görcsökbe rángatózik a kezem írás közben, s kiugrik írás közben, mint ugrottam én valamikor, amikor még sok bor liter ital meg se kottyant. Lehet, hogy ez az oka, hogy akkor nem kottyant az ital három napig sem, de inkább gyanakszom kereszt-levelemre! Ott a baj. Egy pár évi hiba csúszott abba az okmányba. Szóval csúszom lefelé, a gödör felé, ami elég könnyen megy, mert amit lehetett, mindent elkövettem, hogy kitérdepeljem a nyugalmat, a végső nyugalmat.

Most már – egypár napja – jobban vagyok. Nincsen kizárva, hogy egy-két hét múlva dolgozni is tudok majd, persze csak módjával, de hát ki az Úristen tudja megszabni a módját annak, hogyan dolgozzék az ember csínján egy 4 méter vászonon, ami pedig nagyon aktuális már jó ideje. Elszakadni a munkától, az a legnehezebb. Most még vissza tudnak tartani attól, hogy ne hajlongjak, ne emeljek, ne kertészkedjek, de ki tud engem visszatartani majd a munkától, ha bezárkózom a műtermembe, s elkezdek mutatványokat csinálni a magam örömeire. Aztán sírtető a kimúlásomra. Mindent, amit leéltem, ösztönből éltem le, s attól a tempótól, amit éltem, az ösztön diktál, attól elválni nem igen fogok tudni.

Na, de hát ez az életnek a „nem tudom, hogy is csináljam” része. Van aztán józan ésszel vezetett része is az életemnek, de ezt nem én irányítom, hanem szegény feleségem, aki haj, de sokat bajlódik velem mostanában. Most vagyok igazán gyermek, aki néha nem fogad szót, és Te éppen most titulálsz engem „öregnek”. Hát, ez megindokolja, hogy miért tiltakozom a Te megítélésed ellen.

Nagy örömmel olvastam leveledből, hogy családot jól van, amit egyébként drága Zsófi leánykádától is hallottunk. Amióta Zsófi náunk volt, az egész ház népe őfelé zengedezi a dicséreteket. Hogy Zsófi ilyen szép, ilyen kedves, és ahogy az asszonyok szoktak elragadtatódni attól, akit első látásra nagyon megszeretnek. Sok örömet okoznak a gyermekek, de sok a baj is, s minél idősebbek, annál nagyobbak a bajok is. Nálam így van, de már kezdünk egyensúlyba jönni, hála – megint nem tudni, kinek vagy minek. Talán a sorsnak, vagy inkább az időnek, mely mindent meggyógyít, mindent helyrehoz, kiegyenlít.

Hogy szerettem volna még egyszer végigjárni Erdélyországot, de már úgy látszik, hogy erről is le kell mondanom. Anyagilag épp úgy vagyok, mint voltam ezelőtt egypár évvel. A nagybányaiak rosszabbak a hiénáknál. Még sírjukból és sírjukban is kifosztják azt, aki valamivel többet mutat, mint ők. Nem tudom, az írók körében is így van ez? Ha így van, akkor ennél meg a fészkes fene az egész mindenséget. Adnak sok pénzzel járó kitüntetést Ciupe-féléknek, de annak, aki börtönben ült akkor, amikor az ilyenek templomokat festettek, s lógatták szabadon a lábukat, s jól éltek, azoknak csak olyan címetek adnak, amiből autóbuszjegyre sem telik, ha az állomásra akarnak menni. Anyagra nem telik, tűzifát nem tudnak venni, s egész télen is a hálósobában gürölgtem, mert azt is alig tudtam fűteni. Ez ma az állapota a művészetnek, de azt megcsinálják, hogy fölhínak táviratilag Bucurestibe, a „cím” felvételére akkor, amikor egy bani sincsen az ember zsebében. A keresztlevélnél van valami baj. Nem a miénk ez az ország, csak a címe.

Nem jajgatok tovább. Elfelejtkeztem róla, hogy Te másképp látod a világot ma, s sokkal szebbnek véled, mint én képzeltem el még alig 13-14 éve, amikor még na-

gyon ádázkodtál ellene. De hát, így van ez jól. Hun kerék, hun talp. Nékem most alulról kell néznom a közjólét állami emelkedését. Egész alulról, a béka ülepe szintjéből.

Mi lesz az Ady Endre 80-dik születési évének az ünnepeltetésével?¹¹⁶ Én megindítottam itt valamit a tartománynál és a rajonnál, s várom, hogy mivé fog kinőni. Remélem, hogy a kolozsvári írószövetség csak tesz valamit. Az itteni tartománytól valószínűleg fog kapni a szövetség valami felhívást. Kísérd majd figyelemmel, légy szíves, s ha valamit meg tudsz, akkor írd meg majd.

Kézcsókjaimat drága Feleségednek, a feleségem pedig csókolja őt és Zsófikát is. Én pedig Titeket, férfiakat sokszor öllelek. Igaz szeretettel:

Papp Aurél – Kós Károlynak, 1959. február 23.¹¹⁷

Bocsáss meg Drága jó Károlyom, hogy így is mennyire elkésvé csatlakozom azok tömegéhez, akik 75. évedhez minden jót kívánnak Néked és édes Mindannyitoknak. Késésemet pótolni akarva, jobban mondva késésem miatti engesztelődéset akarva még puhábbá varázsolni, engedd meg, hogy én – kivételesen a festőművésznak gratuláljak, aki a *Művészet* folyóiratban¹¹⁸ közölt arcképével bemutatkozik, s ahol olyan remekül festett bajuszt látni, amilyen még a Rózsa Sándor betyárjainak sem lehetett!

Ez aztán a művészet, ez a bajusz fatális – a kutya-fáját néki! Ha ezt Móricz Zsiga láthatná, könyvet írna róla...

A fene ette volna meg az én szememet/sorsomat, hogy én még azt sem tudtam eddig, hogy Te 5 évvel vagy fiatalabb, mint én. Szégyellem magam nagyon, de nagyon, s főleg nem ezért az 5 évi különbségért, hanem azért, hogy most már – akarva nem akarva, de be kell látnom, hogy nem a korral gyarapszik az ember tekin-

¹¹⁶ A romániai Ady-kultusz 1945 után új lendületet kapott. Ady életművét oktathatják a magyar irodalom tanításában, intézményeket, utcákat neveznek el róla. Születése 75. évfordulóján, 1952-ben a Román Írószövetség Bukarestben ünnepi díszülést tartott. 1953. április 11-én a Nagy Nemzetgyűlés elnöksége a zilahi kollégiumnak az Ady Endre Líceum nevet adományozta. Nagyváradon Tabéry Géza megszervezte az Ady Endre Emlékmúzeumot (1955). Mindezen előzmények után, az érmindszentiek kérésére a Nagy Nemzetgyűlés elnöksége Adyfalvára változtatta a falu nevét 1957-ben, Ady Endre születésének 80. évfordulóján. A napilapok és folyóiratok (pl. az *Igaz Szó*, *Utunk* Romániában és több fórum Magyarországon) megemlékeztek az évfordulóról. A 80. évfordulóra jelent meg: *Ady Endre születésének 80. évfordulójára* Emlékfüzet. Nagybánya, Nagybánya Tartományi Néptanács Tanügyi és Művelődési Osztálya, 1957. 55 p. – benne: Papp Aurél: *Emlékezés Ady Endrére*. 33–38.

¹¹⁷ Kézrel írt levél másolata. Keltezés: a levélen: Satu-Mare, 1959. II. 23.

¹¹⁸ Képes havi folyóirat Marosvásárhelyen. 1958 áprilisa és 1959 szeptembere között jelent meg. Eredeti programja szerint: színház, zene, képzőművészet és filmművészet bemutatása. Főszerkesztője Sütő András. Marx József Kós Károly portréja kissé alulnézetből mutatja a bajuszos, szemüveges Kóst. Debreceni László: Kós Károly 75 éves. *Művészet*, 1, 1958, 9. (december), 17.

télye, hanem a bajuszával, ami nekem sem őszén, sem feketén nincsen! Nohát, itt van az én irigységemnek minden magyarázata. S ami végleg letör, az az, hogy nem is lesz soha olyan képem, mint Néked, s így a tekintélyemről is le kell mondanom – örökre.

Jól van ez így, Drága Károlyom. A Tiétek és az ifjaké a jövő és az atombomba... De vigyázzatok jobban arra, hogy másképp használjátok fel az újabb öldöklő szerzőt. Jobban használjátok fel, mint mi a 30-as K-val és a 42-es bakákkal. Ne higgyetek egyszerűen, hanem inkább fessétek továbbra is a bajuszotokat, hogy legalább ezen a téren szülessenek nagy alkotások a reális szocialista művészet terén. Hadd villogjon az a bajusz. Ettől riszálják az elvtársnők a farukat, s nem attól, hogy milyen képeket festenek a piktorok, vagy milyen szobrokat faragnak a szobrászok. Vissza az Élethez! Ez az igazi és komoly szocialista realizmus!

Egyebek között idezárom a családom és az én maradandó jókívánságaimat, s kérem Lenin szellemét, hogy szóljon az összes bajuszos szent elvtársaknak, tegyék még szebbé életedet, s miként az igazhívők mondják a szakállról – ugyanazt mondtam én is a bajuszodról, hogy: Allah növessze még dúsabbra ezt a férfi elemet – sok-sok évekig még, amíg majd ötvenszeres lesz, és körül-csavarhatod véle a nyakadat.

Igaz szeretettel ölel cs.

Papp Aurél

Kós Károly Papp Aurélnak, 1959. március 8.¹¹⁹

Kedves jó Auréloom!

Hálásan és a régi barát, sőt bajtárs meleg szeretetével köszönöm Neked és feleségednek kedves megemlékezéseket és jókívánásokat, mely leveled minden sorából felém áradt, és szívembe fogadtam azt.

Én magam nem igen tartottam számon soha éveim számát, és igazán nem tudom, hogy az idén – amint azt a kezembe került lapokból, levélbeli meg személyes gratulációkból megállapíthattam – olyanok is megemlékeztek az én 75 esztendőmről, akik ezt eddig soha sem tették meg, és akiről nem is tételeztem fel, hogy egyáltalában számon tartanak engemet. Lehet, hogy igazad van: ezt csak a bajuszomnak köszönhetem (bár az eddig is megvolt). Igaz, viszont, hogy a bajusz ma már olyan ritka madár ebben a mi országunkban, mint a fehér elefánt. De hát én még annak a régmúlt világnak itt felejtett anakronizmusa, amelyikben csak a katolikus papoknak, a színészeknek és bizonyos gyanús beteg embereknek nem volt bajuszuk. És ha csak ezt irigyled tőlem, azon igazán könnyen segíthetsz, mert sem pap, sem színész, sem amolyan beteg-gyanús ember nem vagy. Sőt, meg is fesheted a bajuszodat, mert

¹¹⁹ Kézírás, Kósné Balázs Ida néhány, ugyancsak kézírásos sorával: „Én is köszönöm a kedves megemlékezést és mindannyiótoknak minden jót kívánok, Irénkém, szeretettel öllelek Idus Aurélt üdvözölve.” Keltezés: a levélen: Kolozsvár 59. III. 8.

hiszen piktör vagy, ha úgy biztosabbnak gondold a sikert, ámbár őszintén bevallom, és el is hiheted nekem, hogy én az enyémet nem festem, sőt nem is ápolom, hagyom, hogy bosszantsa a mai modern embereket, akiknek nincsen bajuszuk, és nem tudják szegények, hogy pedig bajusz nélkül – nincsen siker, ünneplés, nincsen gratulálás, csupán tehetetlen irigykedés, meddő dühösködés és – atombomba-félelem. Az atom-bombát pedig éppen csak a mai bajusztalan emberek találták fel, akik félnek tőle.

Egyébképpen most már olyan kíváncsivá tettel, hogy meg kell szereznem azt a bizonyos „Művészet” példányt: lássam és gyönyörködjem én is a festett bajuszomban, melynek levedlen és jókívánságaitokon kívül és felül úgynevezett nagyszerű sikereimet is köszönhetem.

Egyébképpen mi, hála a Sorsnak, megvagyunk egészségesen és békességesen, ahogy illik a mai világban. És nem hiszünk az atomveszedelemben, de hát nem is félünk tőle. Ezt kívánjuk mi mindnyájan Nektek is, mindnyájatoknak őszinte barátsággal és meleg szeretettel; feleségednek külön kézcsókkal

Kós Károly

Papp Aurél – Kós Károlynak, 1960. március 5.¹²⁰

Kedves Jó Károlyom!

Az érmindszenti Ady-szülőház és az egész volt Ady-háznak az ügye még most sincsen elintézve úgy, amint azt jómagad is intencionáltad,¹²¹ és én magam is forszíroztam. Hiába no, bizony sokszor megesik ma is, hogy az embernek nem lehet szél ellen pisálni. No, de mert én még mindig rendesen állok, és nem hagyom nyugton az ügyet, újabban ismét tárgyalásokat provokáltam, amiknek az lett az eredményük, hogy talán-talán mindent „jóvá tudunk tenni”. Újra restauráltatjuk, s ha csak lehet, én szeretném a munkákat ellenőrizni, nehogy ismért valami eszeveszett új óriás elrontson mindent. Ígéreteket kaptam, s hiszem, hogy valamit mégis csak tudok csinálni. A többek között szó van arról is, hogy egy nagyobb szobrot csináljunk oda, amelyhez a költség-előirányzatot most szeretném megcsinálni. No, és miután bronzban kiöntetni nem igen tudnám (hiszen azt sem tudom, hogy mi van ezen a téren pl. Bucurestiben a volt öntödékkal), úgy gondoltam el, hogy a posztamenshez való andezit követ innen, Szatmár megyéből, és a figurákhoz, a faragáshoz való követ pedig onnan, Kolozsvárról ajánljam beszerezni. Hát ezért írok most, hogy légy szíves, és légy a segítségemre olyanformán, hogy írd meg a címet, hogy hol érdeklődjem meg, hogy az a bizonyos homokkő köbméterenként mibe is kerülne.

Nagyon szeretném, ha a fiadat is bele tudnám vonni ennek a munkának a végrehajtásába úgy, hogy idejönne arra az időre, amíg megmintáznánk. Esetlegesen a

¹²⁰ Gépelt másodpéldány, aláírás nélkül. Keltezés: a levélen: Szatmárnémeti, 1960. III. 5.

¹²¹ szándékoztad, javasoltad

szabadságoltatását a párttal el tudnám intézni, s a díjazását illetőleg pedig azt szeretném tudni, hogy mik volnának az igényei. Ha állásban van ott, a szabadságoltatással a fizetését, úgy hiszem, hogy tudnám biztosítani.

És most elárulok Neked egy titkomat, amit ha megismersz, akkor be fogod látni, hogy csak így tehetek. Ezt a két nagy munkát, az Ady-szobrot (két és félszeres élet-nagyságú figurákkal és a Horea és Closca¹²² kerékbetörése¹²³ című 3–4 szeres nagyságú kompozíció megfestését azért vállalom, mert ezekkel akarom befejezni immár 81 év óta tartó gyarló életem dicstelenségeit. Mert bár mentese sem vagyok a hiúságnak afféle fajtájától, hogy szeretek pontot tenni mindenre: még az életemre is. Igaz viszont, hogy ezeknél a pontoknál sokkal jobb és realisabb értékű az, amit az én régi nótám mond, amelyik így szól: „Sújt az átok tekintetes úr / Kolbász nélkül nem jó a paszuj,/ pedig én a paszujt nagyon szeretem / De csak ha kolbásszal eszem”. Hát ez az a pont, amelyikre én itt fennebb gondoltam, a kolbász, a kolbász. Az, amitől már évek óta el vagyok tiltva, de azért mégis élek én is, akárcsak ahogy akkor éltem, amikor méterszámra ettem.

Nincsen kizárva, hogy rövidesen személyesen is fel tudlak keresni, Kedves Károlyom, s akkor majd bővebben beszélgetünk mindenről. Miután azonban engem sürgetnek ezekkel az adatokkal, illetve ezekért az adatokért, Te ne várd be, amíg én eljuthatok Hozzád, hanem írd meg sietve mindent, úgy a kövekre, valamint a fiad szándékait illetőleg. Nagyon várom válaszodat, s addig is feleségem és én Mindannyi-tokat sok és igaz szeretettel üdvözlünk s én öllelek:

Kós Károly – Papp Aurélnak, 1960. március 11.¹²⁴

Kedves Aurél testvérem!

Tegnap kaptam meg leveledet, tehát aránylag későn, mert a postás napokig keresett. Ugyanis a régi lakásunkból elköltöztünk a múlt hónapban; kaptunk egy kétszobás lakást egy Széchenyi téri új blokkház első emeletén. Így nekem is, 15 év elteltével

¹²² Closca (1747?–1785) részt vett az 1784 őszi felkelésben, majd kivégezték.

¹²³ A hivatalos megkeresést és a saját elképzeléseit Papp Aurél följegyezte az *Egy élet végéről* (*Naplótöredék*) című írásában. „Minden új hatalom először hozzám küldi el követeit. [...] Találkozá-sunk megtörtént. L. titkár elvtárs elmondotta F. J. és az ő elgondolásait, azaz, hogy egy fontosabb mozzanatát fesse meg Horea-Closca-Crisan forradalmának. Aztán szóba jött az Ady szülőházának udvarán elkészítendő, illetve felállítandó szobor ügye is. A magam részéről ennek az elkészítésére is vállalkoztam, s megígértem, hogy az általam tervezett szoborkompozíciónak – amely az együtt lakó népek békés együttélésének volna jelképes ábrázolása – a fényképet, a hozzávetőleges költségek kimutatásával együtt elküldöm.” Popp 1977. i. m. 190. Banner Zoltán szerint a hármaskép, a Dózsa-kompozíció és az Ady-emlékmű vázlatai is elkészültek, ám a megvalósításukra már nem maradt ideje Papp Aurélnak. „1955-ben állami megrendelésre készítette el *Horia kivégzése*, a *Dózsa György* és az *Avram Iancu* című kompozíciókat”. Sorban Raoul: *Aurel Popp*. Budapest, 1978. 21–22.

¹²⁴ Kézírás. Keltezés: a levélen: Kolozsvár, 1960. III. 11.

külön szobám van végre, és nem kell a lakásba közös fürdőszobán keresztül jutni be. Szóval, nagy urak lettünk vén korunkra.

Leveledben foglalt kérdésekre a következőkben tudok válaszolni:

1. A tartományi nagy kőfaragó üzem címe: Inter... de cioplitania al Sf. Popular Regional,¹²⁵ – Cluj –, Str. Petőfi No. 2. Ez komoly, nagy vállalat, az egész ország számára szállít nagy faragott követ a monostori, bácstoroki stb. bányákból. Jelenleg pl. Bpestre a Királyi Palota restaurálásához szállít követ többek között. Nem homokkövet, hanem mészkövet. Burkoláshoz, parkányokhoz, lépcsőkhöz jó ez a kő, de szabadon álló szoborhoz nem jó, mert jó része nem fagyálló. Tavaly előtt ebből készült el Gaál Gábor sírköve,¹²⁶ némi domború relief-faragással. Fél esztendeig válogatták a kitermelt kőblokkok közül az érettebb követ. De hiábavaló volt: halom, a síremlék – hámlik. Szóval, nem ajánlom, ill. nem garantálom.

2. Beszéltem András fiammal, ill. elolvastattam vele levelednek reá, vagy valaki szobrászra vonatkozó passzusát. Válasza ez: ő maga semmiképpen nem vállalhat Kolozsváron kívüli munkát, mert hiszen tanár, és emellett van privát munkája is. Ezért ő ajánlana megfelelő munkatársat, segítséget, ha tudná, hogy mi volna annak a munkája? Mintázás, faragás vagy valami más. Szóval, ezt pontosan kellene tudni, viszont ez leveledből egyáltalában nem tűnik ki.

Kedves Auréom! Ezek után most már csak még azt írhatom ide, hogy új címem: Cluj, Piata M. Viteazul No. 37, I.

Feleséggel együtt szeretettel ölelünk Téged és feleségedet a leveledben jelzett személyes találkozásig

Kós Károly

Ui. Mi eddig még egészségesek vagyunk. Csak éppen egy kicsit gondban, mert bizony mondom, ez a költözködés fizikailag, idegileg, de főleg anyagilag nagyon-nagyon megviselt; taccsra tett. De remélem, csak egyelőre. Közben örömünk is volt: mert most 2 hete éppen a szobrász András fiának leánykája született. Első gyermekük, akit erősen vártak már 6 esztendő óta. És a hatodik unokánk.

Végül, nem tudok szó nélkül elhaladni az Ady-szülöházról írott helyzetjelentésed mellett. De csak annyit mondok: rémes, hogy azt a náddal fedett vályogházat máig nem lehetett restaurálni, közben pedig milliókat költött a kormány máshol ilyen munkákra, amelyeknek jó része még nyugodtan várhatott volna... Azt hiszem, hogy ebben az esetben nagyon bűnös a Tartományi Múzeum... De persze, nem ösmerem pontosan a helyzetet, nem akarok senkire rosszat mondani. Sem okom, sem jogom erre nincsen.

Papp Aurél – Kós Károlynak, 1960. árpilis 11.¹²⁷

¹²⁵ Kerületi Néptanács.

¹²⁶ Kós Károly tervei szerint.

¹²⁷ Gépelt másodpéldány, aláírás nélkül. Keltezés: a levélen: Satu-Mare, Szatmárnémeti, 1960. IV. 11.

Kedves Károly Testvérem!

Nem írtam eddig, mert mind vártam, hogy a szobor ügyében valami végleges történjék. Most végre tisztában vagyok mindennel, s remélem, hogy húsvét utáni harmadik vagy negyedik napon személyesen is beszélgethetünk róla. Egy hosszabb tanulmányútra kell mennem,¹²⁸ amelyet már 56-ban megkezdtem, de csak Enyedig jutottam el, onnan azért fordultam vissza, mert tudomásomra jutott, hogy beszüntetik az alkotási kölcsönöket stb, stb.

Most végre újra aktuális lett minden, s bár csak részben, de mégis van reá reményem, hogy valamit mégis tudok csinálni, amivel majd az égiek előtt expialhatom¹²⁹ földi bűneimet. Mondanom sem kellene, de az embernek mindig eljár a szája, hogy milyen nagy örömet okoz nekem ez az út, amelynek legfontosabb értelme mégis csak az lesz, hogy találkozhatok Veled és sokakkal, akikkel annyira vágyom szót váltani.

Csak ízelítőül írom, hogy a szobor ügye nagy változáson esett át.

Feleségemmel együtt s az egész családom nevében igaz szeretettel üdvözlünk Benneteket s akinek, ami dukál kívánva és óhajtvá, sokszor öllelek s csókollak.

¹²⁸ A tervezett tanulmányút első felében Kolozsvárra eljutott, de a legyengült szervezete már nem engedte befejezni. Popp 1977. i. m.

¹²⁹ jóvátehetem, kiengesztelhetem

Bardoly István

AMIKOR KÓS KÁROLY TEMPLOMOT VETT

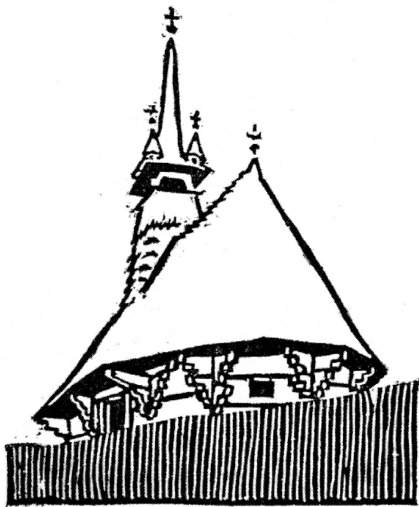
BŐVÍTETT LÁBJEGYZET NÉHÁNY MOB-IRATHOZ¹

„Ő sem tudta, és ki választja széjjel,
mit rakott jobb-, s mit rakott balkezeivel?”
(Babits Mihály: Jónás könyve)

Szokatlan tartalmú jelentés érkezett 1910. július 18-án a Műemlékek Országos Bizottságához. (Vö.: Melléklet) Küldője Kós Károly építész volt, aki 1908-ban már kapcsolatba került a Műemlékek Országos Bizottságával, amikor a Zrumecky Dezsővel tervezett óbudai református parókia építésekor váratlanul napvilágra kerültek a királynői vár maradványai.¹ Kós most arról értesítette a bizottságot, hogy a Kolozs megyei Türe (Turea) falucska görögkatolikus egyháza, új temploma elkészültekor le kívánja bontatni Erdély „egyik legrégebb, legszebb, legtípusabb” fatemplomát. (1. kép) Kós, hogy elejét vegye a templom lerombolásának 600 Koronáért megvásárolta azt. A lelkész azonban nemrég értesítette, hogy fölöttes egyházi előljárója „nem törődve az egyházközség (a templom tulajdonosa) határozatával”, 800 Koronáért a bukaresti múzeumnak adta el a templomot. Kós ezt az eljárást törvénytelennek tartja, és tiltakozik az ellen, hogy „egy magyarországi erkölcsi testület egy birtokában levő műemléket tudatosan, titokban idegen, minket gyűlölő nemzet kezére játszik. Nyilván abból az okból, hogy ott ez a magyar műemlék a román geniusz alkotásaként szerepeljen. Tehát amikor tudva jogtalanságot, illetőleg éppen sikkasztást követnek el, ugyanakkor azt ellenséges szándékból, nemzetünk iránti gyűlöletből is teszik. Sőt azzal a szándékkal, hogy egykor ez a kezükre játszott emlék hamis tanúságot tessen nemzetünk, népünk művészete ellen. Mert ez a kalotaszegi több száz esztendő fátemplom Bukarestben az oláh geniusz teremtmény fantáziáját fogja hirdetni.”²

¹ Havasi Krisztina: Az óbudai királyi, utóbb királynői vár kőemlékei. (Kutatási helyzetkép, 2004.). *Budapest Régiségei*, 40. 2007. 225. és 24., 25. jegyzet. – Ekkor ismerkedett meg Lux Kálmánnal, a MOB építészevel, akivel évtizedek múlva a kolozsvári Mátyás-ház restaurálásakor ismét közeli munkakapcsolatba került. Kós és a műemlékvédelem kapcsolatáról ld.: Dercsényi Dezső: Kós Károly és a magyar műemlékvédelem. *Műemlékvédelem*, 28. 1984. 208–212.; Eke Zsuzsanna: A kolozsvári Mátyás királyszülőház restaurálástörténete. *Transsylvania Nostra*, 6, 2012, 1. 20–32.; Vincze Zoltán: „Ehhez értek is valamiképp”. Kós Károly és a Műemlékek Romániai Bizottsága. *Korunk*, 24, 2013, 5. 79–89.

² MOB 1910/608. – Kós Károly a türei templomról készült akvarelljei, illetve fametszetei: Anthony Gall: *Kós Károly műhelye*. Budapest, 2002. 107., 145., 351.

1. Kós Károly: A türei görögkatolikus fatemplom, 1920. Repr. *Napkelet*, 1920. 1/3. 139.

Tagadhatatlanul szokatlan tartalmú jelentést küldött Kós Károly, de a MOB számára mégsem meglepőt. Ugyanis 1908-ban a fehérvölgyi (Albak) fatemplomot hasonló körülmények között szállították Bukarestbe. Amikor Téglás István 1908. április 11-én kelt jelentése megérkezett a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumba, „az épület részletei a tordai vasúti állomásnál a vonati kocsik hiánya miatt fennakadtak s ott vesztegelnek”. Koronghi Lippich Elek³ a VKM III/a. osztályának vezetője haladéktalanul kérte Éber László a MOB előadójának sürgős intézkedését. Ő azonnal táviratozott a tordai vasútállomás főnökének, hogy amennyiben a fatemplom darabjait még nem továbbították, azt tartsa vissza, míg holnap megnézi. 1908. április 18-án Csorba

Miklós tordai MÁV állomásfőnök az alábbiakat jelentette: „Express sürgőnyt f. hó 15-én délután megkaptam, azonnal is válaszoltam, de az itteni posta hivatal a válasz fizetetlenül való felvételét megtagadta. Az albáki templom f. hó 6-án beszállított ide, egyik része 8-án, másik pedig 9-én innen elszállított Bucarest rendeltetéssel. – 15-én már megakadályozni nem lehetett volna az elszállítását, mivel akkor már valószínűleg meg is érkezett a rendeltetési helyére. A templom rozoga, nagyobb részint elkorhadt faragott fenyőgerendákból állott. – Hogy hogy fogják majd ott összeállítani, nem tudom. Máris több gerendája a korhadás miatt szét volt esve. Az elszállítás megakadályozására semmiféle rendeletet nem kaptam.”⁴

Az 1750-ben vagy 1760-ban emelt⁵ türei templom ügyében a MOB elnöke Forster Gyula már másnap, 1910. július 19-én felszólította a lelkészi hivatalt, „hogy bizottságunkat az ügyben haladék nélkül tájékoztatni szíveskedjék, mert a templom bizottságunk, illetőleg a vallás- és közoktatásügyi ministerium engedélye nélkül le nem bontható”; s miután egy héten belül nem érkezett válasz, Kolozsvár megye főispánja intézkedését kérte, aki 1910. augusztus 10-én közölte: hogy „főszolgabíró a templom lebontásának megakadályozásával további rendelkezésig a Türei körjegyzőt bízta meg.” Ennek nyomán Forster 1910. augusztus 10-én feliratban kérte a VKM-et, hogy

³ Koronghi Lippich Elek (1862–1924) művészettörténész, költő. 1899–1912 között a VKM III. Művészeti ügyosztályának vezetője.

⁴ MOB 1908/246., 256., 358.

⁵ Kós Károly: Egy kalotaszegi fatemplomról. *A Ház*, 1, 1908, 2/3. 60–63.(1750); Geoerghe Focşa: *Muzeul satului din Bucuresti*. Bucuresti, 1967. 15. (1760).

az épületet nyilvánítsa fenntartandó műemlékké, mert „megengedhetetlen, hogy a régi fatemplom külföldi múzeumba kerüljön”, de tudva azt, hogy erre semmi remény, azt is hozzátette: „minthogy azonban előre látható, hogy új templom építése után a régi fatemplom használat és gondozás híján a biztos enyészetnek nézne elébe, azt a javaslatot is van szerencsénk előterjeszteni, hogy a fatemplom a Nemzeti Múzeum néprajzi osztálya számára megszerzését elvileg kimondani méltóztassék.” Egyidejűleg átiratot intézett apsai Mihályi Viktor görögkatolikus érsekhez lényegében hasonló tartalommal, de nem említve a Nemzeti Múzeumban történő elhelyezés lehetőségét.⁶

A MOB elnökének átiratára Moldovány M. János általános érseki helynök válaszolt 1910. október 5-én. Ebben közölte, hogy a templom „sohasem lett műemlékké nyilvánítva, s így eladása és lebontása nem ütközik a hivatolt törvénybe”, s miután a környéken jó pár hasonló templom található, tehát „ha a Tek. bizottság jónak találja, ezen templomok valamelyikét műemlékké nyilváníttathatja és eltekinthet a türei fatemplomtól. De ezen esetben is kérem a Tek. bizottságot, hogy a fatemplom fenntartásáról az állampénztárból gondoskodni szíveskedjék, mert az egyházközségek a fenntartási költségek viselésére képtelenek. Sőt arra is kérem a Tek. bizottságot, hogy a templom udvarának az államkincstár számára való megvásárlásáról is gondoskodni szíveskedjék.”⁷ A MOB a levelet válasz nélkül hagyta, és kitartoan sürgette a Nemzeti Múzeum mielőbbi állásfoglalását. A múzeum VKM-hez benyújtott jelentése azonban csak 1912. július 7-én érkezett meg a MOB-hoz.⁸ A jelentés nem maradt fenn, csak Éber László és Forster Gyula válasza: „Folyó évi július 7-én vettük kézbe a Nemzeti Múzeum igazgatóságának átiratát, melyet az intézet tisztviselőinek jelentéseivel és a templomot ábrázoló fényképekkel döntés végett a Magas Minisztérium elé terjesztve van szerencsénk a következőket előadni.

Nem járulhatunk a Nemzeti Múzeumigazgatóságának sem diplomáciai fejtegetéséhez, sem abbeli aggodalmához, hogy a magyarországi fatemplomnak a hazában megtartása a szomszéd állammal való jó viszonyokat megzavarhatná, és felteheti-e a N. Múzeum igazgatója, hogyha egy régi fatemplomot Romániából Magyarországra akartnak volna hozni, nem keltett volna-e az ott felháborodást és az illető egyházi hatóság ellen méltó támadást? A N. Múzeum igazgatóságának jelentéséből a tényálásra vonatkozólag hiányzik megemlítese annak, hogy magyar ember már 600 koronáért megvette az egyházközségtől a templomot, hogy azt megmentse és az esperes mégis az ő értesítése nélkül 200 koronával drágábban adta a bukaresti múzeumnak. Az sincs megemlítve, hogy egy más község (Vista) szívesen megvásárolta volna a templomot, de ha szegény is és a lelkész szerint nem adhatott volna 600-at, mint mennyiért az egyházközség az eladásba már beleegyezett, inkább lehetett volna Vista községet segíteni, hogy ezen templomhoz legalább magyar egyház jusson. Az sem tűnik ki a jelentésből, hogy a szóban levő fatemplom nem oláh, hanem kalotaszegi magyarok műve. Eloláhosodtak, de még ma is tudnak magyarul s viseletük ma is

⁶ MOB 1910/608., 703.

⁷ MOB 1910/916.

⁸ MOB 1911/842

kalotaszegi magyar. A nép széépérzéke – mondja a N. Múzeum kiküldöttjének jelentése és annak minden megnyilvánulása még ma is magyar, mennyivel magyarabb lehetett a 17. század végén vagy a 18. elején, amikor fatemplomuk épült – mely minden ízében magán hordja a kalotaszegi magyarnak a kezét, merész szerkezetek terén kitűnő jellegét. Tudvalevő, hogy Magyarországból nyerték nagy részben az oláhországi oláhok a műveltséget, de éppen ezért a legkevésbé van arra szükség, hogy a magyaroknak köszönhető emlékekkel akarják bizonyítani az oláhság művelődését s mint a jelen esetben oláh emlékek állítsák ki azt amit magyarok készítettek. A bukaresti múzeumban a székely kapu mint oláh kapu van kiállítva és van már kiállítva Szamosújvár környékéről szállított fatemplom is. A M. N. Múzeum kiküldöttje dr. Beluleszko⁹ régebbiről sürgeti a törvényhozás útján való szabályozást és az emlékek külföldre kikerülésének megakadályozását, addig is azonban amíg a törvény meghozatik kormányrendelet kibocsátását hasonló meglepetések megakadályozása végett. A templomnak külföldre kiszállítása újabb veszedelmes precedens lenne és a bukaresti múzeum vezetősége is elkerülhette volna az üggyel járó kellemetlenségeket, ha az adásvétel létrejötte előtt kellő formában tájékozódott volna az iránt, nem ütközik-e az nehézségekbe. Ezek előrebocsátása után semmiképp nem járulhatunk a N. M. igazgatóságának javaslatához, hogy a kalotaszegi magyarok által készített fatemplom, mint oláh templom külföldre, a bukaresti múzeumnak eladassék, hanem azt indítványozzuk, hogy mint a kiküldött N. Múzeumi szakértő dr. Beluleszko is kifejtette, a fatemplom mint műemlék a Nemzeti Múzeum néprajzi osztályába helyeztessék el s 100 vagy 200 koronával az egyházközségnek több fizettessék hogy a bukaresti múzeumból felvett vételárat visszafizethesse vagy ha a templom a múzeum számára meg nem vásároltatnék, Vista községnek adassék át és neki az általa nem fedezhető vételári többlet engedélyeztessék. Miután az egyházi hatóság az ügy elintézését már ismételten sürgette, a Magas Minisztérium határozatának mielőbbi közlését kérjük.”¹⁰

És itt az ügy megrekedt, annak ellenére, hogy 1913-ban Kós Károly, Zrumeckzy Dezső és Pogány Móric építészek beszámoltak a sajtónak a történekről és kijelentették, hogy „meggyőződésük szerint a türei fatemplom nem román műemlék, hanem a kalotaszegi, sőt az erdélyi magyar népművészet egyik, sőt talán legszebb, legeredetibb alkotása.” A tudósítás szerint a VKM még nem mondta ki az utolsó szót.¹¹ A vevő azonban nem nyugodott bele, hogy a minisztérium halogatja az ügy elintézését: a bukaresti múzeum igazgatója Alexandru Tzigara-Samurcas¹² „ragaszkodott a fatemplomhoz, már le is akarta bontatni és elszállíttatni, mire a türei szolgabíró csendőrököt rendelt ki a műemlék őrzésére. A közoktatásügyi minisztériumban közben egyszerűen félretették az aktákat. A román múzeumigazgató azonban

⁹ Beluleszko Sándor (1879–1914): etnográfus. 1903-tól haláláig a Néprajzi Múzeum muzeológusa.

¹⁰ MOB 1912/494.

¹¹ A türei fatemplom. *Budapesti Hírlap*, 1913. július 20. 12.; A türei híres fatemplom. *Tolnai Világlapja*, 1913. augusztus 24. 9.

¹² Alexandru Tzigara-Samurcas (1872–1952) történész, múzeumigazgató.

nem nyugodott bele az ügy illetén elintézésébe és a napokban ismét Budapestre jött, hogy lépéseket tegyen a műemlék megszerzése iránt. Most már nem is elégzik meg azzal, hogy a kifizetett vételárat visszakapja, hanem követeli múzeuma számára a templomot.”¹³

A MOB minden rendelkezésére álló jogi eszközt kimerített: leállította a bontást, javasolta az épület egyedi védelem alá helyezését, illetve megvásárlását egy magyar múzeum részére. A templom védelme, illetve a vásárlás adott esetben elrendelése fölöttese, a VKM jogköre volt. Az érvényben lévő 1881. évi XXXIX. törvény szerint „Műemlék elnevezés alatt értetik a földben vagy a földszínén lévő minden olyan építmény és tartozéka, mely történeti- vagy művészeti emlék becsével bír.” Ennek értelmében a műemlékek két típusa jött létre: egyrészt, amely adott esetben lebontható, másrészt a fenntartandó műemlék. Korszakhatárt a törvény nem állapított meg, csak az 1904-ben kiadott műemléki szabályzat, amely már a 19. század elejében húzta meg a felső határt.¹⁴ A műemlék fenntartásáról a tulajdonosnak kellett gondoskodnia, s ha arra nem volt képes, akkor azt bejelentenie s megvárni a MOB, illetve a VKM döntését: lebonthatja-e, vagy az állam kisajátítja, s ezzel fenntartandóvá nyilvánítja. Ez utóbbira csak kivételes esetben került sor, mert az illetén döntés az államkincstár anyagi kötelezettségvállalását jelentette volna, erre pedig nem volt pénz. Ezért állt elő az a helyzet, hogy 1913-ig 2 vár, egy városfal, egy mauzóleum, 7 millenniumi emlékmű (!), egy koronakápolna, egy templom és egy városi ház volt csak fenntartandó műemlék.¹⁵ Ebben a helyzetben a MOB nem egy esetben kénytelen volt kiadni a bontási engedélyt, vagy hozzájárulni az épület megcsonkítással felérő átalakításához. Ha egyáltalában kikérték az engedélyt, mert az emlékek legnagyobb része a MOB tudta nélkül esett áldozatul a bontócsákánynak, vagy durva beavatkozásnak. A MOB minden erőfeszítése ellenére a védendő épületállomány töredékéről rendelkezett tényszerű ismeretekkel. Nem is szólva arról, hogy a műemléknek tekintendő építmények köré ekkor már kezdték bevonni a városi házakat, kastélyokat is, de már a fából készült és épült emlékek védelméről is egyre gyakrabban esett szó, igaz szabadtéri múzeumokról még nem.¹⁶

¹³ A türei templom ügye. *Pesti Napló*, 1913. október 16. 16.

¹⁴ Lővei Pál – Somorjay Sélysette: Főmű és átlag – a műemlékké nyilvánítás elveiről. *Műemlékvédelem*, 47. 2003. 75.

¹⁵ Bardoly István: Gerevich Tibor és a műemlékvédelmi törvény. Adalékok a magyar műemlékvédelem történetéhez I. *Magyar Műemlékvédelem*, 13. 2006. 25.

¹⁶ A MOB a faemlékek restaurálásával és fenntartásával – Schulcz Ferenc, Rómer Flóris, Henszlmann Imre, Myskovszky Viktor illetén törekvései nyomán –, igazán intenzíven csak 1912-től foglalkozott. Ld. pl.: Myskovszky Viktor: Fa-építészetünk műemlékeiről. *Akadémiai Értesítő*, 6. 1895. 31–35.; Mihalik József: *Régi fa-műemlékeink megmentése*. Budapest, 1916. – A szabadtéri múzeumok kérdéséről csak jóval később: Viski Károly: A magyar Skanzen. *Magyar Szemle*, 11. 1931. 3. No 43. 231–242. *ism.* B. Zs. [Bátty Zsigmond] *A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának Értesítője*, 23, 1931, 2. 86., Domanovszky György: A szabadtéri múzeum szervezeti és technikai kérdései. *A Néprajzi Múzeum Országos Magyar Történeti Múzeum Néprajzi Tára Értesítője*, 32, 1940, 1/2. 165–178.

(Ilyenek ekkor még csak a skandináv országokban léteztek, helyi sajátosságaik okán.) Nem fogadta tehát értetlenül a MOB 1908-ban az altbaki templom kapcsán Koronghi Lippich Elemér figyelmeztetését: „Egyáltalán rengeteg mulasztásban vagyunk a népi műemlékek megóvása tekintetében. E műemlékek pedig ránk nézve a lehető legfontosabbak, mert bennök a néplélek nyilatkozik meg. Barátok és idegen építők architektúrája, legyen bár a legremekebb, a saját magunk megismerése szempontjából nem oly becses, mint népünk teremtető és asszimiláló ösztöneinek a megnyilvánulása: a népi architektúra. Felső Magyarországon, Erdélyben egyre pusztulnak és pedig nyomtalanul pusztulnak el legszebb emlékeink, azok a kis paraszt templomok, melyek több tanulságot hordtak magukban, mint a Kassai dóm. Kalotaszeg falusi magyar gotikáját kár pusztulásnak engednünk. Egyszerűen ezzel az üggyel sürgősen kellene foglalkozni. Ebben az ügyben nagy szerepet kell adni a szónak is, a magyar léleknek is, – mert a tudálékosság léptei alatt kiszárad a fű. A léleknek mindent átfogó szeretete nélkül még a műemlékeink között is eltévedünk s százazreket fordítunk a pusztításra, holott félannyival talán örökbecsű emlékeket menthettünk volna meg a jövődönk.”¹⁷ A 19. század vége – 20. század eleje a népművészet felfedezésének korszaka, aminek egyik hazai élharcosa pont Kós Károly volt. Ennek nyomán az az érdekes helyzet állt elő, hogy a magyar néprajzi kutatás sokkal erőteljesebben foglalkozott a nemzetiségek faépítészetével, mint a magyar emlékekkel.¹⁸

¹⁷ MOB 1908/246. – egy érdekes példa erre az 1747-ben fából épült náznánfalvi (Nazna) zsinagóga ügye. Dimándstein Samu 1918 áprilisában fordult a MOB-hoz „bemutatandó okmányok szerint arról van tudomásom, hogy a templom Erdély legrégebbi fából készült zsinagógája s amely lényeges változás nélkül ez idő szerint is fennáll úgy amint azt őseink felépítették, mert hisz vallásunk is tiltja templomunk megkisebbitését. A zsinagógát mindenáron fenn akarjuk tartani, már régiségenél fogva is, de tekintve azt, hogy egyházközségünkhöz 8 család tartozik ez idő szerint, s így annak jókarba helyezését csakis oly áldozattal lennének képesek, melyet legjobb akaratunk mellett sem vagyunk képesek felépíteni.” A MOB nevében Éber László válaszolt: „bizottságunk a kétségtelenül érdekes emlék fenntartását a rendelkezésünkre álló eszközökkel támogatni hajlandó. Alkalmas időben meg fogjuk vizsgáltatni az épületet és az annak illő karba helyezése iránt szükséges munkálatokat meg fogjuk állapítani, minthogy azonban a jelenlegi körülmények között tatarozási munkák foganatosítása túlzott költségeket igényel és nagy nehézséggel is jár, szíveskedjék Tekintetes Uraságod ottani megbízható iparossal egyelőre a feltétlenül és sürgősen szükséges javításokról előirányzatot készíttetni és bizottságunknak bemutatni. Köszönettel vennők, ha ez alkalomból bizottságunkat Erdélyben levő hasonló zsinagógákról tájékoztatni szíveskednek.” MOB 1918/319. – Löwy Ferenc: Erdély legrégebbi zsidó temploma. *Múlt és Jövő*, 4. 1911. 144–147.; Balázs György: A náznánfalvi faszinagóga. I. *Libanon*, 7, 1942, 1. 21–23.: „Sajnálatos, hogy a magyarországi zsidó műemlékek védelmének és megóvásának hiánya miatt a náznánfalvi templom, egyetlen efajta művészeti emlékünkn elpusztult.”; *A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája*. Szerk. Randolph L. Braham. Budapest, 2007. II.: 741–742. – képe: Ernst Cohn-Wiener: *Die jüdische Kunst*. Berlin, 1929. 147. kép; a zsinagóga egyes faragott részletei a Zsidó Múzeumban találhatóak.

¹⁸ Balogh Ilona: *Magyar fatornyok*. Budapest, 1935. 6., 7.

Kós Károlynak a jelentésében írt indulatos kifakadását sem elkendőzni, sem túlértékelni nem szabad. Tisztában volt ő avval, hogy ez a kis falusi templom a maga egyszerűségében is különböző, de szétválaszthatatlanul egybeolvadó emberi, hitbeli, népi sajátosságok harmonikus egysége. Amikor először írt a templomról, így fogalmazott: „A szentély falairól merev, püspöki ruhás, bajszos-szakállas szentek néznek le hideg, mozdulatlan szemeikkel, vékony összeszorított ajkukkal. Aureolás fejük mellett szép fekete cirill betűk magyarázzák, hogy kik is ezek a régen meghalt görög szentek. Egy komor, titokzatos, nekünk idegen hangulat. Ez nem a mi nyílt magyar népünk istentiszteletére épült hajlék. Itt benn, a félhomályban a régi Bizánc levegője leng. De ami e fölé borul, ami ezt magába foglalja, az már más művészet, más hangulat szülte, ez már mind, de mind a mienk.”¹⁹

Kós jól ismerte, és jól látta nemcsak a görögkatolikus román egyház által támogatott aktív és céltudatos román politika, de a magyar kormányok léha és felelőtlen erdélyi politikájának súlyos következményeit is. A mély gyökerű, elmérgesedett politikai ellentétek azonban ekkor már rég átsaptak a kultúra területére is, a közös múlt emlékeinek egyoldalú kisajátításába, azt hangsúlyozva, ami szétválaszt.²⁰ Még a jogos indulatok – mint Kós Károlyé – is politikai felhangot kaptak.

A MOB és a VKM tehát egy olyan ügygel bajlódott, amelyhez a törvényi és a szemléleti feltételek (ekkor még) egyaránt hiányoztak. Ebben az esetben is igazolódott az, amit Forster Gyula már 1906-ban megállapított: hogy a törvény csak „az államnak a fenntartásra vonatkozó jó szándékát fejezi ki”, de eszközöket nem rendel mellé.²¹ Azt, hogy a törvény elégtelen a MOB vezetői pontosan tudták, nem véletlen folyt a küzdelem az új, korszerű műemléki törvényért –1949-ig, lett új törvény is, igaz, nem olyan korszerű, ahogy Gerevich Tibor képzelte, viszont a hivatalt felszámolták.

A VKM tehát hallgatott és húzta az időt: a lebontást nem akarta engedélyezni, mert abból országos botrány kerekedett volna, de megtagadni csak akkor állt volna módjában, ha gondoskodik kisajátításáról. Erre nem voltak meg az eszközei, de a szándéka sem, mert olyan példával szolgált volna a múzeumba helyezéssel, amelyet inkább el akart kerülni. A halogatás ugyan célt ért, de a templom a VKM engedélye nélkül, magasabb erők beavatkozása révén nemcsak országot, de utóbb helyet is változtatott. Igaz, hiányos héjazattal, megroggyanva, de 1926-ban még a helyén állt.²² Majd Bukarestbe került az 1936-ban létrehozott szabadtéri múzeumba: „a Herăstrău

¹⁹ Kós Károly: Egy kalotaszegi fatemplomról. *A Ház*, 1, 1908, 2/3. 62.

²⁰ A kisajátító törekvések majd a két világháború között, elsősorban Coriolan Petranu (1893–1945) munkássága révén kapnak erős hangsúlyt. Ld.: Balogh I. 1936. i. m. 6–14.; Domanovszky György: *Magyarország egyházi faépítészete. Bereg megye*. Budapest, 1936.; Domanovszky György: *Bereg megyei fejfák. A Néprajzi Múzeum Értesítője*, 28, 1936, 1/4. 91–98.; Balogh Ilona: Az erdélyi fatemplomok kutatásának mai állása. *A Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve*, 1944. *Magyarok és románok*. Szerk. Deér József. Budapest, 1944. II.: 491–529. – évtizedekkel később: Tóth Sándor: Egy elfelejtett bihari faajtóról. *Építés-Építészettudomány*, 10. 1980. 439–453.

²¹ Bardoly 2006. i. m. 7.

²² Készítés ideje: 1926. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság Fotóarchívuma, ltsz.: KJNT 1132.

tó partján épült fel, a parkosított Kisselef út felőli bejáratnál, ahonnét két széles út tárja fel a skanzen parkját. (2. kép) Az egyik út tengelyében a három tornyú dragomvesti templom, tőle jobbra a székelő négy fiatornyos templomok által megihletett román tureai (v. Türe) templom, áll.”²³ Felállításában a román szakembereket Kós Károly is segítette.²⁴

Hogy az „igazságtalan, hazafiatlan dolgot megakadályozzam”

*Kós Károly jelentése, 1910. július 28.*²⁵

Tekintetes

Műemlékek Országos Bizottságának

Budapesten

Alulírott bátorkodom a Műemlékek Országos Bizottságának figyelmét egy esetre felhívni, mely tudtommal éppen a Műemlékek Országos Bizottságának hatáskörébe vág: arról van szó, hogy egy magyar műemléket jogtalanul és anélkül, hogy arról az illetékes hatóságot (jelen esetben a M.O.B.) értesítették volna.

Az eset a következő:

Kolozsvármegye Türe községében (Kalotaszeg) van a gör. katolikus egyháznak egy fatemploma. Tudtommal az egyik legrégibb, legszebb, legtipikusabb fatemploma Erdélynek (Mellékelten küldöm a „Ház” cz. építészeti folyóirat azon számát, mely e templom képeit és rövid méltatását közölte.)

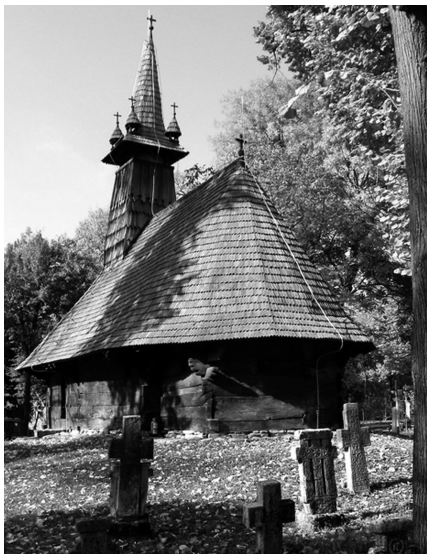
Most két esztendeje elhatározta az egyházközség, hogy új kőtemplomot épít, a régi fatemplomot pedig lebontja és anyagát (falai tölgyfából készültek és ma is épek) az új templomnál felhasználja. Alulírott akkor azt az ajánlatot tettem az egyháznak, hogy ne rombolják el ezt a tipikusan szép templomot, inkább hajlandó vagyok azt az anyagbecsértékében megvásárolni. E szándékomban tisztán az a cél vezérelt, hogy ezt a műemléket megmentssem.

Az egyházzal megalkudtam úgy, hogy a templomot részemre 600 Korona vételárban átengedték. (Mellékelten küldöm az egyház lelkészének, Ramonczay János 2 drb. levelét, melyben az alkuról és vásárról szó van.)

²³ Tóth János: A magyar skanzen és a Göcseji Szabadtéri Múzeum. *A Göcseji Múzeum jubileumi emlékkönyve 1950–1960.* Szerk. Szentmihályi Imre. Zalaegerszeg, 1960. 294.

²⁴ „Ehhez kedves emlék fűz. Amikor az első világháború előtt a türei románok felépítették téglatemplomukat, a rozszant régi fatemplomot el akarták árverezni tűzifának. Mondtam a papnak, jó emberemnek, hogy ne árverezzék el, mert én megveszem, becsű szerint kifizetem, s elviszem a házam mellé Sztánára. A vásárt meg is kötöttük. De aztán jött a háború. Végül is a templom a bukaresti Falumúzeumba került. Restaurálásakor elkérték az én rajzaimat, s felhasználták a tanácsaimat.” *„A legszebb élet, amit magamnak el tudtam képzelni.” Benkő Samu beszélgetései Kós Károllyal.* Bukarest, 1978. 88.

²⁵ MOB 1910/608.

2. A türői görög katolikus fatemplom a bukaresti Dimitrie Gusti Nemzeti Falumúzeumban, 1970 körül

Tehát amikor tudva jogtalanságot, illetőleg éppen sikkasztást követnek el, ugyanakkor azt ellenséges szándékból, nemzetünk iránti gyűlöletből is teszik. Sőt azzal a szándékkal, hogy egykor ez a kezükre játszott emlék hamis tanúságot tegyen nemzetünk, népünk művészete ellen.

Mert ez a kalotaszegi több száz esztendő óta fatemplom Bukarestben az oláh génuszt teremtő fantáziáját fogja hirdetni.

Kötelességemnek tartottam ezt az esetet a Műemlékek Országos Bizottságának bejelenteni, mert tudtommal ez tilos cselekedet.

Kérem, hogy a jelentésemet tudomásul venni méltóztassanak és kérem gyors intézkedésüket, mert a fatemplom elhurcolása csak napok kérdése immár, mivel az új kőtemplom teljesen elkészült már.

Amennyiben azonban ez a kérdés a Műemlékek Országos Bizottságának nem tartozna hatáskörébe, úgy kérem ez írásomat, mellékleteimmel együtt költségemen visszaküldeni. Kérem még, hogy ez utóbbi esetben esetlegesen tudósítani méltóztassanak, hová fordulhatnék, hogy ezt az igazságtalan, hazafiatlan dolgot megakadályozzam és nemzetünknek ezt a művészeti dokumentumát nemzetünk részére megmenthessem.

Igaz tisztelettel

Bpest 910. július hó 18.

Bpest. IX. Gyáli út 18 szám.

Eddig a dolog rendben volna. Most azonban egyszerre tudtomra adta a lelkész úr. hogy az egyházközség ugyan nekem adta el a templomot, de az esperes nem törődve az egyházközség (a templom tulajdonosa) határozatával, sem őket, mint eladót, sem engem, mint vevőt nem értesítve semmiről, eladta a templomot 800 Koronáért a bukaresti (Románia) néprajzi (vagy nemzeti) múzeumnak.

Ez volna röviden az eset.

Kötelességemnek tartottam azt a Műemlékek Országos Bizottságának tudomására hozni.

Egy magyarországi erkölcsi testület egy birtokában levő műemléket tudatosan, titokban idegen, minket gyűlölő nemzet kezére játszik. Nyilván abból az okból, hogy ott ez a magyar műemlék a román génuszt alkotásaként szerepeljen.

Kós Károly okl. építész

Papp Gábor György

LÉTEZHETIK-E KIMONDOTT NEMZETI STÍLUS?

1915-ben Otto Wagnert, a modern közép-európai építészet iskolateremtő mesterét felkérték, ossza meg magyar kollégáival, miként vélekedik a modern építészet feladatairól, ezen belül mi a véleménye a nemzeti jellegű építészet lehetőségének kérdéséről. Az idős osztrák építész levélben válaszolt, írása a kor elsőrangú budapesti szaklapjában, a *Vállalkozók Lapjában* jelent meg. Válaszában az építészet elsődleges feladataként a célszerűséget, hasznosságot és racionalitást jelölte meg. Véleménye szerint a nemzeti jelleg keresése a modern nagyvárosi építészet által megoldandó feladatok felől nézve szükségtelen, hibás, mi több irreleváns. Nem meglepő módon a hazai építész szakma meglehetősen hevesen reagált az írás kontroverzális hangvételére. A Wagner szöveg nyomán a szakmán belül bizonyos mértékű polarizálódás volt megfigyelhető, mely hatással volt a következő évek-évtizedek építészeti szcénájának alakulására is.

Írásomban a cikket és az azt követő vitát különböző szempontokból vizsgálom. Egyrészt az érdekel, hol helyezhető el Wagner írása korábbi szövegeinek kontextusában. Másrészt arra keresem a választ, hogy a pesti építész társadalom számára mit jelentett a bécsi mester munkássága és személye, nézetei mennyiben voltak ismertek az akkori Magyarországon? Ezen túlmenően célom az is, hogy megmutassam, a nemzeti építészet keresésének hazai történetében hol helyezkedik el a Wagner írása körül kialakult polémia. Vagyis mennyiben érhetőek tetten a vitában artikulálódó véleményekben a 19. század közepéig visszakövethető történet különböző fázisai, irányai. És nem utolsó sorban azt is figyelemre érdemesnek tartom, hogy a nemzeti építészet ideájának 1915-ös felélesztése mennyiben volt hatással a 'modern' vs. 'nemzeti/történeti' fogalmi köré szerveződő építészeti kánonra a következő évtizedekben.¹

Nézzük először magát a szöveget. Ebben az építész a következőket írja:

„A magyar építészet régi orgánumának, a *Vállalkozók Lapjának* harmincötödik

¹ Üdvözlét a magyar építőművészeknek. A *Vállalkozók Lapja* számára német nyelven eredetiben írta Wagner Ottó építőművész, a bécsi Képzőművészeti Akadémia tanára, az Osztrák Képzőművészek Egyesületének elnöke. *Vállalkozók Lapja*, 1915. december 22. (51. sz.) 1. – Wagner levelével és az azt követő vitával érdemben először Ferkai András foglalkozott (Nemzeti építészet a polgári sajtó tükrében I. 1920–1930. *Építés-Építészettudomány*, 20. 1989. 332–336.) Azonban még számára a vita a két világháború közti építészetben megjelenő nemzeti irányzatok kiindulópontjaként szolgált, addig az én szándékom az volt, hogy a 20. század e fontos építészeti polémiját a historizmus nemzeti építészet fogalmából kiindulva a 19. századi gondolkodásmód tágabb perspektívájába helyezve mutassam be.

Karácsonyán örömmel engedek a szerkesztőség kérésének, hogy hangot adjak az osztrák építőművészek érzéseinek és gondolatainak. [...] A magyar építőművészek műveinek sajátos nemzeti vonásaként bizonyos frissességet, majdnem azt lehetne mondani, bátorságot jelölhetünk meg.

[...] Az építőművészeti alkotások, melyeket Budapesten láttunk, előtérbe helyezi a kérdést: lesz-e és lehetséges-e művészi különbség magyar és osztrák építőművészet közt? Lehetséges-e egy nemzeti művészi kifejezőmód, egy nemzeti stílus? [...] Ha nemzeti művészeti törekvésekről beszélünk, elsősorban a nagyvárosok, mint kultúrközpontok jönnek tekintetbe.

Egy kultúrállam stílusa, tehát fővárosának stílusa függ klímájától, a rendelkezésre álló [...] építőanyagoktól, az alapértékektől, a nagyvárosokban élő lakosság életmódjától, az államhatalomtól és a népjólétól, melyek a nagyvárosokban természet-szerűleg jellegzetesen jutnak kifejezésre, végül a nagyvárosokban meglévő művészi képességektől. [...]

Már ebből is következtethető, hogy az építészeti alkotások művészi kifejezésének az összes kulturcentrumokban hasonlónak kell lennie, hiszen az életmód s az állami berendezkedés mindenütt csaknem azonos. Ha méltányoljuk ezt az érvet, fel kell ébrednie bennünk a gondolatnak, hogy kimondott nemzeti stílus nem létezhetik. Ehhez járul további fontos érvnek a közlekedési eszközök azonossága és folytonos szaporodása, továbbá az összes államok azon törekvése, hogy a művelődésben ugyanolyan, vagy magasabb fokot érjenek el. A szükségességi és gazdasági elv mindent, ami nem felel meg intencióinak, eltakarít érvényesülése útjából. [...] A művészet – mint már többször említettem – van az emberekért, nem az emberek a művészetért. Ha a művészet ebből az elvből indul ki, érthető nyelven fog szólni az emberiséghez, inkább, mint valaha, művészi szempontból elvetendőnek kell tehát találnunk azt az irányzatot, amely korunk alkotásainak művészi kifejezését *elmúlt idők stílformáinak álarcaival* [P.G.Gy.] akarja elleplezi. E felfogás alapján állva természetesen hibásnak, sőt lehetetlennek kell tekintenünk minden olyan törekvést, amely egy nemzeti stílust akar megteremteni. Művészi erkölcsünk vissza fog tartani a természetellenes alkotásoktól.

Amikor a Magyar Építőművészek Szövetsége meghívására Budapesten időztünk, úgy találtuk, hogy művészeti törekvéseik e kíváncsatos irányban haladnak és ezért fejeztük ki osztatlan dicséretünket. A magyar építészek, miként mi, helyes úton vannak. [...]”

Wagner Magyarországon is ismert írásainak fényében érdemes feltenni azt a kérdést, mi volt a szándéka a *Vállalkozók Lapja* szerkesztőségének, név szerint Komor Marcellnek 1915-ben az idős mester megszólaltatásával. Ennek megválaszolásához látnunk kell, hogy a korabeli Magyarországon milyen mértékben voltak ismertek Wagner nézetei és az építész társadalomnak mely része rezonált leginkább azokra.

A bécsi építész íásaiban a modern építészet kérdései kapcsán többször érintette a nemzeti kérdéskörét. 1900 körül őt is, mint kortársait az egyedi művészi megnyilatkozás formái foglalkoztatták. Evvel összefüggésben szólt a helyi jellegről tudomást nem vevő historizáló szemléletmód meghaladásának szükségességéről. Ez utóbbi illusztrálására legtöbbször a bécsi parlament előtt álló Pallas Athene szobor anakro-

nizmusát hozta fel példának. Wagner számára a modern művészet ekkor egyaránt jelentette a neostílusoktól való elfordulást („Nicht um Stilarchitektur sondern um Baukunst handelt es sich”) és a sajátos, helyi, lokális művészetet („wir marschieren [...] an der Spitze aller Kulturvölker mit: Unserer Kunst”).² Az egyedinek, a művészi ihletnek a heimisch-sel, a genius loci gondolatával való összekapcsolása ugyanakkor nem független Gottfried Semper 19. század közepén megfogalmazott ornamentika-elméletétől sem.³ Semperre Wagner több írásában is, mint kora legnagyobb építészére hivatkozik.⁴

Wagner a modern építészet és általában az építészet feladatát abban látta, hogy az saját korát a lehető leghitelesebben kifejezze. A mindenkori jelen változásai, az új szerkezetek, új anyagok, új feladatok nyomán, mint mondta, szükségszerűen új, korszerű stílusok jönnek létre. Ebből következően a jelen művészete is meg kell, hogy találja azokat a formákat, melyek képességeinek és életmódjának legjobban megfelelnek („die unserem Können, unserem Tun und Lassen entsprechen”).⁵

Az 1910-es évek elejére Wagnernál a célszerűség és korszerűség fogalmai által körülírt rendszerben a helyi jellegzetességeknek, lokális változatoknak egyre kisebb jelentőség jutott. „Ami nem felel meg rendeltetésének, nem lehet szép. [...] „A különböző országok építőművészei eltérő módon és mértékben használnak fel formákat a genius loci kifejezésére. Ezért például logikus, hogy a délnémetek, az északnémetek, a franciák, a britek, az olaszok stb. szépségideáljai eltérnek egymástól, sőt a helyes kifejezőmód keresése során a kompozíciónak el kell jutnia addig, hogy a helyet, az időt és a divatot mindig megfelelő módon hangsúlyozza. [...] A fent jelzett, kompozíciót befolyásoló tényezők lehetőleg pontos figyelembe vételének világosan ki kell fejeződnie az alkotásban, mert éppen ezáltal jönnek létre a tárgy művészi kifejezésének különbségei, amelyek megfelelnek a hely szellemének. S bizonyára csak ezen a természetes úton lehet a nemzeti elemet is beleszőni a művészetbe. A civilizált országok népeinek kifejezés- és életmódjában mutatkozó hasonlóság folytán ezek a különbségek sohasem lesznek nagyok; elsősorban a hoz-

² Otto Wagner: *Unsere Kunst*, kézirat (1903). Wiener Stadtbibliothek, I.N. 194.895. – közölve: Otto Antonia Graf: *Otto Wagner. Das Werk des Architekten*. I-II. Wien-Graz, 1985. II.: 451–454. – magyar fordításban: Otto Wagner: *Írások, tervek, épületek*. Ford. Kerégyártó Béla. Budapest, 2012. 214–216.

³ Gottfried Semper: *Der Stil in den technischen und tektonischen Künsten oder praktische Aesthetik. Ein Handbuch für Techniker, Künstler und Kunstfreunde*. I-II. Frankfurt am Main-München, 1860–1863. Semper ornamentika-elméletéről ld.: Rebecca Houze: *Textiles, Fashion, and Design Reform in Austria-Hungary Before the First World War*. Farnham-Burlington, 2015. 46., 55–57., 120.; uő.: *Hungarian Nationalism, Gottfried Semper, and the Budapest Museum of Applied Art. Studies in the Decorative Arts*, 16. 2009. 7–38.

⁴ Otto Wagner: *Moderne Architektur*, 1896. 54–55. – közölve: Graf 1985. i. m. I.: 275–276); Otto Wagner: *Großstadt*, 1911. 24. – közölve: Graf 1985. i. m. II.: 646. Wagner Semper-reflexióihoz ld. többek között: Otto Wagner, *Reflections on the Raiment of Modernity*. Ed. Henry Francis Mallgrave. Santa Monica, CA, 1993. 161.

⁵ Graf 1985. i. m. I.: 270.

záférhető anyagok és a klimatikus viszonyok folytán jönnek létre. A jelzett okokból értelmetlen dolog mereven ragaszkodni bizonyos, épülettípusokkal, vagy népcsoportokkal összekapcsolt történelmi stílusokhoz, mint ahogy például bennünket, németeket, jóllehet éppen csak az elnevezés okán, az „ónémet” stílus évekkel ezelőtt annyira felvillanyozott.”⁶

Wagner személye nem véletlenül a Lechner Ödön körül csoportosuló építészek számára vált fontossá, bizonyos mértékig egy második viszonyítási ponttá. Az a kör az osztrák mestert a historikus szemlélettel való szakítás, a modernizmus, őszinteség, jövőbe mutató törekvések szempontjából Lechner bécsi pandant-jának tekintette. Nem meglepő, hogy a magyarországi Wagner-recepció először ebben a körben jelent meg.

Gerő Ödön 1902-ben cikket írt az újonnan épült bécsi Postatakarékpénztárról.⁷ 1911-ben Wagner és Lechner életművükért aranyérmet kaptak a Római Nemzetközi Építészeti Kiállításon. 1911. december 7. és 10. között Wagner a Gesellschaft Österreichischen Architekten képviselőjeként, Gustav Klimt, Joseph Hoffmann társaságában a Magyar Építőművészek Szövetsége meghívására Budapestre látogatott.⁸ Valószínűleg abból az alkalomból íródott Vágó Józsefnek a két mestert magasztaló írása.⁹ Ugyanakkor előadást tartott az építészeti tevékenység minőségéről.¹⁰ A látogatásról az a Relle Pál, építész, újságíró, színházi kritikus is beszámolt,¹¹ aki (Pásztor Mihály újságíróval közösen) a következő évben Wagner *Großstadt* c. írásával¹² rokon szemléletű könyvecskét adott ki.¹³ A Lechner-követők körében azért volt nagy jelentősége ennek a látogatásnak, mert ebben a mellőzött mester itthoni elismeréséhez vezető út fontos eseményét látták. Wagner látogatásán túl a bécsi építész személye sokak számára a lechneri építészet, vagy általánosabban a modern építészeti szemlélet hazai meghonosítása szempontjából bírt jelentőséggel.

A *Vállalkozók Lapját* szerkesztő Lechner-tanítvány Komor Marcell is valami ilyesféle szándékkal adott helyet az osztrák építészek doyenje nézeteinek.

Érdemes közelebbről megnéznünk, hogy a levél nyomán feltámadt intenzív diskusszióban a nemzeti építészetről szóló írások mely 19. századi szellemi irány-

⁶ Otto Wagner: *Baukunst unserer Zeit*. Wien, 1914. (korábbi kiadásai: 1896, 1898, 1902) – magyar fordításban: Wagner 2012. i. m. 110–191. – különösen: 138.

⁷ Gerő Ödön: A Postatakarékpénztár háza. *Művészet*, 1. 1902. 41–55.

⁸ Ugyanakkor a Magyar Mérnök és Építész-Egylet dísztagsági címét is megkapta.

⁹ Vágó József: Wagner és Lechner. *A Ház*, 4. 1911. no. 9/10. 365–366.

¹⁰ A 'Die Qualität des Baukünstlers.' c. előadást először ugyanez év februárjában Bécsben mondta el először. Id. erről: Graf 1985. i. m. II.: 651–657.; Hans H. Aurenhammer: Max Dvořák und die moderne Architektur. Bemerkungen zum Vortrag 'Die letzte Renaissance' (1912). *Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte*, 50. 1997. 23–40.

¹¹ Relle Pál: Wagner és Lechner. Bécsi művészek látogatása Budapesten. *Világ*, 2. 1911. 290. sz. 9–10.

¹² A szöveg 1910-ben a Columbia Universityn tartott előadás alapján készült, melyre az egyetem építész professzora, Alfred Dwight Foster Hamlin kérte fel Wagnert. Az előadás 1911-ben jelent meg nyomtatásban Bécsben. Id.: Graf 1985. II. 641–647.

¹³ Relle Pál – Pásztor Mihály: *A mi városunk*. Budapest, 1913.

zatokhoz és azoknak a nemzeti művészet ideáját érintő nézeteihez tértek vissza. Ehhez pedig szükséges áttekintenünk a nemzeti identitást és nemzeti művészetet érintő elképzeléseket és azok változásait.

A nemzeti művészetről való beszéd 19. századi közép-európai nemzetállamok identitásról szóló diskurzusainak folyamatosan része volt.

A század első felében a nemzeti jellegre, mint az univerzalist magába foglaló speciálisra tekintettek. Ennek a virtuális, nemzeti közösségnek a kiválasztott tagjai a maguk egyedisége, tehetsége, különlegessége és eredetisége révén váltak az egyetemes művészet képviselőivé.

A *nemzeti* fogalmának század közepe utáni megváltozása együtt járt a történetiség előtérbe kerülésével. Ez a változás két következménnyel járt. Egyrészt az *egyetemes* és a *nemzeti* addig egymást kiegészítő fogalmi egymást kizáró jelentéstartalmat kaptak. Másrészt ekkortól a *nemzeti művészet* keresése és megteremtése kapcsán a műalkotások esztétikumánál azok történeti (forrás) értéke előrébb valóvá vált. Ami fontossá vált a *nemzeti* szemszögéből, partikuláris maradt az *egyetemes* felől látva. Hasonlóképpen a nemzeti művészet számára fontos alkotásokban nem a művészet örök, univerzális értékeit, hanem a nemzeti múlt „szellemét” keresték. Ebben a nézetben a nemzeti jelleget a helyi hagyományok, történelem és a klimatikus viszonyok határozták meg. Olyan szempontok, melyekben Herder nemzetfogalmának kritériumai köszöntek vissza. A nemzeti művészet történeti gyökereinek keresése a nemzeti múlt szisztematikus (és tudománysszakok szerint felosztott) feltárásának kontextusába illeszkedett. Ebből következően a nemzeti építészet fogalmának meghatározásáról szóló írárok és megteremtésére irányuló törekvések a történeti építészeti stílusokban, illetve történeti épületekben vélték megtalálni egy megteremtendő nemzeti építészet forrásait. Ezekkel a törekvésekkel részben párhuzamosan, a 19. század utolsó harmadában olyan irányzatok is megjelentek, melyek a nemzeti művészet illető forrását nem a közös történelem relikviáiban és a különböző, az egyes emlékekhez köthető történelmi stílusokban vélték megtalálni. Ehelyett a helyhez, lokális tradícióhoz kapcsolódó, de az időben kevésbé változó, ezáltal a közösség saját hagyományait erősebben őrző forrásokat kerestek. Ezt az ahistorikumot jelenítette meg a népművészet, mely egyfajta ősi, „változatlan” tradíciót közvetített. Ily módon a népművészet a 19. század utolsó harmadában alkalmassá vált arra, hogy a sajátos nemzeti építészet(ek) megteremtéséhez ihletet adjon. Olyanokhoz, melyek a historizmus szemléletétől elszakadva az új építészeti ideákat a modern építészet kérdéseivel is összhangba hozzák.

Ennek a szemléletmódnak az elterjedésében különösen fontos szerepet játszott Gottfried Sempernek a darwini evolúció-elmélettől megérintett ornamentika-kutatása (*Der Stil in den technischen und tektonischen Künsten oder die praktische Aesthetik*, 1860). Semper az ornamentika fejlődéstana kapcsán azt állította, hogy létezett egy eredeti ősi állapot, amely legmagasabb fokán jutott el a helyi építészet és kézművesség sajátosságai következtében az egyes népeknél az egymástól eltérő nemzeti változatokhoz.

Közép-Európa különböző népeinek önképzési folyamatát egymás mellé helyezve látható, hogy a népművészet, mint forrás és mintakép felé fordulás is párhuzamosan zajlott le a litván, lengyel területektől (Zakopane-stílus), Csehországon (ld. Pavel Janák és Dušan Jurkovič munkásságát) át a magyar, a román, a boszniai szerb városokig.¹⁴

A Wagner levél tehát a *Vállalkozók Lapja* 1915. évi 51. számában jelent meg, ahogy ugyanabban a számban közölték Róbert Oszkár beszámolóját Otto Wagner-nél tett látogatásáról. Komor fent vázolt szándéka, hogy Wagner nézeteivel a Lechner-kör hazai helyzetét erősítse meg, azonban nem úgy valósult meg, ahogy tervezte. A levél hangvétele valószínűleg erősebb, kategorikusabb lett, mint várták: Komor nem is készült a levélhez fűzendő szerkesztői magyarázattal. A megjelenést követően azonban már szükségét érezte egy kontextualizáló kommentárnak.¹⁵ Utólagos értelmezése az osztrák mester és Lechner párbaállításáról szóló írások sorába illeszkedik. A kánonképzés szándéka mellett Komor Wagner munkásságának jellegzetességeit és nem mellesleg bécsies vonásait elemezte. Ez utóbbi is mutatja, hogy Komor számára az osztrák mester, mint Lechner bécsi pandantja, és nem mint a modern városépítészettől úttörő figurája jelentett mintát.

A tekintélyes osztrák építész személye és impulzív nézetei közötti feszültség azonban, mint látni fogjuk, nem csak a kortársai között az egyik legreflektáltabb gondolkodású építész, Komor Marcell számára jelentett problémát. Az övénel jóval hevesebb kritikával illette Wagner nézeteit egy névtelen szerző már a lap 1916. 2. számában.¹⁶

„...Wagner... és a többi bécsi nagy művészek... hasonlóképpen megcsinálták a maguk formanyelvét, de nem tudták, vagy elfelejtették megírni annak nyelvtanát...

Wagner önkéntelenül is megcsinálta a maga stílusát, a maga világnyelvét, azt szeretné, hogy az egész világ ezen a nyelven beszéljen...

Magyar építőművészek, senkiért e világon el ne hagyjátok a magyar nemzeti stílus felé való törekvéseiteket!”

Mint látható, az írás szerzője a modern építészettől – melyet Wagner a *nemzeti* keresésének hiábavalóságával állít szembe – az osztrák mester saját stílusának tekinti, amit más népekre akar ráerőltetni. Az a tény, hogy modern építészet általános problémáit egyéni építész nyelv részeként aposztrofálja, még nem jelenti azt, hogy

¹⁴ David Crowley: Finding Poland in the Margins: The Case of the Zakopane Style. *Journal of Design History*, 14. 2001. 105–116.; David Crowley: Zakopane Style – National Style. *Autoportret*, 3. 2010. 32–39.; Marta Filipová, National treasure or a redundant relic: the roles of the vernacular in Czech art. *RIHA Journal* 0066 (26 February 2013), par. 29–40. (<http://www.riha-journal.org/articles/2013/2013-jan-mar/filipova-national-treasure-or-a-redundant-relic> [2017. október 25.]); Diana Reynolds Cordileone: Inventing Traditions in Bosnia. The Carpet Factory in Sarajevo 1878–1918. *Wechselwirkungen. Austria-Hungary, Bosnia-Herzegovina, and the Western Balkans, 1878–1918*. Eds. Clements Ruthner et al. New York, 2015. 185–208.

¹⁵ Ezrey [Komor Marcell]: Üdv Wagner Ottonak. *Vállalkozók Lapja*, 1916. január 5. (1. sz.) 3–4.

¹⁶ Sz. n.: Nemzeti stílus. *Vállalkozók Lapja*, 1916. január 12. (2. sz.) 5.

a modernizmus fogalma a korabeli magyarországi építészetben ne lett volna ismert. Használta azt az a hivatalos építészeti irányzat is, melynek nézeteit Komor némiképp módosítani szerette volna. A fogalom általánosan elfogadott 20. század eleji értelmezése modern anyagoknak historikus köntösbe bújtatott épületeken történő alkalmazását jelentette. Érthető, ha a modern építészet alapvetőbb, városépítészeti léptékű megközelítését inkább elutasították.

Egy a lapban február közepén megjelent másik írás már nemcsak az univerzális építészet wagneri teóriáját veti el, hanem a hazai modern építészet apostola, Lechner törekvéseit és a kortárs építészetre gyakorolt hatását is marginalizálja.¹⁷ „Az új magyar stílusnak – ha egyáltalán konkrétan szó lehet már róla – [...] évszázados tradíciói nincsenek. Múltja mindössze alig több mint egy név, Lechner Ödöné. De jövője még lehet.

[...] A magyar építőművész nem osztja Wagner felfogását, mely szerint az összes kulturközpontokban egyformán az öltözködés, tehát legyen egyforma, internacionális az építkezés stílje is [...] Először is lelket kell belevinni a magyar stílbe. Ezt a lelket pedig sem Wagner kozmopolita uniformisában, sem Salten idejétmúlt díszmagyarjában nem lehet megjeleníteni. Az új idők... modern magyar művészete [...] csakis önmagából... merítheti legsajátosab kifejezési formáit. A kérdés csak az, sikerülni fog-e azokat megteremtenie?”

Volt még egy oka annak, hogy a nemzeti szempontot elvető Wagner nézetei nem találtak itthon sikerre. Ez a háború nacionalista érzéseket erősítő hatása. Erről szól ifj Gonda Béla írása a lap márciusi számában.¹⁸ Mint írja: „A művészetben... az eredeti, hamisítatlan nemzeti értéket keressük, azt a formanyelvet, mely a mi magyar lelki és érzésvilágunknak épp olyan hű kifejezője legyen, mintahogy katonáink túrése, szenvedése, bátorsága, eredeti formanyelve sőt stílusa a magyar egyéni jellemnek.” Mint írja, a háború közepette érzik az emberek a magyar stílus létjogosultságát. Az építészek feladata tehát a közönség nemzeti irányú esztétikai nevelésén keresztül ezt a viszonyt tudatos (értelmi) szintre emelni.

Ez a háború generálta nemzeti narratíva az országvesztést követően felerősödött: az egykor volt történelmi nagyságot idéző épületek és azok idézetei az ismerősség érzetét hívták elő. Az ily módon megteremtett és gondosan építgetett nemzeti dicsőség emlékeiként pedig a vágyott múlt visszatértének reményét sugallták.

Ilyen körülmények között nem kellett sokáig várni, hogy a Magyar Mérnök és Építész-Egylet, a magyarországi építészek hivatalos szervezete is reagáljon a nemzeti versus internacionalista problémájára. A szervezet május 15-i ülésén élénk vita támadt a kérdéstről. Az 1860-as évek óta nem volt Magyarországon építészeti kérdés, mely hivatalos körök által moderált keretek között ilyen heves reakciókat váltott

¹⁷ Budapest díszmagyart hord kötetén? Salten Felix építészetünkről. *Vállalkozók Lapja*, 1916. február 16. (7. sz.) 4.

¹⁸ ifj. Gonda Béla: A magyar stílus és a közönség. *Vállalkozók Lapja*, 1916. március 8. (10. sz.) 4-5.; és 1916. március 15. (11. sz.) 5.

volna ki. Ha drámaian akarnánk fogalmazni, mondhatnánk, a történetiség hívei csaptak össze az építészet kérdéseit funkcionalista szemszögből megközelítő nézetek követőivel. A vitában, melyen Kertész K. Róbert építész, minisztériumi képviselő, később államtitkár, a hazai építészeti közélet befolyásos alakja elnökölt, a szakma ismert szereplői szólaltak fel. Köztük Nagy Virgil, a Műegyetem tanára, a Lechner követő Bálint Zoltán építész, Lechner Jenő, konzervatív építészeti író és építész. A vitáról történt híradással együtt Komor Marcell, összhangban januári írásának megközelítésével és reflektálva az építészeti szcéna hangulatára, utólag értelmezve saját lapjának célját, a levél közlése kapcsán a szakmai vitát generáló szándékot hangsúlyozta, mellyel az elmúlt években „a nemzeti építészettel kapcsolatos lethargikus közönyt” akarták felrázni. Az egyleti vitán az látszott, hogy a részt vevő építészeknek csak egy része (Bálint Zoltán, Nagy Virgil, Pecz Samu) tartotta szükségesnek az ily módon artikulálódó és hivatalos keretek közé terelődött vita folytatását. Nagy Virgil az építészhallgatóknak a hazai történeti épületállománnyal való alaposabb megismerkedés céljából az építészképzés egy félévvel történő meghosszabbítását javasolta. Bálint és Pecz a kérdésről folyó diszkusszió mihamarabbi folytatását sürgette.¹⁹ Erre azonban a heves reakciók ellenére nem került sor. A kérdés további sorsa eldöntetett. Az ankét után egyértelművé vált, hogy az Egylet egyértelműen elutasítja a nemzeti építészeti hagyománnyal való szakítás javaslatát. És hogy ez a nézet, mint a szakma egységes véleménye megfelelő kihangosítást kapjon, elnökének a kérdésről tartott előadását a kor két vezető építészeti szaklapja, a *Vállalkozók Lapja* és az *Építő Ipar – Építő Művészet* folytatásokban közölte.²⁰ Továbbá, hogy az előadás, mint hivatalos vélemény, minél több helyre eljusson, szövege a következő évben önálló publikáció formájában is megjelent.

Kertész K. Róbert ebben az írásában egyrészt megkérdőjelezte a wagneri célszerűség minden más elé helyezését. Másrészt az építészetek nemzetekhez, azok lelki alkatahoz való kötöttségéről beszélt. Ezzel a megjegyzésével a nemzeti építészet megeremtésének 19. század közepe utáni időszakát, a hagyományok-történelem-klimatikus viszonyok hármasságával jellemezhető (Herderen alapuló) szemléletmódját élesztette fel. Ezt a leíratot a wagneri szemléletmód korlátaira utaló mondattal egészítette ki. A historikus megközelítést etnikai szempontokkal magyarázni és tulajdonképpen legitimálni 1916-ban mindazonáltal feltűnő.

Kertész K. Róbert szövegének publikálásával Komor egyúttal utat nyitott a nemzeti művészet újfajta narratívájának, melyben a Lechner-követők marginális helyet kaptak. Vagyis zárójelbe került az ahistorikus népi tradíció építészeti, iparművészeti revitalizálása. Az ornamentika evolucionista fejlődéstörténete, mely a történeti múltba fordulás helyett lehetőséget teremtett a helyi tradíciónak az egyetemes modernizmussal való összebékítésére, Wagner számára ugyanúgy választ adott az

¹⁹ A Wagner-cikk a Mérnök-Egyletben. *Vállalkozók Lapja*, 1916. május 17. (20. sz.) 6–7.

²⁰ Kertész K. Róbert: A nemzeti építő művészetről. *Vállalkozók Lapja*, 1916. május 24. (24. sz.) 4–5.; 1916. május 31. (22. sz.) 5.; 1916. június 7. (23. sz.) 5.; *Építő Ipar – Építő Művészet*, 1916. május 28. (22. sz.) 131–132.; 1916. június 4. (23. sz.) 137–139.

építészet aktuális kihívásaira, ahogy Lechnernek a hazai hagyományú modern építészet megalkotásához nyújtott elméleti fogódzót. A nemzeti építészeletről szóló új diskurzus ehelyett a múlt lokális emlékeiben megtalált nemzeti jelleget emelte mintává – ebben Kertész mellett a felső-magyarországi reneszánsz „apostola”, Kismarty Lechner Jenő járt az élen. Ezzel a lépéssel azt a történeti szemléletet tették mintegy hivatalossá, mely ötven évvel korábban volt a közép-európai népek önkifejezésében irányadó (ld. az ún. ó-német stílus 1860 körüli reneszánszát a német építészetben és iparművészetben).

Komor elbizonytalanodása valószínűleg szintén elősegítette, bizonyos értelemben invokálta az építészszakma konzervatívabb részének heves reagálását.

Ám az összecsapás viharai viszonylag hamar elültek. Az erőviszonyok és az 1916-1917-es évek közéleti, politikai viszonyai is hozzájárultak ahhoz, hogy a nemzeti hagyományok keresése a magyarországi építészet egyik központi témája maradt.

A vita lassan lecsengett, azzal együtt, hogy még a következő évben született egy-egy írás, mely közvetve-közvetlenül a Wagner levelével volt kapcsolatba hozható. Bauer Henrik építész, valamint Ney Béla egy-egy írásban igyekeztek a *nemzeti* fogalmát több szempontból körüljárni.²¹

Bauer írása Kertész előző évi előadására reflektálva a téma új struktúrálására tett javaslatot.²² Bauer a nemzetinek a művészetben való alkalmazása kapcsán a művészet úgymond nemzeti jellegét nem elérendő célnak, hanem művészettörténetileg értelmezhető eredménynek tekintette. Ebben a kortársaitól gyökeresen eltérő szemléletet fogalmazott meg. Ezen túlmenően megközelítésében a nemzeti érzést, gondolatot a művészi ideától, az alkotás aktusától és annak megtestesülésétől külön választotta. Ebben az értelemben beszélt építészeti alkotásról, melynek célja az ideális eszmét magában hordozó mű létrehozásának szándéka. Belátható, hogy ez az elsődleges művészi cél kívül van magának a nemzetinek az értelmezési keretén, pontosabban szólva az magában a látásmódban és formaadásban nyilvánulhat meg. És ezzel Bauer ahhoz a 19. század közepi nemzeti jellegű művészet fogalomhoz csatolt vissza, mely szerint a művész egyénisége, eredetisége teszi művét sajátossá és ezáltal nemzetivé. Ebben a narratívában, mondta Bauer, Hauszmann, Alpár, Ybl munkáiban éppúgy ott van a nemzeti akcentus, mint Schuleknél, Steindlnél, vagy Pecznél. A nemzeti vonásnak a

²¹ Bauer Henrik: Nemzeti építőművészet. *Magyar Mérnök és Építész Egylet Közleményei* 1917. január 21. (3. sz.) 22-26.; Ney Béla: Nemzeti építőművészet és stílus. *Építő Ipar - Építő Művészet*, 1917. június 10. (23. sz.) 141-143.; 1917. június 17. (24. sz.) 147-149.

²² Írásában utal arra is, reflektálva Komor korábban idézett megjegyzésére a kérdéssel kapcsolatos letargiáról, hogy a 20. század elején, tervezett és megvalósult publikációk kapcsán többször szóba került a nemzeti stílus kérdésköre. Egyrészt 1905-ben a Kisfaludy Társaság írt ki pályakérdést: A nemzeti stílus jelentősége és feltételei a művészetekben címmel (Lukács Krisztina jutalom. ld.: *Művészi Ipar*, 1906. január 15. 20.; *A Kisfaludy-Társaság Évtapjai*, 42. 1908. 141.) 1908-ban pedig Lechner Jenő írt egy erős polémiát kiváltó írást: Modern és nemzeti építőművészet. *Magyar Mérnök és Építész Egylet Heti Értesítője*, 1908. május 3. (16. sz.) 165-170.

művész egyéniségével történő összekapcsolása juttatta el Bauert ahhoz a megálapításhoz, hogy a nemzeti nem más, mint egy sajátos megérzés, mely a kollektív tudat helyhez, nemzethez kötődő tartalmának egyénen átszűrt része. Ezen a ponton Otto Wagner megközelítéséhez fordult és értelmezésében a nemzeti vonást felül írja a modern építészet egyetemessége és célszerűsége. Végül azt a szegmenst, melyben a nemzetit láttatni akarta, a díszítés változatosságára szűkítette le. Egy fricskával azonban ezt is relativizálta, mondván, ezek a helyi változatok idővel úgyis közelíteni fognak egymáshoz. Ahogy Wagner, úgy Bauer számára sem jelentette mindez azt, hogy az egyetemes modern építészetet a *nemzeti* ellentétének lássa. Azzal a gesztusával, mellyel a két narratívát összebékíteni igyekezett, nem csak a 19. század első felének az *egyetemes* részeként látott *nemzeti* gondolatát éleszti fel, hanem egyúttal a modern és nemzeti képzetekben létező építészeti irányok egymásba olvadásának egyfajta vágyképét rajzolta fel, mely 1917 egyre polarizálódó szakmai és közéleti világában erősen idealisztikus volt.

Bauer írására válaszul született meg Ney Béla *Nemzeti építőművészet és stílus* c. tanulmánya. Ney ebben cikkben elfogadta Bauer azon megközelítését, hogy a nemzeti művészetről, mint művészettörténeti konstrukcióról és nem esztétikai kategóriáról szólt. Miközben az építészet nemzetközivé válásának perspektívájáról beszélt, a helyi akcentustól nemigen tudott elvonatkoztatni. Ebből fakadt, hogy az építőanyagok és a szerkesztés terén jelentkező kortárs újdonságok részben öncélúnak tűntek fel előtte. Gondolatmenetében megkísérelte a nemzeti művészet/építészet modern keretek közti legitimációját. Felvázolta – mint mondta – „a történeti stílusok fejlődésének mikéntjéből levonható tanulságok alapján” megteremthető kortárs építészeti vízióját. Írásának minden rugalmassága és reflektív volta ellenére feltűnő, hogy abban elképzelésében, melyben az egyetemes modern építészet létrehozásának processzusában a magyar építészet aktív szerepét rajzolta meg – saját, mintegy negyven évvel korábbi képzetéhez tért vissza.

Azt láthatjuk, hogy Wagner levelének magyarországi reflektálói közül Bauer volt az egyetlen, aki a historikus nézőponttól teljes egészében el tudott szakadni. Egyedül ő helyezte a nemzeti művészet fogalmát a művészettörténeti konstrukció kontextusába. A nemzeti fogalmát világméretűvé tágítva relativizálta azt. Ennek szellemében az építészeti alkotások megformálásában mutatkozó, a célszerűségeen túli, helyhez, kultúrához kötődő eltéréseket leválasztotta a 19. századi nemzetkonstrukcióról. A kortárs építészet wagneri víziójára ő rezonált a legérzékenyebben, és nem a vitát úgymond „invokáló” Komor Marcell.

Noha mind Bauer mind Ney feltűnő nyitottságról tanúskodó írása újabb kérdéseket vetett fel, nem vezetett egyik sem a téma további megvitatásához: gyakorlatilag visszhang nélkül maradtak.

A fentiek alapján mit mondhatunk: mi volt a hozadéka Otto Wagner magyar építészekhez intézett levelének?

Úgy tűnik, Komorék szándéka, hogy Wagner levelének közlésével saját helyzetüket erősítsék meg, épp a visszájára sült el. Az osztrák mester által felrajzolt javaslat a kortárs építészeti feladatokról és arról, hogy ebben a nemzeti építészeteknek mennyiben szán szerepet, a hazai építészzakma szinte minden tagja előtt mint

drasztikus vízió jelent meg. A nemzeti építészet keresésének magyarországi történetében még a 19. század végének ahistorikus szemléletét hasznosító irányzatok sem léptek el ekkor a historizmus gondolkodásmódjától oly mértékben (ld. Lechner historizmusa), hogy egy, a helyi tradíciók tovább élése helyett az egyetemes építészet megszületését vizionáló elképzelés befogadásra talált volna.

Végeredményben a 20. század eleji magyarországi építészek azon csoportja, mely a historizmustól távolodva a nemzeti hagyományokat másfele kereste és kurrens építészeti problémák iránt is fogékonyabb volt, nem tudta megtenni azt a lépést, hogy az autoritás nézetét interiorizálva a saját szakmai helyzetét megerősítse. Ennek hiányában a levél újabb lökést adott a már-már lecsengő nemzeti kánon újra definiálásához. Ez pedig kihatott a két világháború közötti magyarországi építészeti szcéná alakulására: az építészeti historizálás 20. századi továbbélésére éppúgy, mint a történeti nézetekkel való szakítást felvállaló építészek fellépésére.

